

pri Slovenskej akadémii vied

Slovensko 10 rokov v Európskej únii

Zborník referátov z Výročnej konferencie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV, ktorá sa konala v dňoch 25. – 26. apríla 2014

Bratislava 2015

Editori:

prof. PhDr. Jozef Matulník, PhD.

PhDr. et Mgr. Roman Kollár, PhD.

Recenzenti:

prof. PhDr. Dušan Polonský, CSc.

PhDr. Karol Čukan, CSc.

©Slovenska sociologická spoločnosť pri SAV

ISBN 978-80-85447-24-8

EAN 9788085447248

Editorská poznámka:

Výročná konferencia „*Slovensko 10 rokov v Európskej únii*“ sa konala 25. – 26. apríla 2014. Organizačne ju zabezpečil Vybor Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV v spolupráci s Katedrou sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V tomto zborníku je uverejnených 15 príspevkov, ktoré odznali na konferencii k danej téme. Okrem toho boli na konferencii prednesené ďalšie 3 príspevky, ktoré neboli predložene na uverejnenie do zborníka. Dvojdnňová konferencia vytvorila väčší priestor pre odborné diskusie v konferenčnej sále i v kuloároch. Večer v prvý deň konania konferencie sa uskutočnilo aj spoločenské podujatie.

OBSAH

Eva LAIFEROVÁ V centre alebo na periférii globalizovanej EÚ?	5
Karol PASTOR Inštitúcia manželstva v Európskej Únii	21
Monika ČAMBÁLIKOVÁ Slovenské odbory ako európsky sociálny partner	34
František ŠKVRNDA O teoretických východiskách chápania vojenskej elity SR a rámci jej skúmania	48
Milan ZEMAN Využívanie informačných a komunikačných technológií na Slovensku po vstupe do EÚ	66
Michal KRATOCHVÍLA Európska únia v Sociológii, obsahová analýza časopisu Sociológia 2004 – 2013	76
Rastislav BEDNÁRIK Sociálna ochrana pred a po vstupe Slovenska do Európskej únie	81
Gizela BRUTOVSKÁ Dôsledky aktívnej politiky trhu práce na trh práce a vybrané cieľové skupiny nezamestnaných	92
Martina PORUBČINOVÁ Využívanie pracovných kompetencií v systéme služieb zamestnanosti	106
Peter ONDREJKOVIČ Samovražednosť ako sociálnopatologický jav	119
Kamil KARDIS, Tadeusz BAŁK Religiozita ako antropologická konštanta v kontexte krízy postmodernej kultury, kontext sociologických teórií	128
Zdeněk VAVREČKA Vývoj Slovenska a Česka po vstupe do EU z pohľadu vybraných demografických a makroekonomických ukazateľů	149
Jozef MATULNÍK, Mária ORGONÁŠOVÁ Životné podmienky ľudí so zdravotným postihnutím na Slovensku a riešenia po vstupe do EÚ	156

Roman KOLLÁR a Margita KOLLÁROVÁ
**Zamýšľaná plodnosť mladých ľudí na Slovensku,
poznatky zo sociologického výskumu** 171

Martin FERÓ
**Rozvoj účastníkov mládežníckych programov podporovaných EÚ a ich záujem
o sociálne problémy a európske témy (výsledky výskumu)** 181

V centre alebo na periférii globalizovanej EÚ?¹

In the Centre or on the Periphery of EU?

Eva LAIFEROVÁ

Abstrakt

Príspevok vychádza z poňatia dynamiky súčasného svetového systému v zmysle prístupu I.Wallersteina. Poukazuje na prehĺbovanie väzieb vo svetovom systéme a rast jeho komplexity. Zvýrazňuje premenlivosť postavenia krajín vo svetovom systéme a ich stratégie vzostupu, pričom uplatňuje paradigmu R.Collinsa o utváraní hegemonných štruktúr. Objasňuje rolu semiperiférie a periférie EÚ ako geopolitického usporiadania. Snaží sa rámcovo identifikovať postavenie Slovenskej republiky v systéme EÚ.

Kľúčové slová:

Moderný svetový systém, centrum a periféria, stratégie vzostupu, politická hegemonia

Abstract:

The contribution's initial point starts from the dynamics of contemporary world system in sense of I.Wallerstein's approach. There has been indicated the deepen linkage in the world system and increase of its complexity. The author underlines the changeability of countries position in the world system, and their strategies of rise, applying R.Collins's paradigm concerning the forming of hegemonic structures. The author tries to explain the role of semiperiphery and periphery of EU as a geopolitical configuration, so as to identify the position of Slovak Republic in the system of EU.

Key words:

modern world system, centre and periphery, strategy of rise up, political hegemony

Úvod

Otázka stojaca v záhlaví tohto textu je výsledkom úvahy nad postavením Slovenska nielen v kontexte jeho členstva v európskych a organizáciách, ale aj v širšom kontexte dynamiky súčasného sveta. Lebo svet v jeho systémových zložkách nadobúda nielen vyhranenú štruktúru, ale má aj svoju špecifickú vývinovú dynamiku. Zvolená téma samozrejme ponúka množstvo prístupov a explikačných rámcov. Nie je však zámerom tejto práce porovnávať jednotlivé varianty metodologických postupov, ale voľbou konkrétnej optiky sa pokúsiť zmocniť problému tak, aby bolo možné postihnúť fundamentálne

¹ Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0641/14 Aktuálne trendy vo vývoji sociológie na Slovensku – paradigmatické východiská, metodologické inovácie, osobnosti vedy

charakteristiky predmetu skúmania a podstatu jeho vývinovej trajektórie. Za týmto účelom bol zvolený prístup, sústreďujúci pozornosť na dynamické aspekty súčasného sveta ako globálneho celku, ktorý predstavuje špecifický, vnútorne komplikovaný a komplexný systém. Na dôležité aspekty premenlivosti a možných trajektórií svetového systému upozornil už dávnejšie I.Wallerstein, keď vôbec nie náhodou začína svoj prvý diel *Moderného svetového systému* slovami, „zmena je večná“ (Wallerstein,1974,s.1).

Konceptuálne východisko – dynamika súčasného svetového systému

Ako uvádza zmienený autor, svetový systém charakterizuje viacero základných dynamík, ktoré môžeme súhrnne charakterizovať v týchto črtách:

1.*rozpínavosť* - svetový systém od pol.19.storočia integroval prakticky celú planétu. Samozrejme treba odlíšiť povahu integrácie ekonomickej a politickej. V prvom rade sa rozvinula ekonomická integrácia, zahŕňajúca vznik komplexného výrobného sektora, saturujúceho okolitý svet, ďalej rýchly rozvoj medzinárodnej deľby práce, zahŕňajúcej premenu ľudí na pracujúci kapitál, napokon vznik prebytkov, ktoré sa dostávajú do rúk kapitalistov tvoriacich jadro ekonomického systému. Samotná ekonomická integrácia sa stala predpolím integrácie politickej, ktorá v zásade vzniká dvomi spôsobmi: buď formovaním štátov jadra a ich kolónií, alebo cestou vzniku aliancií nezávislých štátov na zmluvnom základe. Pritom nové územia sú obvykle integrované ako periférie svetového systému. V lepšom prípade sa môžu štáty integrovať ako semiperiférie, ak disponujú výrazným armádnym potenciálom, silou štátu, resp. dosiahli určitú úroveň protoindustrializácie (obvykle sa ako príklady uvádzajú Rusko v 18.stor. a Japonsko v 19.stor.), no nie sú známe prípady, kedy by sa štát integroval priamo do jadra (Holubec, 2009, s.29). Rozpínanie má ešte jednu dimenziu, a tou je rast jadra a semiperiférie.

2. *miera integrácie* – indikuje prehlbovanie väzieb vnútri svetového systému. Wallerstein zdôrazňuje neustály prienik kapitalistických výrobných vzťahov do ďalších aspektov života: ako príklad sa uvádzajú mechanizmy komodifikácie (premena stále viac vecí na tovar), mechanizácie (zavádzanie technických inovácií zvyšujúcich výkon pracovníkov), prehlbovania kontraktualizácie (regulácia ekonomických a sociálnych vzťahov zmluvami), napokon rast interdependencie v zmysle prehlbovania deľby práce.

3. *cyklický vývoj svetovej ekonomiky* – prebieha vo vlnách, v rámci ktorých identifikujeme 3 fázy: expanzia, stagnácia a medzi nimi prechodová fáza. Dôsledkom týchto pohybov je rast ekonomiky, spôsobovaný inovačnými vlnami, následne konkurenčný boj, prehlbovanie

nerovností a prechod do cyklu dlhých vln - tzv.logistík, ktoré predstavujú komplexnejšiu zmenu.

4. *prítomnosť jednotlivých krajín v daných 3 kategóriách svetového systému nie je nemenná*: krajiny môžu vykazovať vzostupnú aj zostupnú mobilitu. Rozširovanie jadra a semiperiférie napomáha potom mobilite celého svetového systému. Aké stratégie umožňujú posunúť sa v hierarchii svetového systému? I.Wallerstein rozlišuje tieto:

- a) uchopiť príležitosť na dosiahnutie vzostupu na úkor iných krajín periférie alebo semiperiférie, napr. pomocou vojenskej agresie
- b) rozvoj pomocou inovácií – umožňuje vzostup krajín, keď sa rozširujú štáty jadra a semiperiférií: v danej situácii treba vsadiť na podporu rýchlo sa rozvíjajúceho priemyselného odvetvia
- c) spoľahnúť sa na vlastné sily – stratégia môže byť krátkodobo účinná, ale postupne vedie k vyrabovaniu vlastných zdrojov

5. *boj veľmocí o politickú hegemoniu, pokusy zmeniť svetový systém na svetové impérium*. Hegemónia predstavuje podľa Wallersteina stav, keď krajina dokáže presadzovať svoju nadvládu v medzištátnom systéme a nad svetovou ekonomikou. Opiera sa najmä o ekonomickú a kultúrnu moc. Namiesto politiky územnej expanzie uprednostňuje obchodnú expanziu, prenikanie vlastnej kultúry. Za svetové impérium potom považuje štát, ktorý by časť sveta začlenil do svojho teritória a zvyšok ovládal vojenskou silou. Ako príklad hegemóna v 20.storočí uvádza USA: fungovali ako hegemón, nie však ako svetové impérium, keďže hegemónia vyhovuje záujmom medzinárodného kapitálu lepšie - množstvo firiem je spojených s politickou reprezentáciou štátu - hegemóna. Kapitalistická svetová ekonomika potrebuje medzištátny systém, potrebuje periodické sa objavovanie hegemónnych veľmocí, ale prioritou zostáva vždy nekonečná akumulácia kapitálu, čo sa najlepšie dosahuje pomocou meniacich sa politických a kultúrnych dominancií. Postavenie hegemóna si vyžaduje nieť náklady svojej pozície, čo je dlhodobo ťažko udržateľné – súvisí to jednak s vydržiavaním nákladnej armády, so zaistením vysokej životnej úrovne vlastného obyvateľstva, jednak s udržiavaním konkurencieschopnosti.

6. *neustála polarizácia v rámci svetového systému*: dochádza k ustavičnému presunu bohatstva medzi centrom a perifériou, a to v prospech jadra. Uvedený presun prebieha dvomi spôsobmi:

- a) axiálnou deľbou práce, keď produkcia v jadre sa zakladá na kvázimonopoloch, zatiaľ čo produkcia na periférii je skutočne založená na konkurencii

b) drancovanie (plundering) , čo prebieha obzvlášť masívne v čase začleňovania nových zón do svetového systému. Príkladom drancovania je tunelovanie nadnárodnými korporáciami alebo privatizácia, po ktorej privatizátori opúšťajú periférnu krajinu so získanými prostriedkami a odchádzajú do daňového raja (Holubec, 2009, s.35).

Všetkých 6 uvedených dynamík pôsobí simultánne a navzájom sa ovplyvňujú. Ukazuje sa, že cyklický charakter svetového systému je tou dynamikou, ktorá najviac ovplyvňuje všetky ostatné. Rozpínanie systému, prehlbovanie väzieb v ňom a polarizácia súvisia so základnou tendenciou akumulácie kapitálu. Boj o hegemoniu a mobilita krajín súvisia so skutočnosťou, že sú to štáty, ktoré sú základnými hráčmi svetového systému (Tamže, s.36).

Vyššie zmienené tendencie a ich dôsledky sú prejavom komplexity svetového systému, ktorého jednotlivé súčasti (štáty, resp. zoskupenia štátov) sú dnes najmä ekonomicky, ale aj z iných aspektov navzájom natoľko previazané, že každá zvolená trajektória, každá stratégia pohybu v tomto priestore nemôže fungovať autonómne. Zároveň je ťažko presne kalkulovateľná, naráža na mnoho nezamýšľaných dôsledkov a vyžaduje si modelovanie variantných možností rozhodnutí a ich následkov.

Paradigma Randala Collinsa.

Hoci Randal Collins sa dlhodobo venuje najmä problematike konfliktu v súčasnej spoločnosti, nemožno ponechať bez povšimnutia jeho iniciatívu na poli teórie svetového systému. Ako upozorňuje S.Holubec, Collins vypracoval vlastnú geopolitickú teóriu utvárania hegemonných štátov, na ktorú nájdeme odkaz v jeho viacerých prácach (napríklad Long Term Social Change and the Teritorial Power of States. In: Sociology Since Midcentury,1981), čo sa ukázalo byť ako inšpiratívne pre úvahy o svetovom systéme. Collins vymedzil päť základných princípov, ktoré objasňujú rast alebo zánik územných veľmocí v dlhej časovej perspektíve:

1. Štáty s väčšími hospodárskymi zdrojmi alebo obyvateľstvom expandujú na úkor chudobnejších a menších štátov
2. Štáty na okraji určitého geograficky prirodzeného celku expandujú na úkor štátov v centre, ktoré sú nimi obklopené
3. Štáty v centre majú sklon rozpadat' sa na malé štáty, nakoľko sú neustále ohrozované ich susedmi z okraja
4. Následky uvedených 3 princípov sa navzájom kumulujú a posilňujú: väčší sa neustále zväčšujú a menší sa stávajú stále menšími. Tieto kumulatívne princípy sa však nepresadzujú jednoducho: problém nastáva, ak rastúci štát prekročí hranicu vykonávania moci, ktorá presahuje jeho možnosti z hľadiska nákladov na jej udržiavanie, teda príliš sa

vzdiali od východiskového bodu, čo mu následne prináša straty (porážky) na vzdialených územiach. Zároveň nemožno zabudnúť na rast významu a legitimacy domácej politickej elity, ktorá uplatňuje svoju moc aj navonok, čo napokon vyvoláva vnútorné napätia

5. Kumulatívne následky výhod z hľadiska zdrojov predstavujú piaty Collinsov princíp: pozície okrajových a vnútorných krajín rozdeľujú z dlhodobého hľadiska svet na dve súperiace ríše, ktoré si rozdelili medzi nimi ležiace teritórium: dochádza medzi nimi k súbojom o absolútnu nadvládu, čo si vyžaduje obrovské náklady, obojstranne ich vyčerpáva a napokon vedie k rastu nových veľmocí na periférii (Holubec, s.34-35).

Možno sa domnievať, že obe paradigmy dynamiky svetového systému – Wallersteinova a Collinsova sú do istej miery komplementárne. Obe vychádzajú z poznania povahy a tendencií pohybu geografických a historických celkov v dlhej časovej perspektíve, umožňujú identifikovať zdroje týchto pohybov a okolnosti (faktory), ktoré ich podmieňujú. Odkrývajú pozície „silných“ a „slabších“ hráčov na šachovnici svetového systému, ich stratégie a dôsledky pôsobenia princípov, ktoré sa prejavujú v dynamike systému ako celku a jeho segmentov (krajín). Budú slúžiť ako explanačné rámce pre objasnenie dynamiky krajín Európy združených v supranacionálnom systéme EÚ, a na základe toho potom pre určenie miesta Slovenska v tomto systéme.

Rola semiperiférie a periférie v EÚ.

Ekonomické a politické spoločenstvo krajín, združených v Európskej Únii, vzniklo na báze pôvodne **hospodárskeho** zoskupenia, známeho pod názvom Európske hospodárske spoločenstvo (EHS – vzniklo v r. 1957), neskôr Európske spoločenstvá (ES – založené v r. 1967). Jeho jadro tvorili krajiny západnej Európy – Európske hospodárske spoločenstvo bolo založené šiestimi zakladajúcimi štátmi (Belgicko, Francúzsko, Taliansko, Luxembursko, Holandsko, NSR) podpísaním prvej z dvoch zmlúv v Ríme r. 1957. Maastrichtská zmluva predefinovala status pôvodných i ďalších pristúpivších krajín (škandinávske, juhoeurópske) na Európske spoločenstvá (1992) a z nich ako právny nástupca vznikla Európska únia, ktorá sa po prijatí Lisabonskej zmluvy z r. 2009 rozšírila o viaceré štáty strednej a východnej Európy. Pôvodné zakladateľské krajiny EHS, potom ES a následne EÚ môžeme ponímať ako krajiny tzv.**jadra**, ktoré vybudovali dlhodobo ekonomicky prosperujúci systém, zaznamenávajúci rast prakticky až do konca tisícročia. Toto jadro sa rozpínalo najprv v politicko-geografickom rámci liberálno-demokratických krajín európskeho Západu, po revolúciách v stredovýchodnej a východnej Európe koncom 80-tych rokov 20.storočia sa jadro postupne rozširuje asociovaním a následným začleňovaním krajín, ktoré boli dovtedy

súčasťou sféry vplyvu Sovietskeho zväzu. Reálne sa tieto „nové štáty“ EÚ dostali (resp.vrátili – interpretácia závisí od uhľa pohľadu) do západného civilizačného okruhu a stali sa geograficky **semiperifériou** (napr. Česko, Slovinsko), alebo **perifériou** (napr. Poľsko, Slovensko, Maďarsko, Chorvátsko, pobaltské štáty) súčasnej EÚ. Periférnu krajinu chápeme v geografickom slova zmysle ako štát, ktorý hraničí s nečlenským štátom EÚ. Výnimku predstavuje v tomto význame napr. Švajčiarsko (ako nečlenský štát EÚ), ktoré je fakticky obkolesené členskými štátmi jadra EÚ. Rozpínanie jadra do ďalších geografických oblastí má samozrejme množstvo pozitív, hlavne v zmysle mobility tovarov, služieb, pracovnej sily, ale rovnako aj solidarity v podobe poskytovania štrukturálnych fondov z inštitucionálnych prostriedkov „starých krajín“ (zakladajúcich členov EHS, ES a EÚ) na vyrovnanie ekonomickej úrovne nových členov. Sú to však náklady, ktoré v dlhodobej perspektíve vyčerpávajú krajiny „jadra“ a napokon, aj „nové štáty“ budú postupne prechádzať na ekonomickú trajektóriu prerozdelenia štrukturálnych fondov novším, resp. zaostávajúcim členom. Tieto procesy majú doteraz dynamický priebeh, štáty semiperiférie a periférie z nich profitujú, no ekonomické cykly majú neúprosnú logiku, ktorej prejavom bola napríklad globálna finančná kríza so všetkými dopadmi nielen finančného, ale aj ekonomického a sociálneho charakteru. Vzniknuté napätia ohľadom spoločnej meny v rámci eurozóny len potvrdzujú platnosť princípov dynamiky svetového systému, ktoré boli už skôr zmieňované. A hoci v danom kontexte nemáme na mysli svetový systém ako celok, samotná EÚ tvorí systémový konglomerát, na ktorý možno uvedené princípy dynamiky, ako ich vymedzil I.Wallerstein, resp. R.Collins, aplikovať. Prejavy uvedených dynamík boli zreteľné už v začiatkoch prístupových procesov „nových krajín“ v deväťdesiatych rokoch 20.stor., keď najmä postkomunistické krajiny prechádzali bolestnou transformáciou svojich ekonomík. Opätovná integrácia krajín strednej a východnej Európy do kapitalistického systému priniesla týmto krajinám rolu semiperiférnych partnerov. Sprevádzal ju absolútny pokles životnej úrovne, pôrodnosti, lokálne aj priemernej dĺžky života, rozpad štátnych štruktúr viacnárodných krajín, oživenie fundamentalizmu a nacionalizmu v politike, občianske vojny na Balkáne (Holubec, s.75). Prechodom na trhovú systém hospodárstva došlo k výraznému oslabeniu roly (semi)periférnych štátov v ekonomike, dôsledkom čoho bola potreba silných zásahov do ekonomiky zvonka, ako napríklad intervencie globálnych finančných inštitúcií (MMF, Svetová banka). Krajiny semiperiférie a periférie sa tak v modernom globálnom svetovom systéme ocitli v zložitej pozícii : charakterizovala ju snaha dostať sa bližšie k centru a získať tak gratifikácie v nových politických a ekonomických zoskupeniach, a zároveň vyhnúť sa prepadu na perifériu vplyvu (politického a ekonomického), čo znamenalo

podstúpiť trnistú cestu tak pre vlády, ako aj radových občanov týchto krajín. Všeobecne možno konštatovať, že neoliberálne reformy, ktoré v rôznej intenzite a v odlišných časových horizontoch museli podstúpiť semiperiférne a periférne krajiny (a to sa netýkalo len Európy, ale napr. aj Latinskej Ameriky) koncom 20.storočia, mali rad nepriaznivých sociálnych dôsledkov: predovšetkým výrazné prehĺbenie spoločenských nerovností, regionálne prudký vzrast nezamestnanosti v kolabujúcich sektoroch ekonomiky (na Slovensku napríklad poľnohospodárstvo, banský, strojársky priemysel) a samozrejme, stratu sociálnych istôt osobitne citeľnú pre najzraniteľnejšie sociálne skupiny ako mladé a viacdetné rodiny, dôchodcovia, zdravotne postihnutí, sociálne odkázaní...Vymanenie sa z tejto situácie si žiada obrovské a dlhodobé úsilie, ktorého výsledky nie sú vždy dostatočne viditeľné a neposkytujú nevyhnutne benefity všetkým zúčastneným. V súčasnosti globalizované ekonomiky prehlbujú spoločenské nerovnosti v zmysle železného zákona oligarchie - bohatší bohatnú, chudobnejší chudobnejú - avšak nerovnakou dynamikou. Akumuláciu bohatstva umožňujú najmä neprehľadne zosieťované finančné toky v globálnom finančnom systéme a slabá kontrola zo strany zodpovedných finančných inštitúcií národných i nadnárodných, čo v konečnom dôsledku obmedzuje a často priam znemožňuje empirické zisťovanie legitímnych a nelegitímnych foriem a množstva nahromadeného bohatstva. Tieto skutočnosti prispievajú k akcelerácii rastu bohatstva relatívne úzkeho okruhu jednotlivcov a nadnárodných korporácií. Na druhej strane dynamika prehlbovania chudoby veľmi závisí od množstva faktorov, ako je nastavenie ekonomických a sociálnych politík jednotlivých krajín, navyše aj takých okolností, ako sú napr. klimatické zmeny, či vojenské konflikty, ktoré pauperizáciu dokážu buď akcelerovať, v lepšom prípade spomaliť. Tieto procesy nemusia byť nutne dynamické, evolúcia chudoby môže byť pozvoľná a „nebadaná“ (napr. schudobňovanie stredných tried v súdobej spoločnosti, indikované talianskymi sociológmi M.Gaggim a E.Narduzzim (Koniec stredných vrstiev, 2006), v každom prípade sú empiricky identifikovateľné a existuje zároveň rad nástrojov (politik) na ich modifikáciu. Zaujímavý prístup k problematike dynamiky nerovností zaujal J.Keller, keď sformuloval hypotézu založenú na predpoklade, že “prechádzame zo spoločnosti obyčajnej nerovnosti – nerovnosť je do istej miery prirodzená vec, dôraz je na tom do istej miery – do spoločnosti sociálnej, ekonomickej a politickej nesúmerateľnosti. Táto nesúmerateľnosť však existovala v predmoderných spoločnostiach, ktoré sa nehrali na to, že sú spoločnosti demokratické, a netvářili sa, že ide o spoločnosti otvorené, kde každý má v podstate rovnaké šance. Keď spoločnosť prejde do nesúmerateľnosti, je jasné, že každý nemá rovnaké šance. Je tu otázka, nakoľko môže táto spoločnosť dlhšiu dobu fungovať aspoň formálne ako demokratická. (Keller, 2010). Treba

dodať, že táto úvaha sa opiera o predstavu postindustriálnej spoločnosti, ktorá sa líši od spoločností formálnych organizácií, tvorených modernizačným procesom, a ktorá sa novo organizuje v podobe **sietí** (s centrom a perifériou), v ktorých však profitujú zo svojich väzieb, vplyvu, moci a bohatstva najmä elity. V sieťovom usporiadaní nefungujú pevné pravidlá, mocensky sú asymetrické, teda pozícia centra sa stáva nesúmerateľnou s pozíciami periférie (Keller, 2010, s.32). Keller ilustruje uvedenú zmenu na príkladoch organizačnej štruktúry výrobných a ďalších činností, dôležité sú však dôsledky, ku ktorým úvaha vedie, a to je poukázanie na narastajúcu mieru neistoty, do ktorej upadajú všetci tí, ktorí sa ocitajú mimo centier sietí, alebo vplyvu sektorov, ako-tak chránených byrokratickou organizáciou štátu. Na problém upozornil už skôr Z.Bauman, keď konceptualizoval fenomén vzrastu neistoty dnešného sveta ako prejav **tekutosti moderného života**, vyplývajúci z globalizačných procesov. Tieto prinášajú dovtedy neznáme skúsenosti – namiesto vzrastajúcej slobody otvorenej spoločnosti (ako dlhodobo deklarovaného spoločenského ideálu), globalizácia sa prejavuje nepredpokladanými a neplánovanými vedľajšími účinkami, ako „...selektívna globalizácia trhu a kapitálu, kontroly a informácií, násilia a zbraní, zločinu a terorizmu...pohrdajúca princípom teritoriálnej suverenity a nerešpektujúcim akékoľvek štátne hranice.“ (Bauman, 2008, s. 16). Možno sa domnievať, že s prejavmi tejto globalizovanej neistoty (tekutosti spoločnosti) sme reálne konfrontovaní napriek začleneniu do množstva nadnárodných byrokratických organizačných štruktúr. Prax fungovania euroúniových, ale aj iných nadnárodných inštitúcií indikuje ambivalencie: na jednej strane existujú rozpracované demokratické mechanizmy rozhodovania, na druhej strane v situácii, ak dôjde na riešenie kľúčových napr. geopolitických otázok, deje sa to v úzkom centre, zastúpenom spravidla niekoľkými mocensky vplyvnými („starými“) členskými krajinami, a spoločné pozície ďalších zúčastnených sa objasňujú a negociujú v lepšom prípade priebežne, v horšom post facto (tému možno ilustrovať na príklade súčasnej ukrajinskej krízy a podiele, participácii členských krajín EÚ na jej riešení). Problém sa dá zjednodušene charakterizovať nasledovne: realita predbieha v čase schopnosť konania byrokratických štruktúr a zvyšnamňuje rolu centier, čo z nášho pohľadu preukazuje skôr zmienenu „tekutosť“ spoločnosti dnešnej doby. Potreba rýchlych rozhodnutí vyžaduje obmedzenie formálnych demokratických procedúr, koncentráciu rozhodovacích činností do jadra (centra), čo posilňuje neistotu periférnych a semiperiférnych segmentov byrokraticky zložitých systémov.

Dynamika nerovností v zmysle nesúmerateľnosti centra a periférie v globalizovanom svete sa však odohráva na pozadí rozvoja **informačnej spoločnosti** (bližšie v: Petrusek, M. 2006). V odkaze na kľúčový význam poňatia informačnej spoločnosti podľa M.Castellsa,

popredného teoretika informačnej spoločnosti, je zdôraznená téza o vzťahu spoločnosti a informačných technológií: "...technológia neurčuje povahu spoločnosti...ekonomické, kultúrne a politické procesy boli posilnené a zvýznamnené neobyčajne silnými informačnými technológiami..." (Petrusek, 2006, s.117). Ide o dôsledok civilizačnej vlny, ktorá je zdrojom množstva pozitívnych globalizačných efektov, a to tak pre krajiny jadra, ako aj pre periférne a semiperiférne krajiny. Pre informačnú spoločnosť alebo spoločnosť informačného typu sa stali novým výrobným faktorom informácie a znalosti. Vedecké, znalostné, technologické a informačné centrá sa stali symbolmi vyspelosti, prosperity a štruktúry modernej spoločnosti. Vznik globálnej svetovej ekonomiky a globálnej informačnej spoločnosti je spojený s nástupom informácií a znalostí ako nového výrobného faktora a zároveň nového civilizačného faktora (Klinec, 2014). Tu možno vidieť jednu z nemnohých príležitostí pre krajiny semiperiférie a periférie, ako dosiahnuť posun nielen priamo v technologickom, ale aj v civilizačnom (kultúrnom) zmysle slova.

Krátko po nástupe nového milénia, francúzski sociológovia Ch.H.Cuin a F. Gresle tvrdili, že inovačné vlny zavádzajú najprv krajiny jadra vďaka náskoku v informačných technológiách a využití internetu. Konštatovali vtedy výrazné rozdiely medzi centrom a semiperifériou Európy v objeme dát, prenášaných elektronickou poštou: maximum komunikácie prebiehalo medzi Francúzskom, Britániou a Nemeckom, naopak krajiny stredovýchodnej Európy výrazne zaostávali. Zároveň poukazovali na globálnu nerovnosť v produkcii vedeckých informácií – na príklade sociologickej tvorby zistili výrazný nepomer medzi sev.Amerikou, západnou Európou a ostatnými krajinami – 59,91% kníh a článkov produkovaných v severnej Amerike, 29,62% v západnej Európe (vrátane Británie), v krajinách východnej Európy 3,38% (Cuin-Gresle, 2004, s.240). Situácia na tomto poli sa však výrazne zmenila práve vďaka postupujúcej informatizácii, ktorá zasahuje prakticky všetky spoločenské skupiny, a ktorá nachádza svoje prirodzené prostredie v prvom rade vo vede. Inovácie v súčasnosti nemusia byť nutne vždy produktom výskumných centier krajín jadra, ani nemenia zásadne povahu spoločnosti, ako už skôr naznačil Castells (in:Petrusek, 2006) , ale vďaka revolučne novým technológiám (najmä expanzie internetu a jeho aplikácií) na nich môžu participovať aj vzdialenejšie, periférne štruktúry a svojím vplyvom (poznatkami, výzvami) atakovať, inšpirovať, konkurovať oblastiam jadra. Implementácia inovačných postupov v mnohých oblastiach (zdravotníctvo, vzdelávanie, riadenie výrobných činností atď.) má potenciál vytvorenia skokovitého odstupe periférnych a semiperiférnych krajín, pravda, za predpokladu vytvorenia "spoločenskej zmluvy" pre vykročenie na túto vývinovú trajektóriu, čo si vyžaduje zhodu na úrovni decíznej sféry, alokáciu prostriedkov a

mobilizáciu ľudských síl do typu činností, podporujúcich a rozvíjajúcich takúto stratégiu. Pre Slovensko znamenajú tieto šance výzvu, ako sa vymaňovať z pozície periférie, resp. semiperiférie, síce nie geograficky, ale v zmysle vplyvu ekonomického, politického a kultúrneho. Táto šanca prechodu z industriálnej na informačnú trajektóriu má podporu v podobe konkrétne cielených programov (vzdelávacích, rozvojových) a je tak na exekutive na národnej úrovni, ako aj na tlaku občianskej spoločnosti, ako rýchlo a efektívne dokážu tento potenciál potrebným smerom rozvíjať.

Dynamika tekutej spoločnosti produkuje niektoré zásadné tendencie, ktoré "hrajú" proti záujmom periférnych krajín, vymaniť sa z doterajšej roly a zaujať významnejšiu pozíciu: **1. Globálne nerovnosti** (nesúmerateľnosť vplyvu centier a periférií) obmedzujú šance "dobiehania" (ak máme na mysli dosahovanie určitého stavu rozvoja urýchlením vývinových procesov). Samotná stratégia dobiehania podľa M. Petruska predstavuje len imitačné aktivity, ktoré pripodobňujú svoj potenciál tomu, čo už inde bolo dosiahnuté prostredníctvom rôznych procesov sociálnej a ekonomickej difúzie, akulturácie a vnútornej mobilizácie (Petrusek, 2006). Hoci ide len o jednu z možností, ako teoreticky pristupovať k problému „dobiehania“, netreba zabudnúť na stimulačný spoločenský efekt takejto stratégie, ktorá dodáva energiu dosahovať želané kultúrne vzory (ekonomická prosperita, životná úroveň, zdravie, vzdelanie, rozvojové príležitosti individuálne a skupinové, mocenský vplyv...) prostredníctvom inštitucionalizovaných prostriedkov ako je práca, participácia na rozhodovaní a riadení procesov na rôznych úrovniach organizačných systémov, národných a nadnárodných, občianska aktivita a pod.). Zrejme nemožno prekonať externé faktory, prehlbujúce globálne nerovnosti (napríklad lacná pracovná sila v ázijských krajinách, množstvo regulácií výrobných, obchodných, podnikateľských a ďalších v priestore EÚ a rad ďalších), no zároveň možno ovplyvňovať vnútorné bariéry, brániace akcelerácii rozvoja (korupcia, administratívna náročnosť riadiacich procesov, podmienky pre rozvoj podnikateľského prostredia atď.).

2. Polarizácia bohatstva vnútri krajín a navzájom narastá, predstava o vyrovnaní ekonomickej úrovne sa javí ako iluzórna. K tomuto poznaniu dospel I. Wallerstein skúmaním geopolitických zmien a ich dôsledkov v priebehu 1. dekády 21. storočia (Wallerstein, 2005). Opiera sa o odlišnú dynamiku súdobého sveta, ktorý charakterizujú tri geopolitické štiepenia: medzi členmi tzv. triády (USA, EÚ, Japonsko), ďalej je to boj medzi tzv. Severom a Juhom (jadrovými a ostatnými zónami svetovej ekonomiky v podmienkach pokračujúcej ekonomickej, sociálnej a demografickej polarizácie svetosystému) a boj o to, aký druh svetosystému máme kolektívne budovať - metaforicky Davos (Svetové ekonomické fórum - od 1971) versus Porto Alegre (Svetové sociálne fórum - od 2001). Obe fóra disponujú

zásadne odlišnou sociálnou základňou a sú stelesnením polarity medzi duchom neoliberalizmu, moci kapitálu a úsilia politických a ekonomických elít normatívne formovať kľúčové témy globálneho programu a na druhej strane skupín a hnutí formovaných občianskou nespokojnosťou a protestom na úrovni nadnárodnej, regionálnej, národnej a lokálnej, ktoré usilujú o reštrukturalizáciu svetosystému naprieč geografickými zónami. Ide o hnutia smerujúce k zmene v dôsledku štrukturálnej krízy, ktorou svetosystém prechádza (Tamže, s. 256-257).

3. Neustále sa zintenzívňujú **migračné pohyby** do EÚ z mimoeurópskych krajín, zároveň SR je príkladom krajiny migrujúcej pracovnej sily (do ČR a niektorých krajín EÚ) a tiež krajiny, príťažlivej pre lacnejšiu pracovnú silu z iných členských krajín i nečlenských krajín EÚ. Migrácia je ovplyvnená kombináciou ekonomických, politických a sociálnych faktorov: buď v krajine pôvodu migranta (faktory tlaku), alebo v cieľovej krajine (faktory motivácie). Predpokladá sa, že relatívna hospodárska prosperita a politická stabilita EÚ pôsobili v minulom období na prisťahovalcov ako výrazné lákadlo. V cieľových krajinách sa medzinárodná migrácia môže používať ako nástroj na riešenie špecifických nedostatkov pracovných síl na trhu práce. Samotná migrácia však takmer určite nezvráti pretrvávajúci trend starnutia obyvateľstva, ktorý je možné sledovať v mnohých častiach EÚ (Eurostat. Štatistika migrácie a migrujúceho obyvateľstva).

Dostupné z:

(http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/sk).

Osobitným problémom je **únik mozgov** (brain drain) ako typický prejav migrácie vzdelanej a vysoko kvalifikovanej pracovnej sily do príťažlivejších zón (bohatších, väčšinou “starých” krajín EÚ, ako aj mimo EÚ). Celosvetový dopyt po vzdelaných a talentovaných oživila globalizácia. Zintenzívňuje ho konkurencia či technologický boom. Skúsených i nádejných vedcov a intelektuálov sa snažia prilákať vládne agentúry, univerzity, komerčné firmy. Podľa odhadov OECD napríklad len jedna štvrtina zahraničných doktorandov v USA sa vracia do vlasti. Únik mozgov je pre menej bohaté krajiny vážnym problémom. Dopĺcajú naň dvakrát: keď investujú do vzdelania týchto ľudí a keď prichádzajú o hodnoty, ktoré títo ľudia netvoría v domácej ekonomike, ale kdesi inde.

Možno sa domnievať, že vyššie uvedené tendencie výrazným spôsobom ovplyvňujú možnosti krajín periférie resp.semiperiférie atakovať zóny centier a nadobudnúť významnejšie postavenie v ich sieťovom usporiadaní. Schopnosť krajín vyrovnať sa s týmito trendmi môžeme považovať za indikátor úspechu na ceste od periférie k centru.

Postavenie Slovenska v EÚ.

V predchádzajúcich častiach práce bol vymedzený konceptuálny rámec prístupu k odpovedi na otázku obsiahnutú v názve článku, na rolu semiperiférie a periférie v EÚ a boli načrtnuté tendencie, ktoré ju ovplyvňujú. Z tohto pohľadu je Slovensko po svojom vstupe do EÚ a radu jej spoločných inštitúcií, ako aj do eurozóny a schengenského priestoru v pozícii periférie v geografickom zmysle, keďže sa nachádza v pozícii okrajového štátu EÚ, hoci susedná Ukrajina medzičasom zahájila prístupové rokovania a podpísala asociačnú zmluvu s EÚ (2014). SR zároveň v 1.dekáde nového milénia nastúpila trajektóriu ekonomických reforiem a približovania ekonomickej a sociálnej úrovne ku krajinám semiperiférie (v socio-ekonomickom zmysle), hoci ju dlhodobo zaťažuje vysoká miera nezamestnanosti (13,61% podľa evidencie Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny v januári 2015) a prehlbovania sociálnych rozdielov, ktoré dokladajú údaje z meraní sociálnych nerovností (ISSP Slovensko 2009-2010, 2010) a množstva ďalších ekonomických a sociologických prameňov. Je však partnerom s paritnou váhou hlasu ako ostatní členovia vyššie zmienených inštitúcií a teda podieľa sa na inštitucionálnych rozhodovaniach o kľúčových otázkach ich pôsobenia a rozvoja. Vo vojensko-strategickej aliancii NATO je z hľadiska svojho potenciálu síce malým, no nie bezvýznamným partnerom, podieľajúcim sa na rade bojových misií v zahraničí, a z geopolitického aspektu dôležitým teritoriálnym medzníkom, oddeľujúcim sféru NATO a východoeurópsky priestor.

Problémom EÚ ako celku je však spomalenie jej vývinového tempa, zložitosť rozhodovacích procesov, a to nepriamo premieta do tempa integrácie nových členov a teda aj SR, ako aj do možností „dobiehania“ starých členských krajín novými. EÚ stojí pred výzvou nájsť spôsob, ako sa vymaniť z daného stavu a čeliť konkurencii regiónov, ktorých ekonomiky sa dynamicky rozvíjajú (Čína, USA, Latinská Amerika). V tomto kontexte hodno zvýznamniť typ spoločností, ktoré možno označiť ako zrýchľujúce sa (**akcelerujúce spoločnosti**), ktoré „udávajú tón“, lebo dokážu udržiavať rovnomerné tempo vo vývoji ekonomiky a vyrovnaný chod ostatných súčastí sociálneho systému (Petrusek, 2006). Z uvedeného aspektu EÚ ako celok neakceleruje, čo však nevylučuje možnosť zrýchľovania vývoja v rámci jej jednotlivých častí, krajín, resp. regiónov. Zmienená perspektíva sa v prípade Slovenska odráža na dynamike jeho ekonomického rastu, ktorú síce pribrzdila globálna finančná a ekonomická kríza v rokoch 2008-2012, no po r. 2013 nasledovalo oživenie a obnova mierneho rastu (Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2013 a výhľad do

roku 2015, 2014). Žiaľ, už v menšej miere sa to odzrkadlilo v premene verejných politík vo funkčné a efektívne systémy, ktoré by naplňali potreby občanov.

Napriek uvedeným skutočnostiam možno konštatovať, že Slovensko sa vcelku úspešne adaptovalo na podmienky EÚ, a to nielen z inštitucionálneho aspektu, ale aj občianskeho: doterajšie poznatky preukazujú prevažujúcu podporu verejnosti integrácii Slovenska do EÚ a posilnenie hrdosti na príslušnosť ku spoločenstvu európskych národov (porov. Kostlán, 2009, Karvai, 2010). V počiatočnom období integrácie bola v popredí inštitucionálna adaptácia národných systémov na pôsobenie v EÚ, čo bol pomerne komplikovaný proces, vyžadujúci potrebné načasovanie a koordináciu jednotlivých aktivít. Navyše, v prípade Slovenska, ako tzv. malého štátu v terminológii Rady Európy (Láštic, 2010), neboli k dispozícii inštitucionálne väzby na inštitúcie, prostredníctvom ktorých možno ovplyvňovať tvorbu politík a nemalo ani predchádzajúcu skúsenosť s pôsobením v EÚ (Tamže, s. 37). Keďže veľkosť krajiny vplýva na úspešnosť presadzovania jej preferencií, malé štáty môžu využívať viaceré **kontrastratégie**, ktoré slúžia na zmiernenie dopadov rozhodovacích procesov inštitúcií EÚ a na zvýšenie úspešnosti v presadzovaní vlastných záujmov. Ako jeden z príkladov uvádza E.Láštic stratégiu definovania priorít, ktorá vedie k vedomému uprednostňovaniu niektorých tém a politík na úkor iných, či už v snahe minimalizovať dopady členstva na národnú úroveň, alebo v snahe presadiť riešenia v oblastiach, ktoré krajina považuje za strategicky dôležité (Tamže, s. 38). Ukazuje sa, že táto cesta je jednou z možností, ako zviditeľniť a presadzovať záujem malej periférnej krajiny, najmä ak participuje na utváraní záujmových zväzkov s krajinami v podobnej pozícii.

Integračné procesy neustále vyvolávajú rozporuplné reakcie politických elít a verejnosti v jednotlivých krajinách EÚ, čo treba mať na pamäti, ak posudzujeme úspešnosť resp. neúspešnosť integračného úsilia. Zaujímavé poznatky na túto tému priniesol A.Karvai, odvolávajúci sa na zdroje z empirického výskumu postojov k európskej integrácii, publikovaných v r. 2007 (Karvai, 2010). Postoje národných elít, ako aj verejnosti k integračnému procesu zaraďujú Slovensko do kohorty prointegračných krajín, spolu s Belgickom, Dánskom, Nemeckom, Gréckom, Španielskom, Talianskom, Portugalskom, Poľskom, s výhradou i Francúzskom (Tamže, s. 59). Samozrejme, v parciálnych otázkach, ako sú jednotné dane, spoločná armáda, spoločná zahraničná politika apod.. už taká zhoda zďaleka neexistuje. Odlišuje sa tak medzi jednotlivými „starými“ a novými“ krajinami EÚ, ako aj medzi ich elitami a verejnosťou vnútri týchto krajín.

V súvislosti so začlenením Slovenska do EÚ sa ukazuje byť významným problémom **migrácia**. Slovensko nepatrí k tradičným cieľovým krajinám migrantov, predstavuje kultúrne

homogénnu krajinu, ktorej sa nedotkol dramatický nárast migrácie v priebehu 20. storočia. Slovenská republika bola takmer výlučne krajinou pôvodu migrantov, z ktorej občania z rôznych dôvodov odchádzali do cudziny. Výraznejšie zmeny priniesol práve vstup do EÚ a schengenského priestoru. V období od roku 2004 v Slovenskej republike (SR) poklesla najmä nelegálna a azylová migrácia a trojnásobne sa zvýšila legálna migrácia, ktorá kontinuálne a výrazne rastie (Súčasná situácia v oblasti migrácie a integrácie cudzincov na Slovensku, dostupné na www.nextdoorfamily.eu/sl/index.php/sk/novinky/9-current-situation-migration-in-slovakia). Najvyšší počet cudzincov z členských krajín EÚ pochádzal z Českej republiky, Rumunska, Poľska, Maďarska, Nemecka a Rakúska. Najväčšie zastúpenie občanov tretích krajín mala Ukrajina, Srbsko, Ruská federácia, Vietnam, Čína a Kórejská republika. Popri migrácii zo sociálnych dôvodov (zlúčenie rodiny, manželstvo cudzinca so slovenským občanom) je najvýraznejším komponentom legálnej migrácie migrácia za prácou (dostupné na www.nextdoorfamily.eu/sl/index.php/sk/novinky/9-current-situation-migration-in-slovakia).

Jednou z charakteristických čŕt migrácií v slobodnom svete je už skôr zmienený **únik mozgov**. Žiadne oficiálne údaje o emigrácii vzdelaných ľudí zo SR však neexistujú. Ani údaje z Národného úradu práce o počte slovenských občanov zamestnaných v zahraničí na základe medzinárodných dohôd veľa nenaznačia, pretože mnoho občanov SR pracuje v zahraničí nelegálne. Istým indikátorom však môžu byť údaje z pravidelného súpisu pracovných síl. Porovnanie údajov počtu obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním a počtom absolventov v dennom štúdiu a štúdiu popri zamestnaní ukazuje, že v štatistike sa „stráca“ nezanedbateľné množstvo vysokokvalifikovaných ľudí, ktorí odišli za ďalším štúdiom alebo za prácou do zahraničia a už sa nevracajú. Len podľa údajov súpisu z rokov 1994 a 2002 ide odhadom o 135 000 ľudí s vysokoškolským vzdelaním, o ktorých SR prišla, ak aj berieme do úvahy tých, ktorí odišli z aktívneho života na dôchodok, materskú dovolenku či sa stali nezamestnanými. Ak aj len polovica z uvedeného množstva odišla za prácou do zahraničia, je to za uvedené obdobie strata prinajmenšom 7,5 tisíce vysokoškolsky vzdelaných ľudí za rok. (hnonline.sk/unik-mozgov-sa-stava-vaznym-problemom-98325). Postupné otváranie trhu práce v starších členských krajinách po vstupe do EÚ len prispelo k posilneniu tohto trendu. Pre ďalší rozvoj ekonomiky a celkovú rozvojovú stratégiu Slovenska tento chýbajúci vzdelanostný potenciál predstavuje obrovskú výzvu, ale najmä núti čo najskôr pracovať na vytvorení účinných inštitucionálnych opatrení, ktoré budú schopné tento trend postupne eliminovať.

Záver.

Cesta Slovenska do európskych a atlantických inštitúcií býva uvádzaná ako „úspešný príbeh“, čo samozrejme vytvára zjednodušujúci a čiastočne propagandistický obraz o zložitom procese, ktorý zďaleka nie je ukončený a pôsobí v ňom veľa neznámych a nekalkulovateľných premenných. Mnohé míľniky na tejto ceste Slovensko prekročilo, no v mnohých oblastiach existujú veľké rezervy od transpozície práva, cez reformy verejných politík po rozvoj občianskej spoločnosti. Pozície krajiny však nie sú nemenné – periféria sa môže za istých okolností dostať do popredia či už vlastným úsilím, alebo vďaka pôsobeniu externých faktorov, ktoré môžu novo definovať rolu centra a periférie. Každopádne nastúpená trajektória svedčí o úsilí zbaviť sa nálepky periférie a upevniť pozície v tých oblastiach, v ktorých Slovensko nachádza svoje priority a disponuje dostatočným potenciálom na naplnenie svojich cieľov. Jednou zo šancí bude aj zaujatie predsedníctva SR v Rade Európskej Únie v 2.polroku 2016.

Literatúra:

- [1] BAUMAN, Zygmunt. *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*. Praha: ACADEMIA, 2008. 109s. ISBN 978-80-200-1656-0
- [2] COLLINS, Randal. Long Term Social Change and the Teritorial Power of States. In: *Sociology since Midcentury*. New York: ACADEMIC PRESS 1981. 358s. ISBN 0-12-181340-1, s.71-107
- [3] CUIN, Charles-Henry, GRESLE, Francois. *Dějiny sociologie*. Praha. SLON, 2004. 263s. ISBN 80-86429-33-4
- [4] *Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2013 a výhľad do roku 2015*. Karol Morvay a kol. Bratislava: Ekonomický ústav SAV 2014. 138s. ISBN 978-80-7144-224-0
- [5] HOLUBEC, Stanislav. *Sociologie světových systému. Hegemonie , centra, periferie*. Praha: SLON.2009. 206 s. ISBN 978-80-7419-014-8
- [6] KARVAI, Alexander. Postoje elit a verejnosti v otázkach európskej integrácie. In: *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2010, roč.42, č.1, s.54-67
- [7] KELLER, Jan. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha : SLON, 2010. 211 s. ISBN 978-80-7419-031-5
- [8] KLINEC, Ivan. Civilizačné zmeny a nová ekonomická paradigma. In: *Global magazin*. 1.9.2014. Dostupný na <http://globalmagazin.sk/civilizacne-zmeny-a-nova-ekonomicka-paradigma/>

- [9] KOSTLÁN,, David. Národná identita. In: *Výskum európskych hodnôt 1991-1999-2008.Slovenská a česká spoločnosť*. Pramenno-analytická publikácia. Zostavovatelia Zuzana Kusá, Miroslav Tížik. Bratislava 2009, ISBN 978-80-85544-63-3, s. 110-119
- [10] LÁŠTIC, Erik. Päť rokov po vstupe: Novo členské štáty a ich pôsobenie v EÚ. In: *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2010, roč.42, č.1, s. 33-53
- [11] *Migrácia na Slovensku*. Dostupné na [www. iom.sk/sk/migracia/migracia-na-slovensku](http://www.iom.sk/sk/migracia/migracia-na-slovensku)
- [12] PETRUSEK, Miloslav. *Společnosti pozdní doby*. Praha: SLON, 2006, 459s. ISBN 80-86429-63-6
- [13] PETRUSEK, Miloslav, BALON, Jan. *Společnost naší doby.Populární sociologie (ne)populárních problému* . Praha: ACADEMIA. 2011.155 s. ISBN 978 80-200-1965-3
- [14] SOCIÁLNE NEROVNOSTI. ISSP Slovensko 2009-2010. Pramenná publikácia. Bratislava. 2010.s.227 ISBN 978-80-85544-66-4
- [15] *Súčasná situácia v oblasti migrácie a integrácie cudzincov na Slovensku*. Dostupné z [www:](http://www.nextdoorfamily.eu/sl/index.php/sk/novinky/9-current-situation-migration-in-slovakia) <http://www.nextdoorfamily.eu/sl/index.php/sk/novinky/9-current-situation-migration-in-slovakia>
- [16] *Únik mozgov sa stáva vážnym problémom*. Dostupné z [www hnonline.sk/unik-mozgov-sa-stava-vaznym-problemom-98325](http://www.hnonline.sk/unik-mozgov-sa-stava-vaznym-problemom-98325)
- [17] WALLERSTEIN, Immanuel. *Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě*. Praha: SLON, 2005. 286 s. ISBN80-86429-44-X

Kontakt

Eva Laiferová, PhDr., CSc.
 Katedra sociológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave
 Filozofická fakulta UK, Gondova 1, 818 01 Bratislava
Eva.Laiferova@fphil.uniba.sk

Inštitúcia manželstva v Európskej únii

Institution of Marriage in the European Union

Karol PASTOR

Abstrakt

Článok sa sústreďuje na krízu manželstva v EU a osobitne na Slovensku. Kríza sa prejavuje o. i. nízkou sobášnosťou a vysokou rozvodovosťou a nejasným ponímaním podstaty manželstva vo verejnej mienke. Je súčasťou a pokračovaním druhej demografickej revolúcie a vyvoláva mnohé nepriaznivé demografické i sociálne dôsledky. Ako jedno z východísk je v EU pretláčané predefinovanie manželstva. Príspevok obhajuje názor, že iba to ponímanie manželstva je zmysluplné a perspektívne, ktoré chápe manželstvo ako prirodzenú inštitúciu na ochranu ľudskej reprodukcie.

Kľúčové slová

Inštitúcia manželstva, kríza, redefinícia, druhá demografická revolúcia, marxizmus, Európska Únia, Slovensko

Abstract

The paper is focused on the crisis of marriage in the EU, and particularly in the Slovakia. Among most visible symptoms of this crisis there belong e.g. low nuptiality and high divorce rates, and ambiguous understanding fundamentals of marriage in the public. This crisis is a part and continuation of the Second demographic transition, and causes lot of unfavorable demographic and social impacts. As one of solutions, the redefinition of the marriage has been enforced in the EU. The paper advocates the opinion that the concept of the marriage as a natural institution for preserving the human reproduction is the only meaningful and perspective one.

Key words

Institution of marriage, crisis, redefinition, second demographic transition, Marxism, European Union, Slovakia,

Úvod

Cieľom tohto príspevku nie je presvedčiť čitateľov, že rodina v Európskej únii je v kríze (a samozrejme aj na Slovensku, pretože aj Slovensko je v EU). Predpokladáme totiž, že je to všeobecne známe, a nie je na to ani dosť miesta. Kríza rodiny je viac-menej celosvetová a má rôzne podoby, my sa však, v súlade s témou konferencie, zameriame na Európu, presnejšie na Európsku úniu a na Slovensko v nej.

Rodina v EU je v kríze z rôznych dôvodov a má to mnoho rôznych prejavov. Nie je ambíciou tohto príspevku analyzovať všetky. Najčastejšie však je príčinou krízy rodiny kríza jej jadra: manželstva. Platí to ako pre konkrétne manželstvá a rodiny, tak aj pre rodinu a

manželstvo ako inštitúciu. Ak rodinu si môžeme predstaviť ako akýsi ochranný stan, ktorý chráni pred nepohodou všetkých jej príslušníkov, tak manželstvo je kostra tohto stanu. Nuž a manželstvo ako inštitúcia je v kríze v celej EÚ.

Čo je to kríza? Bod zvratu, zlom vo vývoji... Niečo neplní svoje funkcie, nie je jasné, aké by to malo byť a čo robiť, aby to také bolo. Je to nestabilné, nedá sa na to spoľahnúť... mení to podoby, nikto nevie ako to dopadne. Bude ako nebolo, ale nikto nevie ako. Teda nielen jeden ďalší krok vo vývoji. Ešte pred 20 rokmi snád' bolo možné špekulovať, či prebiehajúce zmeny rodiny u nás sú pozitívne alebo skôr negatívne, či je to kríza alebo iba prechod na iný vývojový stupeň, a dúfať, že nepriaznivé ukazovatele sú iba dočasné a odrážajú zodpovednejší prístup mladých ľudí (napr. Guráň, Filadelfiová 1997). Dnes by už malo byť jasné: rodina ako taká je v kríze, manželstvo je v kríze.

Na príklade krízy slovenskej rodiny (ktorá v rámci EÚ predstavuje akýsi priemer) budeme ilustrovať krízu európskeho manželstva, pričom samozrejme poukážeme aj na výnimky. Hlavným cieľom je hľadať jej príčiny, dôsledky, vysvetlenia a hlavne východiská krízy inštitúcie manželstva na Slovensku i v Európe.

1. Kríza manželstva ako inštitúcie a niektoré jej prejavy

Inštitúcia manželstva je kríze. Manželstvo, ešte donedávna štandardná životná forma nielen v Európe, stráca svoje dominantné postavenie. Ako keby vyšlo z módy, prestal byť oň záujem - paradoxne, o to viac so ho domáhajú homosexuáli. Klesá sobášnosť, narastá rozvodovosť, narastá výskyt alternatívnych životných foriem.

V stacionárnej populácii a pri súčasnej strednej dĺžke života v Európe priemerne jeden sobáš za život znamená ročne okolo 7 sobášov na 1000 obyvateľov (čo sa nazýva hrubá miera sobášnosti). Slovensko r. 1989 dosahovalo hodnotu 6,9‰. Pravda, v tom sú aj manželstvá vyššieho poradia, tie však boli kompenzované osobami, ktorí sa nikdy nezosobášia: medzi 50-ročnými bolo v tom čase okolo 5,2% slobodných.

Tab.1. Hrubá miera sobášnosti (hms) a index rozvodovosti (ir) v štátoch EU-28, priemer za roky 2003 – 2010.

Štát		hms	ir	Štát		hms	ir
Belgicko	BE	4.13	61.86	Luxembursko	LU	4.04	55.36
Bulharsko	BG	3.83	46.49	Maďarsko	HU	4.13	60.00
Cyprus	CY	7.56	28.94	Malta	MT	6.00	0
Česká rep.	CZ	4.94	63.26	Nemecko	DE	4.63	51.61
Dánsko	DK	6.50	42.07	Poľsko	PL	5.91	28.08
Estónsko	EE	4.50	60.84	Portugalsko	PT	4.38	54.83
Fínsko	FI	5.53	45.80	Rakúsko	AT	4.48	52.62
Francúzsko	FR	4.26	50.81	Rumunsko	RO	6.70	23.60
Grécko	GR	5.16	22.67	Slovensko	SK	4.95	44.51
Holandsko	NL	4.48	43.65	Slovinsko	SI	3.21	37.48
Chorvátsko	HR	5.06	21.50	Španielsko	ES	4.43	60.84
Írsko	IE	5.04	15.37	Švédsko	SE	5.03	46.19
Litva	LT	6.06	52.57	Taliansko	IT	4.13	20.77
Lotyšsko	LV	5.21	50.34	Veľká Británia	GB	4.70	51.82

Zdroj dát: Eurostat <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/print.do?print=true>

Ako vidno z Tab.1, v súčasnosti, na začiatku tretieho tisícročia, takéto hodnoty dosahuje len Cyprus a Rumunsko. Priemer v EU je okolo 5 sobášov na 1000 obyv. za rok a okolo tejto hodnoty sa od r. 2000 drží aj Slovensko. Ak by sa tieto čísla udržali, znamenalo by to, že v budúcnosti asi tretina obyvateľov nikdy do manželstva nevstúpi.

Napriek tomu, že sobášnosť klesá, rozvodov neubúda, naopak, hrubá miera rozvodovosti (počet rozvodov na 1000 obyv.) u nás nepretržite narastala až k priemeru EU, ba ešte viac, k hodnotám okolo 2,2‰. Tomu zodpovedá (podľa rôznych ukazovateľov), že viac než 40% manželstiev skončí nie smrťou jedného partnera, ale rozvodom. Napriek tomu, že tieto čísla vnímame ako hrozivé, ešte stále je to len európsky priemer. Dodajme tiež, že na Slovensku sa po r. 2005 (po prijatí nového zákona o rodine) rast rozvodovosti zastavil. Čo prinesie budúcnosť, je zatiaľ otázne.

Vývoj rozvodovosti mnohých prekvapil, slovenskí snúbenci patrili totiž medzi najmladších na svete. Od r. 1990 sa zvyšuje priemerný vek pri sobáši, z čoho mnohí usudzovali, že rozvodovosť bude klesať. Nestalo sa tak, naopak, hrubá miera rozvodovosti narástla z hodnôt okolo 1,5‰ na 2,2‰ r. 2006. Donedávna slovenský vidiek predstavoval tradičnejší životný štýl, priaznivejší rodine. Od r. 2001 je sobášnosť na vidieku ešte nižšia ako v mestách. Rozvodovosť je na vidieku ešte stále o niečo nižšia ako v mestách, ale tento rozdiel sa rýchlo znižuje (Pastor 2011, Šprocha 2011). Snáď jediný pozitívne sa vyvíjajúci ukazovateľ by mohla byť priemerná dĺžka trvania rozvádzaných manželstiev, ale aj tu opak je pravda.

Priemerná dĺžka trvania rozvádzaných manželstiev síce narástla za ten čas o 4 roky, ale len vďaka tomu, že už sa rozvádzajú aj páry, ktoré spolu prežili desiatky rokov.

Výsledkom tohto vývoja je, že pri sčítaní obyvateľstva r. 2001 na Slovensku bolo prvýkrát v histórii viac slobodných ako ženatých/vydatých a prvýkrát viac rozvedených ako ovdovených. I keď počty kohabitujúcich nezosobášených párov zatiaľ predstavujú iba zlomok počtu manželských párov, ich počet narastá. Vzhľadom na ich efemérnu povahu je ťažké zistiť presné počty, najmä v prípadoch bezdetných párov.

Dodajme, že západná Európa zažila tento vývojový skok o generáciu skôr (okolo r. 1965), južná zhruba o pol generácie. To znamená, že jednotlivé štáty EU v Tab.1 sa nachádzajú v nerovnakých fázach demografického vývoja a nemožno ich mechanicky porovnávať.

2. Dôsledky krízy manželstva na rodinu a spoločnosť

Jeden typ odpovede na krízu manželstva je: ľudia sa tak rozhodli slobodne (skutočne?), nestarajme sa do nich. Problém je, že oni chcú, aby sme sa do nich starali – chcú napr. intervencie štátu, sociálne dávky... A ďalší problém je, že dôsledky ich rozhodnutia znáša aj niekto iný – napr. ich deti, ktoré sa tomu nevedia brániť. Tu sú niektoré demografické a sociálne dôsledky, všetky treba chápať ako negatívne.

Prvým dôsledkom krízy manželstva je pôrodnosť a plodnosť znížená hlboko pod záchovnú úroveň, a to napriek tomu, že počet detí narodeným mimo manželstva narastá absolútne i relatívne. Ako je ukázané napr. v (Potančoková 2001, Pastor 2005), ak skúmame osobitne vydaté ženy a nevydaté ženy v SR, zistíme, že ich fertílne správanie sa v posledných desaťročiach veľmi nezmenilo. Čo sa zmenilo, je podiel vydatých žien. Ženy sa nevydávajú, alebo vydávajú sa neskôr, a preto slobodných je relatívne viac, a preto je viac aj detí, ktoré sa im narodili. Plodnosť vydatých žien klesla len mierne. Súčasný pokles pôrodnosti teda úzko súvisí s poklesom sobášnosti, ba dá sa povedať, že je jeho dôsledkom. Úbytok počtu detí narodených v manželstve je väčší ako prírastok mimomanželsky narodených. Tento fenomén možno pozorovať a aj v iných krajinách. Súdiac podľa krajín, kde kríza manželstva začala o generáciu skôr, sa dá očakávať, že časom vzrastie aj plodnosť slobodných žien. Po uplynutí prechodného obdobia sa nebude možné vyhnúť prirodzenému úbytku obyvateľstva.

Ďalším dôsledkom je nárast počtu detí žijúcich v neúplných rodinách. Po prvé preto, že narastá počet detí narodených mimo manželstva. Časť z nich sa narodí osamelým matkám (možno preto, že biologický otec nikdy s matkou ani nežil, alebo žil, ale sa rozišli), ďalšie sa narodí nezosobášeným párom. V týchto prípadoch ide o typ kohabitácie, ktorý je alternatívou manželstva a ktorý vo východnej Európe (aj na Slovensku) je typický hlavne pre

obyvateľstvo s nižším vzdelaním a Rómov (Mládek, Širočková 2004). Niekedy sa mamička vydá, niekedy dokonca za biologického otca (takýto model je obvyklý v niektorých severských štátoch).

Napriek tomu, že počet detí v populácii SR klesá, mierne narastá počet maloletých detí, ktoré zažili rozvod svojich rodičov (okolo 11 tisíc ročne).

Sčítanie obyvateľstva umožňuje študovať zmeny štruktúry domácností. Za prvú dekádu 21. stor. sa v SR výrazne zmenila štruktúra rodín s nedospelými deťmi. Ako uvádza Podmanická (2014), podiel rodín tvorených manželmi s deťmi klesol z 76% na 65%, zatiaľ čo podiel kohabitantov s deťmi vzrástol na 6 %, rodiny tvorené osamelou matkou s deťmi na 24%, osamelým otcom s deťmi na 3%. Vo veku do 18 r. žije na Slovensku takmer milión detí. Z tohto milióna detí 77 % žije v úplných rodinách (23 % v neúplných rodinách). A v rámci týchto úplných rodín 90 % detí žije v rodinách, kde sú rodičia zosobášení (nie vždy sú obaja aj rodičmi detí), 10 % detí žije v rodinách, kde sú rodičia kohabitanti.

Najprirodzenejším právom dieťaťa je právo na život v harmonickej rodine – na toto zabúdajú mnohí aktivisti, stratégie ľudských práv i dokumenty EU a OSN.

Z publikovaných empirických výsledkov zosumarizujeme aspoň niektoré, ktoré uvádza Bennett (2001) a ktoré poukazujú na to, že úplná usporiadaná rodina poskytuje deťom lepšie existenčné a citové zázemie ako neúplná. Manželstvo zaručuje nielen väčšiu stabilitu vzťahov ako kohabitácia, ale dáva partnerom aj lepšie existenčné a finančné zabezpečenie. Rodina, kde rodičia nie sú zosobášení, nemôže poskytnúť deťom dostatočný pocit stability, preto je v tomto zmysle neúplná. Výskumy napríklad z Veľkej Británie či USA potvrdili, že deti kohabitujuúcich rodičov s väčšou pravdepodobnosťou čaká bieda a nízke vzdelanie než deti zrodené v manželstve. Deti v usporiadanej rodine budú s menšou pravdepodobnosťou zneužívané alebo týrané ako deti, ktorých rodičia žijú v iných zväzkoch. Usporiadaná rodina je lepšou prevenciou kriminality ako neusporiadaná. Usporiadaná rodina je najlepšou prevenciou proti feminizácii chudoby.

3. Príčiny krízy manželstva ako inštitúcie

Pokles sobášnosti sám osebe ešte krízou manželstva nie je. Pokles sobášnosti (u nás po r. 1990) má aj svoje priame príčiny a ako uvádzame napr. v štúdiu (Pastor 2005), možno ich rozdeliť zhruba do troch skupín. V prvom rade sú to objektívne príčiny zväčša ekonomického rázu, ktoré spôsobujú odklad založenia rodiny (dlhodobý rast životných nákladov, neistota v spoločnosti, vysoká nezamestnanosť mládeže a neistá životná perspektíva, nedostupnosť

vhodných bytov, ekonomické šoky). Tieto príčiny môžu krízu manželstva vyvolať, ale samy ňou nie sú.

Príčiny z druhej skupiny odrážajú zmenený postoj spoločnosti k manželstvu, pokles prestíže manželstva vrátane legislatívnych zmien. Patrí sem napr. zrušenie mladomanželských pôžičiek r. 1991 v ČSFR. Sobáš sa vždy považoval za verejnú udalosť, no od r. 1991 sa už rodinný stav ako „súkromná vec“ nepíše do občianskych preukazov ani iných dokladov a nie je ani dôvodom na daňové úľavy ako predtým. Protirodinné sociálne inžinierstvo, médiami podporovaný rozmach individualizmu, zelená pre komerčnú kultúru, dehonestácia altruizmu, to všetko má za následok neochotu zaväzovať sa a nieť zodpovednosť za iných. Film a televízia podáva kohabitáciu ako niečo samozrejmé. Podobne to robia aj niektorí „manželskí poradcovia“ a organizácie zamerané na výchovu k „plánovanému rodičovstvu“. Dehonestáciou manželstva sú aj rôzne pokusy o jeho degradáciu na úroveň homosexuálnych zväzkov. Všetky tieto veci sú prejavom aj súčasťou krízy manželstva. Generujú prostredie, v ktorom táto kríza nehatene prebieha.

Tretia skupina príčin poklesu sobášnosti zahŕňa subjektívne príčiny ako nezáujem alebo neschopnosť jednotlivcov vstupovať do trvalých zväzkov. Môžu byť vyvolané priskorým sexuálnym debutom a negatívnymi skúsenosťami z nevydarených párových vzťahov, alebo naopak promiskuitnými návykmi. Vďaka rozšíreniu hormonálnej antikoncepcie sexuálne pôžitky „zlacneli“ a netreba sa kvôli nim vzdávať slobody. Mnohých odrádza rastúca rozvodovosť naokolo a obava pred vlastným zlyhaním. V multikulturálnom svete sa omnoho ťažšie ako kedysi hľadá potenciálny manželský partner, ktorý by to s manželstvom myslel rovnako. Vo výhode je ten, kto sobáš nechce. Medzi príčiny nízkej sobášnosti patrí aj nedostatok vhodných ženíchov. A vhodných neviest. Búranie užitočných rodových stereotypov. Určite nie na poslednom mieste je panujúca všeobecná neznalosť, čo to vlastne manželstvo je. „Legalizovaný sexuálny vzťah“ – pre mnohých to znie príliš vulgárne a príliš zbytočne. Tisíce mladých ľudí nevie, prečo by malo „legalizovať“ svoj sexuálny vzťah, keď postmoderní „ľudskoprávni aktivisti“ ich presviedčajú, že na sex má každý (a za každých okolností) právo. Tejto téme sa podrobnejšie venujeme v 4. časti

Na otázku, prečo klesá sobášnosť, však existujú aj sofistikované vedecké teórie. Pokles sobášnosti a rast rozvodovosti je jedným z hlavným znakov druhej demografickej revolúcie. Pojem *druhý demografický prechod* (*second demographic transition*) alebo *druhá demografická revolúcia* (2DR), čo používame ako synonymá, zaviedol do demografie Dirk van de Kaa (1987). Označujú komplex zmien v správaní a hodnotovom systéme populácie, ktoré nadhodnocujú individualizmus a osobnú slobodu, oslabujú funkciu manželstva a rodiny

a redukujú pôrodnosť na úroveň nezaručujúcu ani jednoduchú reprodukciu populácie. V západnej Európe 2DR prebehla v druhej polovici 60. rokov, vo východnej o generáciu neskôr. Tejto téme sa podrobne venuje aj náš príspevok Ideové zmeny ako príčina a dôsledok demografického vývoja na Slovensku na výročnej konferencii SSS v Nitre r. 2006 (Pastor 2006), na ktorý pri tejto príležitosti odkazujeme.

D. van de Kaa (1998) sa pokúsil stanoviť postupnosť typických 15 krokov 2DR. Samozrejme, každá krajina má svoje špecifiká a výnimky, na diskusie a detaily tu ale nie je priestor. Na samom začiatku 2DR a zároveň postmodernej éry (vlastne ako nultý krok) je masové rozšírenie hormonálnej antikoncepcie. Odkladanie sobášov a nárast predmanželských kohabitácií van de Kaa zaradil do 5. kroku, kohabitácie ako alternatíva manželstva a nárast mimomanželskej pôrodnosti je 10. krok. Jeho zoznam končí 15. krokom, keď kohortná plodnosť sa už stabilizuje, avšak pod zachovnou úrovňou. To sa stalo v západnej a severnej Európe okolo roku 1980, u nás (a vo východnej Európe) sa deje vlastne v súčasnosti.

Keby van de Kaa publikoval tento zoznam nie r.1998, ale neskôr, možno by ho rozšíril o ďalšie kroky:

16. Zmena migračných tokov
17. Legalizácia registrovaných partnerstiev homosexuálov
18. Snahy o redefiníciu manželstva
19. Homosexuálne „manželstvá“

A čo ďalej? Zdá sa, že druhá demografická revolúcia je naozaj revolúciou a že ešte ani zďaleka nekončí. Na rade je manželstvo.

4. Spor o manželstvo

Čo je manželstvo? Tu je krátky zoznam študentských odpovedí, ako vyplynul z debát s mojimi študentmi: Spečatenie lásky. Hrob lásky. Koniec rozprávky. Úradné potvrdenie o tom, že sa máme radi. Papier na sex. Zbytočná formalita. Chomút, klietka, strata slobody... Celoživotná úloha.

Tento zoznam by sa iste dal rozšíriť o ďalšie viac alebo menej vtipné odpovede. Mohli by sme sa obrátiť na demografiu, sociológiu, teológiu i právo. V každom prípade však manželstvo je prirodzená inštitúcia, ktorá je staršia ako štát. Podľa Biblie manželstvo je najstaršou ľudskou inštitúciou (podľa Gn 2,24 Eva bola Adamovou manželkou). No i keby sme Bibliu nečítali, inštitúciu manželstva v nejakej podobe nájdeme v prakticky v každej ľudskej kultúre, v každej civilizácii, snáď s výnimkou len tých najprimitívnejších. Obsah tohto pojmu teda nemožno len tak ľubovoľne meniť. Je to pojem všeludský.

Demografia považuje za manželstvo spravidla to, čo za manželstvo považuje civilné právo danej krajiny. Ani civilné právo nemôže postupovať svojvoľne: malo by sa snažiť zosúladiť právne princípy s prirodzeným chápaním a sociologickou reflexiou. Lenže ako uvidíme, dnešná sociológia v tom vôbec nemá jasno.

Kde začať pátranie? Nejednen dnešný človek asi začne vo wikipédii. Na stránke <http://sk.wikipedia.org/wiki/Man%C5%BEelstvo> sa dočíta, že „*Manželstvo je vzťah medzi osobami (obyčajne intímny a sexuálny), ktorý má štátne, spoločenské alebo cirkevné uznanie...*“, čo nie je šťastná formulácia. Manželstvo totiž nie je *vzťah*, ale *inštitúcia*. (Podľa Sociologického slovníka (Jandourek 2001, s. 108) inštitúcia je *súhrn vzorcov jednania a vzťahov tradovaný v spoločnosti, ... stály, spoločensky uznávaný typ skupiny ľudí ...*). Z ďalšieho textu wikipédie sa čitateľ dozvie, že „*V tradičnom ponímaní je základnou funkciou manželstva založenie rodiny*“. Nedočíta sa však, či manželstvo má aj nejakú funkciu (alebo účel) aj v netradičnom ponímaní, a ak áno, akú. Ani to, čo vlastne netradičné ponímanie je.

Zaujímavé, na tej istej stránke, ale v českej mutácii text začína: „*Manžeství je právní a společenská instituce, která tvoří legislativní základ pro rodiny.*“, čo je priamo v protiklade so slovenským textom.

Na tomto mieste by bolo možné prezentovať ďalšie definície z rôznych slovníkov, učebníc i seriózných monografií, a asi by sa to aj patrilo, nie je to však technicky možné a ani nutné, keďže nevychádzajú ďaleko za rámec predošlých dvoch formulácií. Zároveň na českom a slovenskom texte wikipédie možno dobre ilustrovať spor dvoch rôznych chápaní pojmu manželstvo. Pri ich porovnávaní možno odporučiť aj pozoruhodnú štúdiu (Girgis et al. 2010), ktorá sa zameriava na etickú a filozofickú rovinu problému.

Prvá a základná koncepcia je manželstvo ako inštitúcia na ochranu ľudskej reprodukcie. Celoživotné spoločenstvo (i keď realita môže byť iná), ktoré má slúžiť dobru oboch manželov a ich detí, a z toho dôvodu je spojená i s nejakými záväzkami. Jednota tela a mysle, v dobrom i v zlom. Takto bolo chápané manželstvo počas celých našich dejín, v právnych predpisoch i v ľudovom chápaní, a čo je dôležité, aj v medzinárodných dokumentoch v čase ich prijatia (napr. Všeobecná deklarácia ľudských práv). Preto môžeme hovoriť o prirodzenom, tradičnom, historickom ponímaní. Je to ponímanie prokreatívne, spojivé (*conjugal*), čo slovenský preklad knihy Girgis et al. (2010) prekladá ako *snubné* ponímanie. Podľa Komunistického manifestu (Marx, Engels, 1848) je toto ponímanie *buržoázne* (v iných prekladoch tiež *meštiacke*, *šosácke*, v origináli *die bürgerliche Ehe*). Ako sľubujú, buržoázne manželstvo zanikne spolu s kapitálom (a náboženstvom).

Podľa druhej koncepcie manželstvo je emocionálny (intímny, sexuálny) vzťah. Toto ponímanie právom možno označiť ako *marxistické*, pretože ho ako ideál vyzdvihuje Komunistický manifest, hoci teoretizoval o ňom hlavne Engels (najmä v knihe Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu, 1884, už po Marxovej smrti). Ako píše na s. 77 (podľa českého vydania z r. 1949) opodstatnené je len manželstvo založené na láske a len dovtedy, kým trvá pohlavná láska. O jeho účele však nehovorí. Pre zaujímavosť, Miroslav Plzák, český matrimológ a sexuológ, ktorého sotva možno považovať za pro-life aktivistu, sa o tejto marxistickej koncepcii vyjadril rázne a jednoznačne (zrejme len vďaka nepozornosti komunistických cenzorov). Bez obalu píše: „*Nadřadit párovou lásku nad lásku k dětem je moderní druh surové zločinnosti vůči dětem. ... Řečičky o tom, že manželství je bezcenné, když se manželé nemilují, jsou jen trapné výmluvy nedisciplinovaných surovců.*“ (Plzák, 1986, s.106). Dnes sa toto ponímanie manželstva opäť dostáva do popredia. Kniha Girgis et al., ktorá podrobne rozoberá a porovnáva spomenuté dve koncepcie, ho nazýva *revizionistickým* ponímaním. V súčasnosti je ako postmoderný ľavicovo-liberálny mainstream nanucované aj cez dokumenty OSN a EU.

Manželstvo podľa prvého ponímania je zamerané na odovzdávanie života a výchovu novej generácie. Preto sa týka celej spoločnosti a vyžaduje stálosť a výlučnosť. Preto manželstvo bolo vždy chápané ako vec verejná: sobáš sa deje pred svedkami, sobáši predstavený obce (starosta alebo farár v mene celej obce), za účasti „celej dediny“ – príbuzných a známych oboch mladomanželov. To preto, lebo odteraz všetci musia akceptovať zmenený status novomanželov. A naopak, iné správanie sa očakáva od ženatého ako od slobodného muža, vydatej a slobodnej ženy. Vydatá žena zmení priezvisko, v ľudovej tradícii má iný kroj, manželia nosia obrúčky. Z tohto hľadiska neuvádzanie rodinného stavu v občianskom preukaze od r. 1991 u nás treba považovať za chybu.

Podľa druhej (emocionálnej, (neo-)marxistickej) koncepcie manželstvo je záležitosť iba dvoch ľudí, dočasná, tak ako dočasná a prchavá môže byť sexuálna náklonnosť. Niet sa čo čudovať a ani namietat, ak to hry vstúpi niekto tretí. Pravda, priveľká promiskuita zvyšuje riziko pohlavných chorôb a tiež počet detí bez rodičov, s čím môže mať štát problémy, ale inak štát nemá dôvod zaujímať sa o „intímne a sexuálne vzťahy“ svojich občanov. Nemá žiadny racionálny dôvod takéto „legalizované sexuálne vzťahy“ chrániť, t.j. pozitívne diskriminovať. Preto manželstvo ako právny pojem a predmet ochrany má zmysel len ako inštitúcia zabezpečujúca ľudskú reprodukciu. Tak to až donedávna aj bolo.

Na druhej strane, emocionálny zväzok (a len emocionálny zväzok) nevyžaduje nevyhnutne, aby zúčastnené osoby boli rôzneho pohlavia. Len v tejto druhej koncepcii je mysliteľný homosexuálny zväzok.

Štát, ktorý vo svojom právnom systéme predefinuje pojem manželstva, a to tak, že prejde od prokreatívnej k emocionálnej koncepcii manželstva, vlastne vyprázdni jeho obsah. De facto zruší manželstvo ako také (hoci by jeho názov ponechal). Preto manželstvo ako zväzok osôb rovnakého pohlavia je logický nezmysel. Omyl. Nazývať takýto zväzok manželstvom je lož. Ani Marxa a Engelsa nenapadlo uvažovať o manželstve osôb rovnakého pohlavia. To je vynález (a hanba) až 21. storočia.

Na záver tejto časti treba zdôrazniť, že hoci manželstvo je chránené v každom náboženstve, nie je to pojem náboženský. Kresťanstvo chápe túto prirodzenú ľudskú ustanovizeň podľa Kristovho odkazu ako Bohom chcený a nerozlučiteľný zväzok, čiže náročnejšie ako ostatní. Zároveň mu však dáva vysoký status a ponúka posilu – manželia sú obrazom Boha (Gn 1,27 – pravda, nie vždy dobrým obrazom), manželstvo je sviatosťou (viditeľným prejavom Božej prítomnosti). Kresťania, ktorí takto berú manželstvo a svoj manželský sľub v celej jeho náročnosti vyslovili pred Božou tvárou, môžu rátať s Božou pomocou.

5. Rodinné právo

Ku koncu roka 2014 je podľa wikipédie na svete 17 štátov, ktoré umožňujú uzatváranie zväzov medzi dvoma osobami rovnakého pohlavia, ktoré majú rovnaké právne postavenie ako manželstvo a aj sa tak nazývajú. K tomu treba pripočítať aj samosprávne časti ďalších štátov. Prvé z nich bolo Holandsko, kde takáto právna úprava platí od 1.4.2001. Deväť z týchto štátov patrí do EU: Belgicko, Holandsko, Luxembursko, Španielsko, Portugalsko, Dánsko, Švédsko, Veľká Británia a Francúzsko (wikipedia: same-sex marriage, 2014).

Slovenský právny poriadok definuje manželstvo a jeho atribúty v Zákone o rodine č. 36 / 2005 Z.z. zo dňa 19.1.2005, najprv medzi základnými zásadami v úvodnom článku 1 a potom v texte paragrafov 1 a 18.

Čl. 1: Manželstvo je zväzkom muža a ženy. Spoločnosť tento jedinečný zväzok všestranne chráni a napomáha jeho dobru. Manžel a manželka sú si rovní v právach a povinnostiach. Hlavným účelom manželstva je založenie rodiny a riadna výchova detí.

§ 1: (1) Manželstvo je zväzok muža a ženy, ktoré vzniká na základe ich dobrovoľného a slobodného rozhodnutia uzavrieť manželstvo po splnení podmienok ustanovených týmto

zákonom. (2) Účelom manželstva je vytvoriť harmonické a trvalé životné spoločenstvo, ktoré zabezpečí riadnu výchovu detí. (3) Muž a žena, ktorí chcú spolu uzavrieť manželstvo (ďalej len "snúbenci"), majú vopred poznať navzájom svoje charakterové vlastnosti a svoj zdravotný stav.

§ 18: Manželia sú si v manželstve rovní v právach a povinnostiach. Sú povinní žiť spolu, byť si verní, vzájomne rešpektovať svoju dôstojnosť, pomáhať si, starať sa spoločne o deti a vytvárať zdravé rodinné prostredie.

Teda manželstvo je zväzkom muža a ženy, jeho hlavným účelom je založenie rodiny a riadna výchova detí. Povinnosťou manželov je žiť spolu, byť si verní, atď. Táto dikcia je v súlade s klasickou (tradičnou, snubnou) koncepciou manželstva. Problémom však je, že zákon možno zmeniť jednoduchou väčšinou prítomných členov parlamentu alebo nariadením Komisie EU (Commission Regulation), ktorá nezriedka prekračuje svoje kompetencie. Preto je dôležité zakotviť definíciu manželstva v Ústave.

Záver

Dňa 4. júna 2014 poslanci NR SR väčšinou 102 zo 128 prítomných schválili zmenu Ústavy, ktorá nadobudla účinnosť 1.9.2014. Po zmene 161/2014 Z.z. s účinnosťou od 1.9.2014 znie čl. 41, ods.1. takto:

„Manželstvo je jedinečný zväzok medzi mužom a ženou. Slovenská republika manželstvo všestranne chráni a napomáha jeho dobru. Manželstvo, rodičovstvo a rodina sú pod ochranou zákona. Zaručuje sa osobitná ochrana detí a mladistvých.“

Bol to správny krok.

Literatúra:

- [1] BENNETT, W.J. *The broken hearth: reversing the moral collapse of the American family*. Doubleday, Random House, New York, 2001.
- [2] ENGELS, F. *Der Ursprung der Familie, des Privateigentum und des Staats*. Zürich 1884. Český preklad *Původ rodiny, soukromného vlastnictví a státu*. Praha: Svoboda 1949.
- [3] GIRGIS, S., ANDERSON, R.T, George, R.P. *What is marriage? Man and Woman –A Defence*. Encounter Books, 2010. Slovenský preklad *Čo je manželstvo? Obhajoba zväzku muža a ženy*. Ivanka pri Dunaji: Kolégium Antona Neuwirtha, 2013. ISBN 978-80-970546-3-2.

- [4] GURÁŇ, P., FILADELFIOVÁ, J. Hlavné demografické trendy: Slovensko 1996. In: Sociológia 29, 1997, č.5, s. 563-578. ISSN 0049-1225.
- [5] JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha, Portál 2001. ISBN 80-7178-535-0.
- [6] MARX, K., ENGELS, F. *Manifest der Kommunistischen Partei*, London 1848. [http://de.wikisource.org/wiki/Manifest_der_Kommunistischen_Partei_\(1848\)](http://de.wikisource.org/wiki/Manifest_der_Kommunistischen_Partei_(1848)). Slovenský preklad *Manifest komunistickej strany*. Bratislava, Pravda 1948.
- [7] MLÁDEK, J., ŠIROČKOVÁ, J. Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spoluzitia obyvateľstva Slovenska. In: *Sociológia* 36, 2004, č. 5, s. 423 - 454. ISSN 0049-1225.
- [8] PASTOR, K. Rodina, manželstvo a populačný vývoj. In: *Rodina na prelome tisícročia*. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie 16. - 17. máj 2005. FSVZ UKF Nitra, SŠPR Bratislava, 2005. s. 540-549. ISBN 80-8050-914-X.
- [9] PASTOR, K. Ideové zmeny ako príčina a dôsledok demografického vývoja na Slovensku. In: *Slovensko v nových kontextoch – výzva pre sociologickú vedu*. Zborník referátov z výročnej konferencie SSS pri SAV, Nitra 17.-18.3.2006. Nitra, 2007. s. 162-169. ISBN 978-80-85447-14-9.
- [10] PASTOR, K. Trendy vo vývoji rozvodovosti. In: *Forum statisticum Slovaca* 6, 2011, č. 6, s. 137-142. ISSN 1336-7420.
- [11] PLZÁK, M. *Dospelým vstup zakázan*. SPN Praha 1986.
- [12] PODMANICKÁ, Z., CSICSAYOVÁ, A., JUHAŠČÍKOVÁ, I., KRČMÉRYOVÁ, E., ŠKÁPIK, P., ŠTUKOVSKÁ, Z.: Cenzus 2011 – Kľúčové charakteristiky obyvateľstva, domácností, domov a bytov. In JUHAŠČÍKOVÁ, I. (ed.) *Potrebuje ešte Slovensko ďalší cenzus?* Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie 20.-21.11.2013. Bratislava: ŠÚ SR, 2014. S. 19-39. ISBN 978-80-8121-364-9.
- [13] POTANČOKOVÁ, M. Mimomanželská plodnosť na Slovensku - špecifiká a analýza demografického javu. In: *Súčasný populačný vývoj na Slovensku v európskom kontexte*. 8. demografická konferencia, Rajecké Teplice 10.-12.9.2001. Zborník príspevkov. SŠDS Bratislava, 2001, s. 165-170. ISBN 80-88946-11-5.
- [14] ŠPROCHA, B. Sobášnosť a rozvodovosť mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku. In: *Forum statisticum Slovaca* 6, 2011, č. 6, s. 184-191. ISSN 1336-7420.
- [15] VAN DE KAA, D. Europe's Second Demographic Transition. In: *Population Bulletin*. Vol.42, No.1. Washington 1987.
- [16] VAN DE KAA, D. Postmodern Fertility Preferences: from Changing Value Orientation to new Behaviour. In: *Working Papers in Demography*. No. 74. The Australian National University, Canberra 1998.
- [17] Eurostat [cit. 2014-03-31] <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>
- [18] Infostat [cit. 2014-03-31] <http://www.infostat.sk/slovakpopin/>

[19] *Wikipédia* [cit. 2014-03-31] <http://sk.wikipedia.org/wiki/Man%C5%BElstvo>

[20] *Wikipédia* [cit. 2014-03-31] http://en.wikipedia.org/wiki/Same-sex_marriage

Kontakt

Doc. RNDr. Karol Pastor, CSc.

FMFI UK Bratislava, VŠZSP sv. Alžbety

FMFI UK Bratislava, Mlynská dolina 842 48 Bratislava

pastor@fmph.uniba.sk

Slovenské odbory ako európsky sociálny partner

Slovak Trade Unions as the European Social Partner²

Monika ČAMBÁLIKOVÁ

Abstrakt

Členstvo SR v EÚ obohatilo možnosti organizovanej reprezentácie a ochrany záujmov slovenských zamestnancov o nadnárodnú a európsku úroveň. Etablovanie sa slovenských odborov ako sociálneho partnera a aktéra v štruktúrach európskeho sociálneho dialógu im prinieslo nové príležitosti, súčasne ich však konfrontovalo s novými výzvami. Príspevok vychádza z medzinárodného výskumu odborov v nových členských štátoch EÚ a zameriava sa na etablovanie sa národných odborov ako európskeho sociálneho partnera a na reprezentáciu zamestnaneckých záujmov v systéme viacúrovňového vládnutia.

Kľúčové slová

odborní, europeizácia odborov, viacúrovňové vládnutie, európsky sociálny dialóg

Abstract

Membership of the SR in the EU enriched ways of the organised representation and protection of the Slovak employees' interests with supranational and European level. Slovak trade unions became social partner and actor in the structures of the European social dialogue and thus they were provided with new opportunities but also had to face new challenges. This paper and information contained in it are based on the international survey of the trade unions in new EU Member States and it is focused on the national trade unions as a European social partner and on representation of the employees' interests in the multilevel governance.

Key words

Trade union, Europeanization of Trade union, Multilevel Governance, European Social Dialogue

² Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 2/015/12 a zároveň prezentuje niektoré výsledky projektu „The Europeanization of Trade Unions in the Countries of the Eastern Enlargement”, ktorého medzinárodným koordinátorom je Research Centre for East European Studies at the University of Bremen a sponzorom Hans-Böckler Stiftung.

This contribution (paper) was prepared in the framework of the VEGA Project 2/015/12 and it also presents (contains) selected findings of the survey “The Europeanization of Trade Unions in the Countries of the Eastern Enlargement”, which was coordinated and organised by the Research Centre for East European Studies at the University of Bremen with financial subsidy (sponsorship) of Hans-Böckler Stiftung.

Úvod

Odbory sú špecifickým aktérom v procese sprostredkovania záujmov, ako aj v systéme viacúrovňového vládnutia. Rovnako ako iní politickí a nepochitickí aktéri vyjadrujúci, zastupujúci a sprostredkujúci záujmy prešli a stále prechádzajú procesom premeny v súvislosti s procesmi spoločenskej transformácie, ako aj európskej integrácie.

V súčasnej etape budovania európskej integrácie sa už vytvorili štruktúry vládnutia na európskej úrovni. Znamená to nielen vytváranie inštitúcií, ale najmä formalizujúcu sa štruktúru interakcií medzi týmito inštitúciami a vytváranie politických sietí na riešenie politických úloh (Risse – Cowles – Caporasso, 2001).

Súčasné procesy a zmeny v ekonomike a politike národných štátov, súvisiace najmä s ekonomickou globalizáciou a internacionalizáciou kapitálu, vedú k oslabovaniu národných odborov, čo sa prejavuje aj v poklese ich schopnosti pôsobiť ako silný sociálny partner. Aj preto je pre národné odbory z členských štátov Európskej únie dôležité integrovať sa do procesov vyjednávania a rozhodovania na európskej úrovni, spájať sa a koordinovať svoju činnosť.

Samozrejme, že táto integrácia neznamená iba formálnu integráciu národných odborov do európskych štruktúr v podobe formálneho členstva v príslušných európskych inštitúciách, či iba existenciu formálnych kontaktov s relevantnými európskymi partnermi. Nevyčerpáva sa pôsobením európskych inštitúcií a európskej politiky na ich činnosť, ale predpokladá spätné pôsobenie národných odborov na európsku politiku. Skutočná európska integrácia národných odborov vyžaduje ich aktívnu participáciu na prijímaní rozhodnutí a tvorbe politik a stratégií na európskej úrovni.

Empirická časť tohto príspevku vychádza z práve (v roku 2014) realizovaného medzinárodného výskumu *The Europeanization of Trade Unions in the Countries of the Eastern Enlargement Perspectives for Interest Representation by Trade Unions and for Trade Union Solidarity within the EU*, ako aj z výsledkov predchádzajúceho medzinárodného výskumného projektu uskutočneného v roku 2007 *In Brüssel angekommen? Die gewerkschaftliche Interessenvertretung der neuen Mitgliedsländern auf der EU-Ebene*. Oba tieto výskumné projekty boli koordinované Výskumným centrom pre strednú a východnú Európu na univerzite v Brémach v Nemecku (Research Centre for East European Studies at the University of Bremen) a sponzorom výskumu bola Nadácia Hansa Böcklera (Hans-Böckler Stiftung).

Objektom výskumu sú najvýznamnejšie odborové (zamestnávateľské) organizácie zo šiestich nových členských štátov Európskej únie – Bulharska, Českej republiky, Maďarska, Poľska, Rumunska a Slovenska.

Vzhľadom na podobnosť skúmanej problematiky, ktorá sa odzrkadlila aj v metodológii oboch výskumov (vrátane veľkej časti zhodných otázok pre respondentov) je možné sledovať jej vývoj v čase, či už ide o určitú zrelosť skúmaných aktérov a ich zakotvenosť v európskych štruktúrach, alebo aj o ich vnímanie meniaceho sa kontextu, v ktorom sa reprezentácia zamestnaneckých záujmov odohráva.

Výskum sa zameriaval na tieto tematické okruhy:

Význam EÚ,

Spôsoby uplatňovania vplyvu na úrovni EÚ,

Spolupráca s európskymi vrcholovými odborárskymi organizáciami a účasť v nich,

Vzťah a prepojenie medzi európskou a národnou úrovňou,

Spolupráca odborov zo starých a nových členských štátov EÚ,

Spolupráca s odbormi zo susedných štátov v rámci cezhraničnej regionálnej spolupráce,

Európske zamestnanecké rady.

Zámerom a obsahom tohto príspevku bude na základe vybraných výskumných zistení priblížiť vnímanie významu a vplyvu Európskej únie predstaviteľmi slovenských odborov, prepojenie európskej a národnej úrovne odborovej politiky a skúmanie foriem a miery participácie slovenských odborov v štruktúrach európskeho vládnutia a nadnárodného sociálneho dialógu.

Slovenskí sociálni partneri po prvých rokoch v Bruseli

Procesy, určujúce charakter súčasnosti – najmä globalizácia, reštrukturalizácia výroby a pracovných síl, väčšinovo akceptované zdôrazňovanie nevyhnutnosti konkurencieschopnosti a potreby flexibility foriem práce, pracovného trhu, ako aj jednotlivých pracovníkov prinášajú interné a externé zmeny, ktoré spôsobujú oslabovanie "tradičných" sociálnych partnerov, najmä odborov.

Sociálny dialóg je integrálnou súčasťou rozhodovacích procesov v rámci Európskej únie. Aj jeho prostredníctvom sa utvárajú nové európske pravidlá, a to najmä v oblasti politiky zamestnanosti, ale sprostredkované zasahuje aj do sféry sociálnej politiky. Maastrichtská zmluva a Amsterdamská zmluva poskytli širší rádius pre činnosť a pôsobenie európskych

sociálnych partnerov tým, že im umožnili nielen vzájomne rokovať, vyjednávať a uzatvárať rámcové dohody, ale aj vyžadovať implementáciu týchto dohôd prostredníctvom legislatívy Spoločenstva.

Zjednodušene možno povedať, že Európska únia posilnila a posilňuje nielen legitimitu odborov ako aktéra (sociálneho partnera), ale do značnej miery legitimizovala a legitimizuje aj odborovú politiku spätú s podstatou Európskeho sociálneho modelu. (Čambáliková, 2008, 2010).

Nie je preto prekvapujúce, že zástupcovia slovenských odborov sa tak vo výskume v roku 2007, ako aj v roku 2014 vo veľkej väčšine zhodovali, že EÚ má na ich pôsobenie a postavenie pozitívny vplyv. Práve hodnoty "modelu Európa" a na nich založené politiky predstavovali a stále predstavujú primárny dôvod, prečo zástupcovia slovenských odborov považujú za žiaduce, aby sa vplyv Európskej úrovne na národnú politiku, ako aj na politiku odborov v Slovenskej republike zvyšoval.

Typ politiky, vychádzajúci z „európskeho sociálneho modelu“ je nielen obsahovo a ideovo blízky proklamovanej programovej vízii slovenských odborov, ale súčasne im uľahčuje legitimizovanie, presadzovanie a ochranu zamestnaneckých, vrátane odborárskych záujmov. Najmä v obdobiach realizácie liberálno-reformnej politiky môže predstavovať takto chápaná politika – aspoň v podobe vízie – legitímnu sociálno-demokratickú alternatívu politike silnej liberálnej národnej vlády.

Súčasne princípy a štandardy deklarované a presadzované v tomto modeli uľahčujú ochranu práv a záujmov zamestnancov vo vzťahu k zamestnávateľom.

Ak aj niektorí predstavitelia slovenských odborov pripustia, že vplyv EÚ na národnú politiku jej členských štátov (vrátane Slovenska) by sa mal znížiť, myslia tým najmä to, že by sa mala znížiť „prílišná byrokratizácia“.

Kým podrobnú reguláciu "detailov" a "nepodstatných vecí" z úrovne EÚ kriticky vnímali tak zástupcovia slovenských zamestnávateľov ako aj odborov; v názore na reguláciu a harmonizáciu vo všeobecnosti, teda na reguláciu "rámcov a pravidiel" sa odlišovali a stále odlišujú – odborárom neprekáža, ba sa jej dovoľávajú, kým zamestnávatelia a podnikatelia ju skôr odmietajú.

Obaja sociálni partneri – zamestnanci i zamestnávatelia – si boli od začiatku procesu európskej integrácie vedomí dôležitosti zastupovania svojich záujmov nielen na národnej, ale aj na európskej úrovni: Najmä v prvých rokoch nášho členstva v EÚ boli na európskej úrovni zástupcovia slovenských zamestnávateľov a ich združení aktívnejší než predstavitelia slovenských odborov. Ako vyplýva zo zistení spomínaného výskumu z roku 2007 už vtedy

slovenskí zamestnávateľa a podnikatelia aktívne a efektívne využívali mnohé (všetky formálne inštitucionalizované, ale aj neformálne) spôsoby zvyšovania vplyvu a vstupovania do rozhodovacích procesov v rámci EÚ, pričom sa tu viac angažovali aj individuálne, ako jednotlivé osobnosti (lobisti).

Oba výskumy potvrdzujú, že slovenským odborárom od počiatku integrácie do európskych štruktúr najviac vyhovuje spolupráca, resp. pôsobenie v rámci Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru (EHSV). Zástupcovia slovenských zamestnávateľov vyjadrili vo vzťahu k Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru kritickejší postoj – aj z dôvodu, že: „*V Európskom hospodárskom a sociálnom výbore sú kvantitatívne zastúpené tri zložky – zamestnanci, zamestnávateľa a tzv. organizovaná občianska spoločnosť, čo v praxi väčšinou znamená, že zamestnávateľa sú prehlasovaní 2:1 vo všetkých otázkach. Pretože v časti organizovaná občianska spoločnosť sa nachádzajú zástupcovia, ktorí sú názorovo veľmi blízki odborom*“.

(Vyjadrenie prezidenta Združenia podnikateľov Slovenska a predsedu výboru Republikovej únie zamestnávateľov pre medzinárodné záležitosti a záležitosti EÚ, člena Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru).

Reprezentanti slovenských zamestnávateľov a podnikateľov, ako aj reprezentanti slovenských zamestnancov považovali za správne, aby Európska komisia určila zoznam požiadaviek a kritérií, ktoré musia spĺňať najmä neštátne organizácie, ktoré sa chceli podieľať na jej činnosti, alebo byť jej poradnými orgánmi. Sami seba (a aj svojho sociálneho partnera – teda odborári zamestnávateľov a naopak) – vnímali ako takých, ktorí tieto požiadavky a kritériá spĺňajú – a to tak na národnej, ako aj európskej úrovni.

Vo vzťahu k sociálnemu dialógu na úrovni EÚ majú zástupcovia slovenských zamestnávateľov menej jednotný – a aj menej kladný – postoj ako slovenskí odborári. Vyplýva to aj zo skutočnosti, že na rozdiel od slovenských odborárov slovenskí zamestnávateľa vždy výrazne preferovali a považovali za žiaduci trend decentralizácie sociálneho dialógu.

Výskum realizovaný v roku 2007 potvrdil, čo bolo možné v slovenskej spoločnosti pozorovať: slovenskí odborári využívali Európsku úniu ako argument na zdôvodnenie alebo podporu svojej pozície a svojich aktivít na národnej úrovni často, kým slovenskí zamestnávateľa niekedy.

Rovnako sa vo výskumných zisteniach odzrkadlila zjavná snaha predstaviteľov slovenských odborárov, aby sa normy a požiadavky Európskej únie čo najviac implementovali a presadzovali aj v podmienkach Slovenska, a súčasne aby ovplyvňovali

aj postavenie a pôsobenie sociálnych partnerov a podobu sociálneho dialógu na národnej úrovni.

Zástupcovia slovenských odborov sa odvolávali na Európsku úniu, resp. na európske normy, štandardy a pravidlá najmä pri argumentácii pri novelizáciách Zákonníka práce a pri zmenách v extenzii kolektívnych zmlúv vyššieho stupňa.

Tí reprezentanti slovenských odborov, ktorí vo výskume deklarovali svoju vyššiu aktivitu na európskej úrovni, deklarovali aj väčšiu potrebu, ako aj svoju lepšiu pripravenosť premietat' túto aktivitu do svojej činnosti na národnej úrovni. V roku 2007 však boli – najmä samostatné a iniciačné – aktivity slovenských odborov (a ich zástupcov) na európskej úrovni veľmi zriedkavé.

Napriek pomoci, ktorú ešte pred vstupom do Európskej únie v roku 2004 poskytla slovenským odborom EÚ, a ktorú oni hodnotia vcelku pozitívne, cítili sa slovenskí odboroví predáci v momente vstupu do európskych štruktúr na odborovú prácu na tejto úrovni len čiastočne pripravení. Napriek tomu, že väčšina z nich sa domnieva, že odvtedy sa situácia v tomto ohľade zmenila k lepšiemu, zdá sa, že slovenské odbory sú až doposiaľ – až na výnimky – viac pasívnym pozorovateľom a vďačným prijímateľom ako aktívnym (spolu)tvorcom európskej odborovej politiky.

Europeizácia slovenských odborov: vízia a/alebo realita: vybrané výsledky výskumu

Objektom výskumu *Europeizácia odborov v nových členských štátoch EÚ* boli na Slovensku (prostredníctvom participácie ich reprezentantov – volených vedúcich funkcionárov) obe odborové centrály – Konfederácia odborových zväzov SR (KOZ SR) a Nezávislé kresťanské odbory Slovenska a v súlade s medzinárodnou metodikou výskumu vybrané odborové zväzy: Odborový zväz KOVO (OZ KOVO), Odborový zväz pracovníkov baní, geológie a naftového priemyslu (OZ PBGN), Integrovaný Energeticko-chemický odborový zväz (ECHOZ), Odborový zväz pracovníkov peňažníctva a poisťovníctva (OZ PPP), Odborový zväz pracovníkov obchodu a cestovného ruchu (OZ POCHR) a Odborový zväz potravinárov (OZ P).

V súčasnosti síce pôsobia na Slovensku dve odborové centrály, vzťah dominancie medzi nimi je (v porovnaní s odborovými centrálnymi v iných skúmaných štátoch) výrazne asymetrickejší: vplyvom i počtom dominuje Konfederácia odborových zväzov (KOZ SR) s vybudovanými a fungujúcimi formálno-organizačnými hierarchickými a administratívnymi štruktúrami. Druhá odborová centrála, Nezávislé kresťanské odbory Slovenska (NKOS) je

z hľadiska početnosti, organizačnej výstavby, ako aj odborovej participácie v domácich i európskych štruktúrach reprezentácie záujmov menej významná. NKOS nie sú členmi ani Európskej odborovej konfederácie (ETUC), ani v Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru.

Význam národnej verzus európskej úrovne politiky

Reprezentanti slovenských odborárov spravidla vnímajú európsku a národnú úroveň nie ako vzájomne si oponujúce, ale skôr komplementárne, úzko vzájomne späté, prelínajúce a doplňujúce sa dimenzie. Vnímanie dôležitosti a potrebnosti EÚ pre ich činnosť (v porovnaní s rokom 2007) ešte mierne vzrástlo, politiku na národnej (vnútroštátnej) úrovni však naďalej vnímajú ako dôležitý kontext svojho postavenia a pôsobenia. Vyjadrujú presvedčenie, že v súčasnosti si vnútropolitická situácia stále uchováva – aj vzhľadom na národné odbory – rovnakú dôležitosť akú nadobúda EÚ.

Svoje začlenenie do európskych štruktúr hodnotia pozitívne – pre možnosť zdieľať inak ťažko dostupné informácie, vzájomne konzultovať a najmä vítajú možnosť formovať spoločné stratégie voči zamestnávateľom – hlavne v odvetviach, kde prevažujú nadnárodné firmy. Rovnako oceňujú možnosť vyjadrovať sa k európskej legislatíve týkajúcej sa hospodárskych odvetví (Európska komisia je povinná konzultovať legislatívu týkajúcu sa sociálnych partnerov s nimi).

Činnosť slovenských odborov na európskej úrovni

Odborári z členských štátov EÚ môžu využívať na európskej úrovni na presadzovanie svojho vplyvu rôzne spôsoby (inštitucionálne platformy). Vo výskume sme skúmali 6 z nich 1) priame konzultácie s Európskou komisiou; 2) priame konzultácie s Európskym parlamentom; 3) konzultácie s národnými zástupcami v Rade ministrov; 4) účasť v európskom sociálnom dialógu, vrátane odvetvového sociálneho dialógu; 5) pôsobenie v Európskom hospodárskom a sociálnom výbore; 6) aktivity v európskych ústredných zväzoch, ako napr. ETUC (Európska odborová konfederácia).

Výsledky výskumu ukazujú, že zástupcovia slovenských zamestnancov väčšinou nevstupujú do procesov rozhodovania a tvorby politík na úrovni EÚ priamo (s výnimkou organizácií, resp. komisií, v ktorých sú priamymi členmi), ale skôr sprostredkované. Samostatné (a individuálne) priame konzultácie, ako aj priamy kontakt s Európskou komisiou a/alebo s Európskym parlamentom sú výnimkou – s Európskou komisiou komunikujú najmä prostredníctvom svojich európskych odvetvových zväzov ako ich členovia; s Európskym

parlamentom sú v iba v nepravidelnom, sporadickom kontakte, a to najmä prostredníctvom slovenských poslancov v Európskom parlamente. Ak slovenské odbory uplatňujú svoj vplyv na úrovni EÚ priamejšie, a súčasne razantnejšie, tak je to prostredníctvom Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru, prostredníctvom členstva v európskych ústredných zväzoch a prostredníctvom odvetvového sociálneho dialógu.

Najsilnejší a najaktívnejší slovenský odborový zväz – Odborový zväz KOVO (OZ KOVO) na národnej úrovni, je takým aktérom aj na úrovni európskej. Zástupcovia OZ KOVO ako najlepšiu hodnotia svoju spoluprácu s Európskym hospodárskym a sociálnym výborom (predseda OZ KOVO je jeho členom) a vyzdvihujú aj svoju spoluprácu s Európskym parlamentom (cez socialistov) a s komisármi zastupujúcimi Slovensko v Rade Európy. Medzinárodnou platformou kľúčového významu je pre OZ KOVO IndustriALL Global Union, organizácia združujúca a reprezentujúca 50 miliónov kovákov zo 140 štátov sveta, resp. na európskej scéne IndustriALL Europe.

Europeizácia slovenských odborov v názoroch a hodnoteniach reprezentantov OZ KOVO

Reprezentanti OZ KOVO v našom výskume deklarujú, že pre ich odbory je rovnako dôležitá politika na úrovni Európskej únie ako na národnej úrovni a zhodne vyjadrujú názor, že vplyv EÚ na politiku členských štátov EÚ by mal rásť, ako aj presvedčenie, že EÚ má na prácu ich odborov celkovo pozitívny vplyv. Predseda OZ KOVO Emil Machyna ako príklad takéhoto pozitívneho vplyvu vyzdvihuje najmä legislatívu EÚ a jej kľúčové dokumenty (predovšetkým Európsku sociálnu chartu), ako aj európske zamestnanecké rady. Vedúca medzinárodného odboru OZ KOVO charakterizuje pozitívny vplyv Európskej únie podobne: „*Pozitívom sú všetky smernice pracovného práva EÚ a odporúčania EÚ v oblasti pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia, ktoré nám pomáhajú presadzovať tieto štandardy a presadzovať záujmy zamestnancov*“. A práve „*aplikáciu vyššie uvedených štandardov dojednaných na úrovni EÚ, najmä s prihliadnutím na sociálne práva zamestnancov*“, považuje za oblasť politiky, kde sa zdá, že má Európska únia v súčasnosti väčší význam ako národný štát. Zároveň však v tejto súvislosti konštatuje, že „*zatiaľ v praxi k rastu tejto harmonizácie nedochádza*“ a aj preto vidí túto úlohu a výzvu ako aktuálnu prioritu aj v politike na národnej úrovni. Podľa predsedu OZ KOVO je reprezentácia záujmov na úrovni EÚ dôležitejšia ako na národnej úrovni v oblasti „*globálnej politiky – aby Európa mala istotu, že si zachová pozíciu globálneho ekonomického hráča pri zachovaní sociálnych štandardov*“. Za prioritnú oblasť reprezentácie záujmov na národnej úrovni pokladá predseda OZ KOVO oblasť priemyselnej politiky na podnikovej úrovni.

Hlavný dôvod a význam reprezentácie a participácie slovenských odborov na úrovni EÚ vidí predseda OZ KOVO „v možnosti koordinovaného postupu, v solidarite, európskych zamestnaneckých radách a v informačnom systéme vyjednávania kolektívnych zmlúv v nadnárodných spoločnostiach“.

V edúca medzinárodného odboru KOVO zdôrazňuje, že: „Nie odbory, ale zamestnanci by mali byť reprezentovaní na úrovni EÚ a teda zamestnanci SR, ktorých zastupujeme. Aby mali možnosť podieľať sa/participovať na úrovni európskych sociálnych štandardov a štandardov pracovných a mzdových podmienok a aby mali možnosť ovplyvňovať politiky EÚ“.

S Európskou komisiou OZ KOVO komunikuje a spolupracuje najmä prostredníctvom IndustriALL ako jeho člen; s Európskym parlamentom prostredníctvom slovenských poslancov Európskeho parlamentu. Najaktívnejšie však pôsobia reprezentanti slovenských kovákov v Európskom hospodárskom a sociálnom výbore a prostredníctvom svojho členstva v IndustriALL. Do rozhodovacích a riadiacich procesov na úrovni vrcholných zastrešujúcich organizácií vstupujú spoločne a koordinovane najmä prostredníctvom svojho európskeho odvetvového zväzu: „Sú to významnejší hráči, a sú to naši partneri“, zdôvodňuje túto skutočnosť predseda OZ KOVO.

Politické stanoviská a priority, ktoré slovenskí odborári hodlajú presadzovať na európskej úrovni, sa do finálnej podoby formujú a formulujú najmä v spolupráci s príslušnými „susedskými“ odborovými zväzmi: „OZ KOVO má spolu s kolegami z Maďarska, Česka, Poľska a Slovinska – tzv. V 5 (Vyšegrádska 4 plus Slovinsko), máme 2x do roka regionálne stretnutia a tu sa pripravujú spoločné stanoviská, ktoré potom presadzujeme“. V prvom kole týchto diskusií, ktoré prebiehajú interne v rámci OZ KOVO to závisí od konkrétnej problematiky – „máme vytvorené pracovné skupiny, ktoré sa špecializujú na konkrétne témy, študujú ich, vyhodnocujú a pripravujú podklady“, približuje proces tvorby politických stanovísk a priorít činnosti slovenských odborov na európskej scéne predseda OZ KOVO.

S rolou a pozíciou, ktorú majú ich odbory na úrovni EÚ sú zástupcovia slovenských kovákov spokojní – ale to najmä vďaka spoločnému postupu s inými, či vďaka členstvu v silných združeniach: „Patríme k tým najsilnejším zväzom a hlavne IndustriALL, ktorého sme členom, má najsilnejší vplyv v rámci Európskej odborovej komisie (EOK)“. V hodnotení iba svojho vplyvu a svojej vlastnej pozície sú však zdržanlivejší, resp. sú spokojní iba „v rámci možností, ktoré máme“, pričom zdôraznia, že „tam sú úplne iní hráči, ako Nemecko a podobne“. Zástupcovia OZ KOVO teda nepovažujú svoje odbory za kľúčového

pretekára – solitéra na európskom ihrisku a pre jeho úspešné pôsobenie na ňom pokladajú za potrebné, aby bol členom spoločného medzinárodného tímu. Pritom možno konštatovať, že súčasný tím, v ktorom sú ich odbory začlenené, považujú v rámci EÚ za silný, vplyvný a priateľský.

Svoje aktivity na úrovni EÚ si slovenské odbory financujú iba zo svojich vlastných zdrojov (samotné), pri zastupovaní svojich záujmov však postupujú v spolupráci s inými. Spolupracujú bilaterálne, ako aj multilaterálne s inými odborovými zväzmi (najmä z Rakúska, ČR, Maďarska, Poľska, Slovinska, Nemecka) a svoje záujmy presadzujú najmä prostredníctvom európskych zastrešujúcich odborárskych organizácií (najmä IndustriALL Europe, EHSV a EOK).

Na domácej scéne je OZ KOVO ako najpočetnejší a najsilnejší odborový zväz veľmi vplyvným zväzom a kľúčovým sociálnym partnerom na národnej, odvetvovej i podnikovej úrovni. Celkom pochopiteľne a realisticky teda hodnotia jeho zástupcovia svoj vplyv na úrovni EÚ v porovnaní s národnou úrovňou ako menší.

Spoluprácu s európskymi odborárskymi organizáciami hodnotia zástupcovia OZ KOVO vysoko pozitívne. Na zasadaniach týchto európskych organizácií a inštitúcií sa zúčastňujú zástupcovia slovenských odborov pravidelne, v intervaloch v akých príslušné zasadania prebiehajú – mesačne, štvrtročne či polročne. Najbežnejším spôsobom komunikácie medzi nimi je internet: *„Máme vytvorenú celoeurópsku sieť EUCOB@N, kde všetky odborové zväzy pravidelne posielajú najnovšie informácie o kolektívnom vyjednávaní, najmä z oblasti automobilového priemyslu“*, konštatuje vedúca medzinárodného odboru OZ KOVO. Dôležitým komunikačným kanálom však stále ostávajú aj spoločné zasadania politických výborov, ad hoc vytvorené skupiny a tiež priame konzultácie a osobné kontakty. Práve osobné kontakty a vzájomnú spoluprácu aj v dobe krízy a rastúcej konkurencie vyzdvihol predseda OZ KOVO: *„Priame konzultácie – osobné kontakty, ktoré ja preferujem a EUCOB@N. Ale najmä tie osobné kontakty, najčastejšie elektronické a telefonické, lebo máme výbornú spoluprácu a nestane sa, že by sme si neporadili navzájom. Hoci teraz v kríze ten národný prístup (obhajoba svojho) rastie...“*

Zrejme práve dôsledky krízy, ako aj konkurenčného boja o investície a pracovné miesta spôsobuje, že stanoviská a záujmy slovenských odborárov sa so záujmami a stanoviskami európskych zastrešujúcich odborárskych organizácií nezhodujú vždy, ale „iba“ často.

OZ KOVO aktívne podporilo všetky významné protestné akcie organizované európskymi centrálnymi. Ukazuje sa, že s posolstvom a s požiadavkami týchto protestov

sa slovenskí odborári stotožňujú v plnej miere. Podujatia ako napríklad *World Day for Decent Work*, či *European Action Day* OZ KOVO podporovalo a propagovalo veľmi intenzívne a ich idey/požiadavky sa dlhodobo snaží implementovať do priorít svojej činnosti.

Spoločný postup, koordinácia aktivít a výmena skúseností a poznatkov v záujme ochrany a presadzovania záujmov svojich členov – to sú hlavné výhody, ktoré vidia zástupcovia slovenských odborov v spolupráci s európskymi odborovými organizáciami.

Zásadné nevýhody v tejto spolupráci nevidia. Ak by mali predsa len aj kriticky poukázať na jej slabé stránky, tak predseda OZ KOVO pripomenie časovú náročnosť procesu, kým sa dospeje k spoločnému stanovisku a tiež poukáže na určité „*kultúrne rozdiely, hoci tie sú skôr prekážkou spolupráce ako jej nevýhodou*“.

Zástupcovia OZ KOVO sa domnievajú, že činnosť ich odborov predstavuje významný prínos a príspevok pri zastupovaní odborárskych záujmov na úrovni EÚ. Predseda OZ KOVO síce konštatuje že „*väčšie krajiny majú iný väčší vplyv, ako my*“, svoju rolu pokladajú za primeranú veľkosti a významu Slovenska v rámci Európy.

Okrem jednoznačnej podpory protestných aktivít na úrovni EÚ slovenskí odborári jednoznačne podporili a podporujú aj požiadavku ETUC na implementáciu sociálnej doložky. Od implementácie sociálnej doložky si slovenskí odborári sľubujú najmä harmonizáciu (aspoň minimálnych) sociálnych štandardov v rámci EÚ a zbližovanie členských štátov EÚ aj v tejto oblasti. Postupné zjednocovanie sociálnych štandardov je súčasne zástupcami slovenských odborov vnímané ako príklad pozitívneho politického vplyvu EÚ na Slovensko. Aktivita, na ktorých participuje OZ KOVO na európskej úrovni, často ovplyvňujú aj jeho prácu na národnej úrovni. Ako príklad takéhoto vplyvu vyzdvihli spoločnú stratégiu v rámci Európskych zamestnaneckých rád, pri kolektívnom vyjednávaní v nadnárodných spoločnostiach, spoločný prístup pri prijímaní legislatívy, najmä implementáciu niektorých európskych smerníc do legislatívy SR.

OZ KOVO doteraz občas využíva „EÚ ako argument“ – na zdôvodnenie alebo podporu svojej pozície či aktivít na národnej úrovni. Ako príklad jeho zástupcovia uviedli problematiku agentúrnych zamestnancov, či požiadavku rovnakej pláce za rovnakú prácu (napr. keď závod VW v stredoslovenskom meste Martin platil zamestnancov v rovnakej pozícii menej ako VW Bratislava).

Medzi zástupcami slovenských odborov prevláda vysoko pozitívne hodnotenie vplyvu politiky EÚ na Slovensko – a to vzhľadom takmer na všetky oblasti politiky. Ak by mal

predseda OZ KOVO uviesť príklad negatívneho vplyvu, spomenul „krízu a financovanie bánk a krachujúcich štátov“.

OZ KOVO dlhodobo spolupracuje s partnerskými odborovými organizáciami zo starých členských štátov EÚ, a to najmä s Nemeckom, Rakúskom, Francúzskom, Švédskom, Fínskom, Belgickom. Táto spolupráca a jej kontinuita v súčasnosti súvisí aj s tým, že materské spoločnosti viacerých podnikov v SR sú z týchto krajín, čo potrebu nadnárodnej spolupráce odborov ešte zvyrazňuje. Spolupráca s odbormi zo starých členských štátov sa koncentruje najmä do oblastí priemyselnej politiky, politiky kolektívneho vyjednávania, ale aj vzťahu politiky a odborov. Predseda OZ KOVO by uvítal, keby sa táto spolupráca prehĺbila na podnikovej úrovni, a v budúcnosti od nej očakávajú prínos pri väčšej integrácii Európy. Najväčšie výzvy, ktorým dnes táto spolupráca čelí, súvisia s tým, čo zástupkyňa OZ KOVO sformulovala takto: *„Neustály presun výroby zo starých do nových členských štátov a to je oblasť, kde by sme mali spolupracovať a hľadať riešenia – dobrý sociálny plán pre zamestnancov v zatváranom podniku a zabránenie sociálneho dumpingu.“* Zástupcovia OZ KOVO dnes už nevidia – a nerobia – podstatné rozdiely medzi spoluprácou s odbormi zo starých a z nových členských štátov EÚ. Aj výhody spolupráce so starými členskými krajinami vnímajú ako rovnaké a rovnocenné výhodám, ktoré prináša spolupráca s novými členskými štátmi. *„Rozdiel staré a nové členské štáty je už pre nás bezpredmetný, je prekonaný“*, hovorí aj vedúca medzinárodného oddelenia OZ KOVO a za účel a súčasne výzvu vzájomnej európskej odborárskej spolupráce označila *„dosiahnuť, aby zamestnanci navzájom seba nevyraďovali z pracovného procesu a dobrých podmienok práce, aby vďaka výmene informácií a koordinácii postupov neboli nútení ustupovať zo svojich požiadaviek v domnení, že ak neustúpia, prídu o prácu, lebo iní ustúpia.“*

Členovia OZ KOVO majú zastúpenie v Európskych zamestnaneckých radách, reprezentanti OZ KOVO s nimi spolupracujú a hodnotia ich ako vplyvné a dôležité inštitúcie, a to aj z hľadiska reprezentácie záujmov zamestnancov na Slovensku.

S európskymi zamestnaneckými radami spolupracuje OZ KOVO najmä prostredníctvom IndustrieALL Europe, konkrétne cez jeho Výbor koordinátorov pre túto oblasť, kde je členkou aj vedúca medzinárodného oddelenia OZ KOVO: *„Tu spolupracujem s konkrétnymi európskymi zamestnaneckými radami, nie ako účastník/člen, ale ako koordinátor“*. Na tomto fóre sa stanovisko tvorí *„jednotne na úrovni IndustriALL Europe. Toto sa potom konzultuje na národných úrovniach a následne na podnikovej úrovni. Dohodne sa jeden záver a ten je potom presadzovaný v európskych zamestnaneckých radách alebo ich prostredníctvom.“*

Praktický význam fungovania európskych zamestnaneckých rád vidí hlavne vo výmene informácií a v snahe o harmonizáciu „rozdielných pracovných podmienok v jednotlivých podnikoch, ktoré vyvolávajú negatívne postoje, ktoré treba riešiť.“

Záver

Základným predpokladom reprezentácie záujmov odborov na úrovni EÚ je vytvorenie dostatočnej kapacity, inštitucionálneho, ako aj personálneho zázemia národných organizácií. (Čambáliková – Mansfeldová, 2013). Možno konštatovať, že existujú „tri hlavné predpoklady, ktoré determinujú kapacitu organizácií občianskej spoločnosti úspešne sa podieľať na európskom vládnutí. Prvým je všeobecná schopnosť angažovať sa v procesoch tvorby politických rozhodnutí. Druhým je dostatočná kapacita pre aktivitu na úrovni EÚ, a tretím je splnenie kritérií EÚ regulujúcich prístup k rôznym konzultačným procesom” (Pleines – Obradovic, 2007, s. 19).

Pre niektoré slovenské odborové zväzy je ťažké využívať možnosti, ktoré im poskytuje formálne začlenenie do európskych odborových štruktúr. Ako najčastejší dôvod uvádzajú nedostatok finančných a personálnych zdrojov. Pre nedostatok financií si viaceré nemôžu dovoliť časté zahraničné cesty, ktoré by aktívna participácia v európskych štruktúrach nevyhnutne vyžadovala, ba niektoré ani platiť členské príspevky v európskych a medzinárodných organizáciách. Problém je i na domácej pôde – s klesajúcim počtom členov majú viaceré odborové zväzy také redukované sekretariáty, že ledva pokrývajú domácu agendu (ktorá je pre nich prioritná) a európsku rovinu prenechávajú konfederácii a veľkým odborovým zväzom, najmä OZ KOVO.

Nie sú to však iba materiálne podmienky a personálne kapacity, ktoré by mohli zabezpečiť efektívnu ochranu a presadzovanie záujmov zamestnancov v európskych štruktúrach. Subjektívna pripravenosť zástupcov odborov, ich akcieschopnosť aj na európskej úrovni tomu síce výrazne napomáha, ale dôležitý je aj (globálny) kontext, v ktorom činnosť odborov a odborárov prebieha a ktorý ju (objektívne) limituje.

Literatúra

- [1] ČAMBÁLIKOVÁ, M. 2008. Slovak Trade Unions in EU Governance. In: Kusznir, Julia and Heiko Pleines (eds.) Trade Unions from Post-Socialist Member States in EU Governance. Stuttgart: ibidem Verlag, s. 141-153. ISBN 978-3-89821-857-3.
- [2] ČAMBÁLIKOVÁ, M. 2010. Slovenskí sociálni partneri doma a v Bruseli. AUSPICIA, Vysoká škola evropských a regionálnych štúdií, České Budějovice 2/2010, s. 90-94.

- [3] ČAMBÁLIKOVÁ, M. – MANSFELDOVÁ, Z. 2013. České a slovenské odbory – jejich možnosti a zájmy v procesu europeizace. Dostupné na internetu: <http://www.ksoc.upol.cz/uploads/media/Mansfeldova_Zdenka_Cambalikova_Monika.pdf>.
- [4] PLEINES, H. - OBRADOVIC, D. 2007. The Capacity of Civil Society Organisations to Participate in EU Multi-level Governance. An Analytical Framework. In: Obradovic, D. - Pleines, H. (eds.) *The Capacity of Central and East European Interest Groups to Participate in EU Governance*. Stuttgart: ibidem Verlag, pp. 13-23.
- [5] RISSE, T. - COWLES, M. G. - CAPORASSO, J. 2001. Europeanization and Domestic Change: Introduction. In: Cowles, G. M. – Caporasso, J. Risse, T. (eds.). *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca, London: Cornell University Press. ISBN 978-3-89821-857-3. pp. 1-20.

Kontakt

Doc. PhDr. Monika Čambáliková, CSc.
Sociologický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
monika.cambalikova@savba.sk

O teoretických východiskách chápania vojenskej elity SR a rámci jej skúmania

About theoretical scope the understanding of Slovak Republic military elite and the framework its research

František ŠKVRNDA

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na základné teoretické východiská a rámec skúmania vojenskej elity SR. Sociálne zmeny posledných desaťročí a ich dopad na vojenskú elitu. Vojenská elita v kontexte sociologických aspektov skúmania európskej integrácie. Chápanie vojenskej elity v kontexte vývoja sociologickej a politologickej teórie elít. Vplyv zmien v úlohách a pôsobení ozbrojených síl na súčasnú vojenskú elitu. Náčrt sociologického vymedzenia súčasnej slovenskej vojenskej elity.

Kľúčové slová

teória elít, európska integrácia, vojenská elita, ozbrojené sily, vojenská kultúra, profesionálny vojak.

Abstract

The paper focuses on the basic theoretical background and a framework for research military elite of Slovak Republic. Social changes of recent decades and their impact on military elite. Military elite in the context of the research the sociological aspects in European integration. Understanding of the military elite in the context of the development in sociological and political science theories of elites. Impact of changes in the role and acting of the Armed Forces in the current military elite. Sociological definition outline's of contemporary Slovak Republic military elite.

Keywords

theory of elites, european integration, military elite, armed forces, military culture, professional soldier.

Úvod

Zmeny, ktorými prešlo vojsko SR od r. 1993 možno výskumne označiť viacerými prívlastkami – nesystémové, diskontinuálne, asymetrické a pod. Priniesli rad neželaných následkov, ktoré sa premietli do vývoja a fungovania slovenskej vojenskej elity. Tieto procesy súvisia aj s celkovým vývojom spoločnosti a špecifickými aspektmi v jeho bezpečnostno-politickej dimenzii po mocenskom prevrate na konci roku 1989. Ovplyvnili ich tiež zmeny v medzinárodných vzťahoch a bezpečnosti, kde okrem rozpadu bipolarity protirečivo pôsobili neoliberala globalizácia a v neposlednom rade i integračné procesy.

Integračné procesy v bezpečnostnej oblasti majú ambivalentný charakter, ktorý sa prejavuje medzi ich európskou a atlantickou dimenziou. Atlantická integrácia má nielen inú priestorovú ale aj politickú „parametre“ ako európska. Ide i o ich viacstrannú asymetriu lebo vojenské štruktúry EÚ sú neporovnateľné s vojenskými štruktúrami NATO – sú omnoho menšie, slabšie i „chudobnejšie“.

Teoretická reflexia uvedených procesov má interdisciplinárny charakter. V rámci jednotlivých vedných disciplín sa problémy skúmajú a interpretujú z rozdielnych pohľadov (paradigiem, modelov, koncepcií a pod.). EÚ a proces európskej integrácie sa pertraktujú predovšetkým z pohľadu ekonomickej teórie, politických vied a práva. Napriek tomu, že existuje veľa zdrojov – publikácií(správ) založených najmä na údajoch z výskumov, sociálnych štatistík, ktoré podávajú prehľad o dianí v EÚ z pohľadu sociológie, nestretávame sa s ním pri teoretickom rozpracovaní problematiky v takom rozsahu a hĺbke ako s pohľadom ekonómie, práva a politických vied. Pritom aj v popredí sociologického skúmania sú témy ako napr. europeizácia, sociálna nerovnosť, imigračná politika, identita, volebné správanie a i., ktoré majú aj ekonomické, právne i politické súvislosti a dôsledky.

Cieľom príspevku je naznačiť zameranie diskusie na tému sociologického skúmania slovenskej vojenskej elity v podmienkach sveta (spoločnosti) na začiatku 21. storočia. Poukazuje sa v ňom na teoretické východiská a rámec skúmania vojenskej elity SR, ktorých úroveň a rozsah sú nedostatočné, čo je podmienené nielen zužujúcim sa priestorom pre vojenskú sociológiu (až jej úpadkom) v SR ale aj marginálnosťou sociologického skúmania vojenskej elity vo fungovaní EÚ i celej európskej integrácie, ktoré sú obsahovým zameraním – rámcom – našej výročnej vedeckej konferencie.

O vojenskej elite v kontexte sociologických aspektov skúmania európskej integrácie

Po ojedinelých prácach, ktoré sa začali zaoberať teoretickými, všeobecnosociologickými aspektmi EÚ resp. európskej integrácie (Immerfall, 2000) sa ich skúmanie ako špecifického sociálneho fenoménu rozšírilo (Favell – Guiraudon, 2009; Favell – Guiraudon, 2011; Gaxie – Hubé – Rowell, 2011; Saurugger – Mérand, 2010). Špecifickú oblasť sociologického skúmania európskych procesov predstavuje politická sociológia (Guiraudon, 2003; Kauppi, 2003; Rumford, 2002; Saurugger 2009, Zimmermann –Favell, 2011). Časť autorov uvažuje aj o novej sociológii európskej integrácie (VanIngelgom, 2013, s. 9).

Vojenská aj širšia bezpečnostná problematika ale najmä charakter pôsobenia EÚ ako bezpečnostného aktéra v medzinárodných vzťahoch vedú k tomu, že sa v nich označuje z rôznych dôvodov za slabého hráča. Vojenské, bezpečnostné a zahraničnopolitické aktivity EÚ nezodpovedajú jej ekonomickému potenciálu ale ani očakávaniam, ktoré sú od nej v členských štátoch i inde vo svete. Tento stav podmieňuje aj úroveň teoretického výskumu vojenských a bezpečnostných aspektov pôsobenia EÚ, o ktorých síce existuje tiež veľa zdrojov ale spravidla sú len vo všeobecnej podobe, niekedy až takmer implicitného charakteru. Spoločná bezpečnostná a obranná politika (Hill – Smith, 2011, s. 197 – 225) je stále vnímaná len ako jedna z mnohých súčastí „politik“ EÚ, ktorá má síce veľký rozsah ale disponuje malým množstvom síl a prostriedkov.

Smithová vymedzuje ako hlavné oblasti zahraničnej politiky EÚ regionálnu kooperáciu, ľudské práva, demokraciu a dobré vládnutie, prevenciu konfliktov a násilia a boj proti organizovanej zločinnosti vrátane terorizmu (Smith, 2014). Vo vzťahu k EÚ ako „civilnej“ mocnosti, ktorá sa opiera o mäkkú silu (Hill – Smith, 2011, s. 21 – 43), vzniká výskumná otázka, či sa má vojenskej dimenzii jej pôsobenia venovať taká pozornosť ako to je v prípade USA, RF a ČLR, ktoré sa považujú za jej hlavných partnerov/konkurentov v medzinárodných vzťahoch i bezpečnostnej oblasti (Redwood, 2006, s. 11 – 30).

Viac politologickým ako sociologickým problémom sú dva fakty. Prvý – prečosa hneď v roku 1990 po krátkom „váhaní“ stal integračnou prioritou pre bývalé socialistické štáty „atlantizmus“ (vstup do NATO), ktorého sociálno-ekonomický prínos (kde je jadro európskej integrácie) ťažko dokazuje. Druhý – prečo všetky nové „postsocialistické“ členské štáty EÚ boli prijaté najprv do NATO a až potom do EÚ (niekedy síce len o niekoľko týždňov skôr), čo sa môže symbolicky vysvetliť od hľadania cez marginalizáciu až po „zatláčanie“ vojenskej dimenzie EÚ ako aktéra medzinárodných vzťahov alebo takmer konšpiračne ako dlhodobé a systematické podriaďovanie EÚ cieľom a záujmom NATO vedeným USA. Komplikácie pre EÚ vznikajú v situáciách ako je v súčasnosti na Ukrajiny (ale aj v Sýrii, Líbyi a Iraku). Hoci sú v priamom susedstve EÚ alebo v jej blízkosti, Únia sa vojensky sa musí spoliehať na sily a prostriedky NATO, ktorého hlavným veliteľom v Európe je vždy generál (admirál) USA. Táto situácia podmieňuje spôsob riešenia bezpečnostných problémov ale aj napĺňanie záujmov jednotlivých aktérov diania (Škvrnda, 2014).

Pertraktovanie vojenskej a bezpečnostnej dimenzie európskej integrácie podmieňuje aj teoretický výskum elít. V EÚ existuje okrem politickej a hospodárskej aj silná byrokratická (Haller, 2008, s. 58-198; Seidel, 2010) i iné elity. Projekt EÚ sa niekedy v širšom sociálno-

ekonomickom a politickom kontexte označuje za projekt elít (Best – Lengyel – Verzichelli, 2012, s. 1-13), čo je však v inom pohľade kritizované – až radikálne (Fazi, 2014). V dôsledku pôsobenia súčasnej krízy sa pôsobenie týchto elít označuje aj za zlyhávajúce (Haller, 2008).

Úplne na okraji záujmu je výskum vojenskej elity. Pôsobí síce Vojenský štáb EÚ a EÚ má aj ďalšie, spravidla menšie vojenské zložky, ale politicky ani mediálne sa o nich nevie takmer nič a nie sú ani predmetom výskumu. Nemajú mediálno-politický imidž NATO a sú hlboko v jeho tieni. Z hľadiska sociologického výskumu by v týchto podmienkach bolo vhodné ako jednu z prvých otázok sledovať, či okrem národnej vojenskej identity, existuje v obyvateľstve (masách) štátov EÚ a v ich elitách (predovšetkým vojenskej) viac identita „európska“ (úniová) alebo „natovská“ (atlantická, euroatlantická)?

Táto výskumná otázka sa týka aj slovenskej vojenskej elity. Formovanie a súčasný stav slovenskej vojenskej elity špecificky podmieňuje aj to, že po vzniku samostatnej SR sa o jej bezpečnostnej orientácii najmä pred vstupom do NATO, viedli diskusie. Tento proces sa aj sociologicky skúmal (Čukan, 2003) ale jeho poznanie nie je dostačujúce pre potrebné zovšeobecnenie stavu a tendencií vývoja či uvažovanie o trendoch.

O vývoji sociologického chápania vojenskej elity

Vo víziách modernej spoločnosti sa nepočítalo s ďalším rozvojom násillia, vojakmi, ozbrojenými silami a pod. V klasickej sociológii 19. storočia nájdeme rôzne ale spravidla negatívne kontexty názorov na tieto fenomény – najmä u A. Comtea, H. Spencera, K. Marxa a M. Webera (Keller, 2004, s. 150 – 153; Caforio, 2006, s. 8). Malešević (Malešević, 2010) poukazuje na „bojovú“ (bellicose) tradíciu v klasickom sociologickom myslení, kde možno nájsť aj úvahy o špecifickom poslaní vojenskej elity v spoločenskom živote a vývoji, ktoré sú však v súčasnosti mimo hlavného prúdu rozvoja sociológie.

Ani zakladatelia sociologicko-politologickej teórie elít vo svojich koncepciách „vládnucej triedy“ – G. Mosca, „kolobehu elít“ – V. Pareto či „železného zákona oligarchie“ R. Michelsa (Hartman, 2004, s. 19 – 42; Wasner, 2004, s. 36 – 59) veľkú pozornosť vojenskej elite nevenovali. Jodlv odlišnom koncepte klasickú teóriu elity charakterizuje ako polemiku s marxizmom a medzi jej skutočných predstaviteľov zaraďuje V. Pareta a G. Moscu, ktorých idey objasňuje v spojitosti s F. Nietzscheom najmä jeho krízou doby a považuje ju aj za výraz sklamaní a dezilúzie z buržoázno demokratických ideálov. Ako ďalších predstaviteľov klasickej teórie elít uvádza tiež R. Michelsa a dopĺňa aj G. Sorela (Jodl, 1994, s. 22 – 39). Vo všetkých koncepciách sa síce zvyrazňovala moc, sila a vplyv ako fundamentálne otázky

pôsobenia elity, ale tiež sa v nich predpokladalo, že v modernej spoločnosti budú pre elity rozhodujúce iné ako vojenské činnosti, hoci prvky násilia sápri pôsobení elity pripúšťali.

Tému vojenskej elity nepriamo a v širokom kontexte nastolili vedci, ktorí sa považujú za predchodcov vojenskej sociológie v 30. rokoch minulého storočia. K priekopníckym patrí dielo Demetera o nemeckom dôstojníckom zbore (Demeter, 1930), ktoré bolo vzhľadom na rozvoj spoločnosti i sociológie viackrát prepracované (Demeter, 1965). V anglosaskej literatúre predstavuje jednu z prvých rozsiahlych prác o vojenskej elite dielo Lewisa o anglickom námornom dôstojníkovi (Lewis, 1939).

Počas druhej svetovej vojny sa v roku 1941 vytvoril Výskumný odbor pri oddelení informácií a výchovy pozemných síl v ozbrojených silách USA. Uskutočnil viac ako 200 empirických výskumov, pri ktorých sa získali údaje od vyše pol milióna vojakov. Na ich základe sa vypracovala rozsiahla monografia (Stouffer, 1949 – 1950). Dôkladne sa analyzovali aj metodologické aspekty výskumy (Merton –Lazarsfeld, 1950). Tieto práce však už naznačovali inklináciu vojenskej sociológie v USA k preferovaniu empirických výskumov, ktorý bol sprevádzaný aj nižším záujmom o teóriu vojenskej elity.

Vo vojenskej sociológii, ktorá sa sformovala ku koncu 50. rokov minulého storočia bol jedným z ústredných problémov profesionálny vojak (Janowitz, 1960). Do tejto oblasti skúmania možno zaradiť aj tému vojenskej elity. Podobnú ale širšiu líniu – politickosociologickú– objasňovania pôsobenia profesionálneho vojaka a tým aj vojenskej elity predstavovala druhá veľká téma vojenskej sociológie tohto obdobia –vzťahy spoločnosti a ozbrojených síl (Huntington 1957).

Kritický sociologický pohľad na vojenskú elitu USA ako súčasť jej mocenskej elity podal Mills (Mills, 1956). Je to vlastne jediná práca, ktorá aj keď v širšom kontexte pojednáva priamo o vojenskej elite. V súčasnosti však podobne ako už spomenuté diela Demetera, Lewisa, Janowitza a Huntingtona, predstavuje už súčasť dejín sociológie a možno uvažovať o ich teoretickom popr. metodologickom vplyve na skúmanie aktuálnych problémov.

Ani v marxistickej (marxisticko-leninskej) vojenskej sociológii sa téma vojenskej elity samostatne nerozpracovala. Pojem elita sa spočiatku v marxistickej sociológii považoval za pojem „buržoáznej“ sociológie či politológie a vnímal sa cez prizmu jej kritiky. Vo vzťahu k vtedajšej socialistickej spoločnosti sa používali iné pojmy – ľud, ľudové masy a osobnosti, ktoré nahradzovali dichotómiu masy a elít, ktorú neskôr skomplikovala koncepcia strednej vrstvy. Od 60. rokov sa aj v marxistickej sociológii poukazovalo na potrebu vymedzenia elity

a jej skúmania (Jodl, 1994, s. 35 – 39). Vo vojenskej sociológii však téma nebola preferovaná – veľmi zjednodušené uvedenie – aj kvôli tomu, že vojenská elita mala fungovať v rámci vedenia spoločnosti komunistickou stranou.

Vojenská elita sa však aj v západnej vojenskej sociológii charakterizovala len všeobecne v nadväznosti na klasickú teóriu elít i jej ďalšie rozpracovávanie. Považovala sa za špecifickú skupinu v mocenskej elite, ktorá mala okrem pozície a roly v ozbrojených silách a spoločnosti aj špecifickú identitu, spojenú s vlastenectvom, povinnosťou, zodpovednosťou, ctou a pod.

Od 80. rokov minulého storočia pôsobili vo vojenskej sociológii dve tendencie, ktoré ďalej oslabovali záujem o skúmanie vojenskej elity. Prvým bol vznik nového, širšieho chápania bezpečnosti, v ktorom sa dostávali do popredia nevojenské aspekty a pozícia a rola vojakov a vojenskej činnosti pri zaisťovaní bezpečnosti sa menila – znižovala, zužovala. Druhým bola teória malých úplne profesionalizovaných ozbrojených síl, v ktorej sa vojak stáva „zamestnancom“ a prestáva byť výnimočnou profesiou – stráca a rozplýva sa jeho špecifické poslanie v spoločnosti (Moskos – Wood, 1988). Neskôr sa rozpracovala koncepcia vojenského profesionála v postmodernom vojenstve po studenej vojne (Moskos – Williams – Segal, 1999). Najnovšie prístupy zvyrazňujú pôsobenie amerického – teda prototypu západného profesionálneho vojaka v podmienkach nového svetového poriadku – fragmentovanom svete (Sarkesian – Connor, 2006).

Európska vojenská elita je stále veľmi často predmetom historického skúmania v rôznych kontextoch (Baker, 2003, Gahlen – Winkel, 2010). Protirečivá pozornosť sa venuje nemeckej vojenskej elite z čias nacizmu, často v zdrojoch určených prednostne pre zberateľov militárií, ktoré môžu vyúsťovať až do radikálneho a extrémistického pohľadu (Schaulen, 2002).

K jednému z mála štátov, kde sa skúma súčasná vojenská elita, ale z pohľadu vojenskej vedy (Brodin, 2007) je Ruská federácia. Pohľad na súčasnú európsku vojenskú elitu či vojenskú elitu EÚ je rozpačitý. Vojenská elita (generalita a admiralita) sa vo všeobecnosti považuje za jednu z početných funkčných (pozičných) elít v súčasnej spoločnosti (Hartmann, 2004, s. 10 – 11). Charakteristikou vojenskej elity mimo sociológie a politológie sa mediálne (i marketingovo) už desaťročia často zužuje na elitné (špeciálne) jednotky (zložky) súčasných ozbrojených síl (Beaumont, 1974).

O súčasnom sociologickom chápaní vojenskej elity a jej skúmaní

Pri sociologickom skúmaní súčasnej vojenskej elity možno využiť poznávanie vojenskej kultúrou, ktorej chápanie je však tiež vágne (Romanova, 2008; Soeters – Winslow – Weibull, 2006; vom Hagen – Tomforde, 2012), popr. rámec pôsobenia vojenstva na kultúru v dejinách (Lee, 2011). Werknerová vymedzuje vojensko-politickú kultúru, v ktorej zdôrazňuje prvky vojensko-politických tradícií, národnej identity a noriem zahraničnej a bezpečnostnej politiky (Werkner, 2012, s. 91). Rozvoj teórie bezpečnosti podnecuje výskum bezpečnostnej (národnobezpečnostnej) kultúry (Gariup, 2009; Katzenstein, 1996; Kirchner – Sperling, 2010).

Pri nejednoznačnosti chápania pojmov, ktoré vytvárajú možnosti charakteristiky vojenskej elity v širokom rámci interpretácie vojenstva, obrany, bezpečnosti a ich vzájomných vzťahov, považujeme za prínosné pri skúmaní európskych vojenských elít uplatnenie historicko-sociologického pohľadu. Ide nám najmä o existenciu troch veľkých moderných vojenských (bezpečnostných) kultúr v kontinentálnej Európe, postavených na dlhodobých tradíciách, ktoré pôsobia aj v súčasnosti. Sú to francúzska, prusko/nemecká a rusko/sovietska vojenská (bezpečnostná) kultúra (Grebeňkov, 2009; Kirchner – Sperling, 2010; Williams, 2006).

Do tohto pohľadu na vojenskú (bezpečnostnú) kultúru vojde široká škála sociálnych javov a procesov, skupín, organizácií, prvkov ich vedomia, myslenia, konania a správania atď. Aj pri rôznych odlišnostiach a prítomnosti imperiálneho prvku v nich, všetky tieto kultúry vychádzajú prioritne z obrany vlasti (domoviny, národného priestoru, genius loci a pod.).

NATO tieto kultúry však už „nepestuje“ (nepodporuje) a preferuje anglo-americký model vojenskej (bezpečnostnej) kultúry (Sarkesian –Connor, 2006, s. 77-91). Jeho základom je iné chápanie národných záujmov(i národnej identity) v USA, ktoré vyúsťuje do preferencie vojenského pôsobenia mimo vlastného územia (Lewis, 2012) a okrem toho je viac postavené na námornej(Lewis, 1939), príp. leteckej vojenskej sile. Ozbrojené sily sa v tomto type kultúry nepripravujú na obranu vlasti ale ako expedičné sily na nasadenie v zahraničí. Aj na tomto porovnaní typov vojenských kultúr vidieť možný zdroj rozdielov nielen v integračných procesoch ale i v identite vojenských elít a vnímaní ich pozície a roly.

Vojenská elita sa čoraz častejšie charakterizuje ako súčasť bezpečnostnej elity v rámci novej mocenskej elity, ktorá má však široký rozsah a pestré zloženie a stáva sa transnacionálnou

(Kauppi - Madsen, 2013). V súvislosti s bezpečnostnými problémami súčasnej spoločnosti sa však bezpečnostná časť tejto elity neformuje už prioritne ako vojenská, hoci v nej stále patrí významné miesto vojakom.

V posledných dvoch – troch desaťročiach došlo k ohraničeniu možností zasahovania vojenských elít do politiky, čo platí nielen v štátoch NATO, ale napr. aj v ČĽR. V piatej generácii vodcov ČĽR sa už vojenské elity nenachádzajú a ak v nej pôsobia, majú skôr odborný ako politický vplyv. Podobne aj napriek zvýrazňovaniu pozície „silovikov“ v RF, ide v tomto prípade viac o príslušníkov spravodajských služieb a bezpečnosti (polície) ako vojakov. Okrem toho aj v Afrike a Ázii ale najmä v Latinskej Amerike výrazne poklesol počet vojenských prevratov.

Skupina profesionálnych vojakov sa v 90. rokoch minulého storočia začala kvalitatívne meniť. Počet vojakov a vojenskej elity a tým aj jej vplyv sa drasticky znižuje (zužuje). Vojenská kariéra prestáva byť tak príťažlivou a neposkytuje toľko príležitostí, ako v 20. storočí do obdobia rozpadu bipolarity. Okrem toho najmä v podmienkach štátov NATO sa vojenská elita pripravuje už viac kozmopolitne, „aliančne“ ako vlastenecky.

Ďalšiu zmenu prináša pôsobenie súkromných vojenských a bezpečnostných spoločností, ktoré sa stalo špecifickou reakciou na masívne zníženie počtov ozbrojených síl. Množstvo tradičných vojenských činností, najmä obslužného a doplnkového charakteru už nevykonávajú vojaci v službe, ale tieto spoločnosti, v ktorých pôsobí aj značné množstvo bývalých vojakov či osôb z iných ozbrojených zložiek štátu.

Profesionálni vojaci sa stali sociálne menej homogénnou skupinou a zameranie ich výskumu sa oproti minulosti výrazne mení. Zanikajú tradičné témy, spojené s výrazným oddelením vojenského sociálneho prostredia od spoločenského (civilného) a pribúdajú také ako je napr. pôsobenie žien vo vojsku (Carreiras, 2006).

Zo sociologického hľadiska sú v týchto podmienkach aktuálne otázky prípravy a pôsobenia vojenskej elity nedostatočne skúmané. Ako príklad poslúži obsah časopisu *Armed Forces and Society*, kde sa v rokoch 2001 – 2013 neuverejnil ani jeden príspevok teoretického či výskumného charakteru, ktorý by sa celý alebo aspoň prevažne venoval téme vojenskej elity. Sprostredkovane sa ňou zaoberali príspevky, ktoré sa venovali vzťahom medzi spoločnosťou a ozbrojenými silami, popr. pôsobením ozbrojených síl v politickom živote alebo prípravou vojenských profesionálov. Okrem toho väčšinou sa v nich skúmali problémy ozbrojených síl v Turecku a silne militarizovanom Izraeli, popr. v štátoch, kde boli

alebo ešte stále sú pri moci vojenskej vlády (napr. Indonézia). Nebol však ani jeden príspevok, ktorý by aspoň marginálne pertraktoval fenomén európskej vojenskej elity (vojenskej elity EÚ).

Náčrt sociologického vymedzenia súčasnej slovenskej vojenskej elity

Kategorizácia hodností prijatá v NATO na základe normy STANAG 2116 - NATO Codes for Grades of Military Personnel (STANAG, 2014) nám umožní špecificky načrtnúť rámec vymedzenia vojenskej elity, ktorá na Slovensku vznikla po vstupe do NATO. Norma rozdeľuje hodnosti do dvoch skupín. Prvou sú dôstojnícke hodnosti (officer ranks), ktoré sú zatriedené do desiatich stupňov od OF1 do OF10 a druhou ďalšie hodnosti (other ranks), ktoré sú zatriedené do deviatich stupňov od OR1 do OR9. V ozbrojených silách USA existuje aj kategória dôstojníckych čakateľov (warrant officers v piatich stupňoch od WO1 do WO5). Dôstojnícke hodnosti sa zrejme úplne náhodne podobajú paretovskej klasifikácii elít (elita je pre Pareta kategória na označenie tých, ktorí v ktorejkoľvek spoločenského života dokážu obsadiť špičkové pozície, manifestované v dosiahnutom úspechu). Obe klasifikácie pracujú s rovnakým počtom stupňov elity (od 1 do 10, pričom u Pareta je aj stupeň 0 – úplný, absolútny neúspech v danej činnosti).

Budeme rešpektovať hodnotnú „kategorizáciu“ NATO, ktorá je formálne – kategoriálne – iná, ako boli hodnosti v moderných európskych vojenských kultúrach. Ako príklad uvedieme stupnicu generálskych hodností, ktorá sa spravidla začína brigádnym generálom a cez hodnosti generálmajora a generálporučíka končí väčšinou pri generálovi (táto hodnosť je pomenovaná minimálne z jazykového hľadiska nelogicky, lebo kategória generál sa vo väčšine jazykov chápe aj ako určitá skupina hodností, ktorá má viac stupňov) a v niektorých štátoch až pri generálovi armády (túto hodnosť s rôznymi pomenovaniami majú len Francúzsko, Chorvátsko, Poľsko, Portugalsko, Španielsko, Taliansko, Turecko, Veľká Británia a USA). Pre spresnenie dodáme, že každý stupeň znamená jednu generálsku „hviezdičku“ – teda môže ísť od jednohviezdičkového po päťhviezdičkového generála.

Francúzsko si ponechalo tradičnú hierarchiu generálskych hodností – brigádny generál, divízny generál, zborový generál, armádny generál a maršal Francúzska, ktorý však v súčasnosti má už len čestný charakter a neudeľuje sa osobám v činnej službe. Najviac zmenená je tradičná prusko/nemecká hierarchia hodností, ktorú tvorili generálmajor, generálporučík, generál zbrane (pechoty, jazdectva, delostrelectva atď.), generálplukovník a generál poľný maršal.

Pre úplnosť doplníme, že v ruskej cárskej armáde bola hierarchia generálskych hodností rovnaká ako prusko/nemecká. Po vzniku ZSSR boli vojenské hodnosti zrušené a existovali len triedy funkcií (od 1 do 14). V roku 1935 sa obnovili dôstojnícke hodnosti a vytvorila sa hodnosť maršala ZSSR a v roku 1940 boli znovu zavedené generálske hodnosti, ktoré mali hierarchiu – generálmajor, generálporučík, generálplukovník a generál armády. V roku 1943 vytvorili hodnosti maršala druhu vojsk (tankového, delostrelectva, letectva a i.) a hlavného maršala druhu vojsk. Je paradoxné, že z počiatočného zrušenia hodností (ku ktorému došlo aj vo Francúzsku po revolúcii v roku 1798) sa v ZSSR v čase Veľkej vlasteneckej vojny vytvorila jedna z najväčších škál najvyšších hodností – generálskych a maršalských – so šiestimi stupňami (hodnosť maršala druhu vojsk je rovnocenná s generálom armády, ktorý sa udeľoval len „vševojskovým“ generálom).

Hierarchia kategorizácie dôstojníckych hodností NATO na príklade Ozbrojených síl SR

OF 1 –poručík a nadporučík (do tohto stupňa sú zaradené aj hodnosti podporučíka a rôzne iné podoby nižších dôstojníckych hodností, ktoré v minulosti vo viacerých štátoch existovali – ak sa niečo z nich zachovalo. V niektorých prípadoch sú nižšie dôstojnícke hodnosti zaradené aj mimo desiatich základných stupňov ako výnimka a označené ako dôstojnícky kandidát – ašpirant, popr. ako dôstojnícky študent/kadet alebo sú zaradené do stupňa OR 8 alebo 9).

OF 2 – kapitán,

OF 3 – major,

OF 4 – podplukovník,

OF 5 – plukovník,

OF 6 – brigádny generál,

OF 7 – generálmajor,

OF 8 – generálporučík,

OF 9 – generál,

OF 10 – v OS SR nie je zavedená –ide o generála armády alebo ináč nazvanú najvyššiu generálsku hodnosť či hodnosť maršala (okrem Francúzska je táto hodnosť aj v Poľsku, Portugalsku, Rumunsku, Turecku a Veľkej Británii).

Ak usporiadame súčasné vojenské hodnosti na Slovensku či v iných ozbrojených silách štátov NATO podľa vzoru, ktorý sme nazvali paretovským, dá sa načrtnúť na stupnici od 0 do 10 nasledovná hierarchická schéma:

0 – osoby, ktoré sa uchádzali o prijatie do vojenskej služby ale z akéhokoľvek dôvodu neuspeli a osoby, ktoré vykonávali vojenskú službu ale boli predčasne a s trestom prepustení v najnižšej hodnosti,

1 - vojak 1. a 2. stupňa,

2 – slobodník, desiatnik, čatár a rotný,

3 – rotmajster, nadrotmajster,

4 – štábny nadrotmajster,

5 – poručík, nadporučík a kapitán,

6 – major a podplukovník,

7 – plukovník,

8 – brigádny generál, generálmajor, generálporučik – v súčasných OS SR je okolo 20 plánovaných funkcií, na ktorých môžu byť nositelia týchto hodností,

9 – generál (do samostatnej kategórie túto hodnosť na Slovensku zaradíme preto, lebo jej nositeľ môže byť len jedna osoba v činnnej službe – ktorá zastáva funkciu náčelníka generálneho štábu),

10 – generál armády (už tým, že táto hodnosť na Slovensku nie je zavedená, sa nepriamo politicky i právne pripúšťa, že ako malý štát nemôžeme mať plnohodnotnú vojenskú elitu)

Otázkou je či budeme do takto hierarchizovanej vojenskej elity zaraďovať okrem plukovníkov a generálov aj nami vyčlenený stupeň 6 (podplukovníkov a majorov). Z početného hľadiska by sa vojenská elita pozostávajúca len z generálov a plukovníkov značne zúžila – cca na 150 – 200 osôb, čo je pri súčasnom počte OS SR (13 – 14 tisíc osôb) – o niečo viac ako 1 % z nich.

Zo sociologického hľadiska nám však už pri predbežnej teoreticko-empirickej analýze výskumného problému objavujú ďalšie otázky, ktoré vznikajú kvôli odlišnostiam od zloženia vojenskej elity v minulosti. Ide o početné, funkčné, sociálno-priestorové, resp. bourdieuvské „poľové“ ukazovatele a i.

Prvá otázka súvisí s mobilitou, ktorá v minulosti činila z vojenského povolania príťažlivú záležitosť. Zo sociologického hľadiska je nepochopiteľné, že na Slovensku (nepoznáme situáciu vo všetkých štátoch NATO) už nie možné prejsť do skupiny dôstojníckych hodností zo skupiny iných hodností. Ináč povedané prestala platiť zásada kariéry v konskripčných ozbrojených silách pripisovaná N. Bonapartovi – každý vojak nosí v torbe maršalskú palicu.

Druhá otázka spočíva v tom, že z formálneho hľadiska vznikne v tomto „paretovskom“ modeli dvojité pyramída. Prvú tvorí „natovská“ skupina hodností OR 1 – OR 9, keď počet rotmajstrov vo všetkých troch kategóriách je oveľa nižší ako počet poddôstojníkov a vojakov. Druhá skupina hodností – dôstojníckych – má tiež pyramídálny charakter – od poručíkov po skupinu generálskych hodností.

Tretiu otázku vidíme v tom, aké ďalšie prvky okrem hierarchického vertikálneho delenia zaradíme do charakteristiky súčasnej vojenskej elity. Malo by o ísť najmä o zastávanú funkciu (charakter odbornej a riadiacej funkcie), vzdelanie a ďalší „kvalifikačný rast“ „exkluzívnosť služby“ (pôsobenie v cudzine, nasadenie v misiách či priamo vo vojnách a pod.), priebeh služby (kariéra – ako dlho trvá dostať sa do elity, koľko v nej profesionálny vojak zotrvá), vyznamenania a ocenenia, pozície mimo vojska atď.

Ďalšiu otázku predstavuje, aký bude počet žien vo vojenskej elite. Ak sa dnes všeobecne predpokladá, že počet žien medzi vojakmi môže byť okolo 10 %, zaujímavé by bolo zistiť, koľko ich je v tej časti, ktorú zaradíme medzi elitu. Podobne by sa mohlo sledovať, či príslušnosť k vojenskej elite je prínosom aj mimo ozbrojených síl – pri možnom pôsobení v politike na štátnej, regionálnej či miestnej úrovni, pri uplatnení v štátnej správe či samospráve a pod.

Záverom

Pri východiskovom štúdiu vojenskej elity ako sociologického problému sme zistili, že fenomén je skúmaný a charakterizovaný nielen v slovenskej ale aj v zahraničnej sociológii v súčasnosti len marginálne. V podmienkach radikálneho zníženia počtov ozbrojených síl v prvej polovici 90. rokov došlo aj k obmedzeniu možností ich sociologického skúmania a poznania utvárania a fungovania vojenskej elity v posledných desaťročiach je nepostačujúce. Okrem toho sa problém vojenských elít akoby ďalej rozplýval v súvislosti so vznikom nových mocenských elít, v ktorých sa zvyrazňuje jej bezpečnostná časť, kde vojaci tvoria už len jednu zo zložiek.

Príťažlivosť vojenskej služby v minulosti bola spojená s dvomi možnými kariérnymi cestami. Za skutočne vojenskú kariéru sa považovalo dosiahnutie vyšších hodností, spojených aj so zastávaním funkcií na vyšších stupňoch hierarchie výstavby ozbrojených síl. Okrem toho bola možnosť „kvalifikačnej“ – odborno-profesionálnej kariéry, získania jedinečných vlastností, spôsobilostí, skúseností a pod., najmä vďaka potrebe vysokej špecializácie v niektorých oblastiach vojenskej činnosti, čo zvyšovalo prestíž časti vojakov z povolania pôsobiacich na vysokošpecializovaných pracoviskách v ozbrojených silách.

V podmienkach zníženia počtov ozbrojených síl SR, keď v roku 1993 mala vtedajšia Armáda SR vyše 50 000 vojakov a na začiatku tohto desaťročia ich počet poklesol cca na 13 – 14 tisíc, sa zmenili obe dimenzie tradičnej vojenskej kariéry. Sme však toho názoru, že skúmanie vojenskej elity na pozadí ďalších problémov fungovania Ozbrojených síl SR by mohlo prispieť k poznaniu a riešeniu otázok, ktoré súvisia s kvalitou ľudských zdrojov a systémom ich riadenia a teda aj k lepšiemu – kvalitnejšiemu pôsobeniu vojska, čo je dnes často a rôzne kritizované.

Literatúra

[1] BAKER, Alan: *The Knight: A Portrait of Europe's Warrior Elite*. Hoboken: Wiley, 2003. 224 s. ISBN 978-0471251354.

[2] BEAUMONT, Roger, A.: *Military Elites*. Indianapolis :The Bobbs-Merrill Co., 1974, 251 s. ISBN 978-0672519772.

[3] BEST, Heinrich – LENGYEL, György – VERZICHELLI, Luca (Eds.): *The Europe of Elites A Study into the Europeanness of Europe's Political and Economic Elites*. Oxford: Oxford University Press, 2012, 312 s. ISBN 978-0199602315.

[4] BRODKIN Il'ja, A.: Vojennaja elita rossijskogo obščestva: teorija i metodologija issledovanija. In *Armija i obščestvo*, ISSN 2304-9677 2007, 3, č. 1, s. 34 – 42.

[5] CAFORIO, Giuseppe: Some historical notes. In CAFORIO, Giuseppe: *Handbook of the Sociology of the Military*. New York : Springer, 2006, ISBN 978-0387324562, s. 7 – 26.

[6] CARREIRAS, Helena: *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies*. London : Routledge, 2006, 282 s. ISBN 978-0415472081.

[7] ČUKAN, Karol: Slovenská verejnosť a vstup SR do NATO. In *Sociológia*, ISSN 0049 - 1225, 2003, 35, č. 5, s. 495 – 504.

- [8] DEMETER, Karl: *Das deutsche Offizierskorps in seinen historisch-soziologischen Grundlagen*. Berlin : Hobbiling 1930, 369 s.
- [9] DEMETER, Karl: *Das deutsche Offizierkorps in Gesellschaft und Staat 1650 – 1945*. 4. überarb. underw. Aufl. Frankfurt/Main : Bernard & Graefe, 1965, 351 s.
- [10] FAVELL, Adrian – GUIRAUDON, Virginie (Eds.): *Sociology of the European Union*. London : Palgrave Macmillan, 2011, 224 s. ISBN 978-0230207127.
- [11] FAVELL, Adrian – GUIRAUDON, Virginie: The Sociology of the European Union An Agenda. In *European Union Politics*. ISSN 1465-1165, 2009, 10, č. 4, s. 550-576.
- [12] FAZI, Thomas: *The Battle for Europe: How an Elite Hijacked a Continent and How we Can Take it Back*. London: Pluto Press, 2014, 216 s. ISBN 978-0745334509.
- [13] GAHLEN, Gundula– WINKEL, Carmen (Hrsg.): *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Themenheft: Militärische Eliten in der Frühen, ISSN 1617-9722, 2010, 14, Heft 1, 253 s.
- [14] GARIUP, Monica: *European Security Culture Language, Theory, Policy*. London : Ashgate, 2009, ISBN 978-0754675556, 350 s.
- [15] GAXIE, Daniel - HUBÉ, Nicolas – ROWELL, Jay (Eds.): *Perceptions of Europe A Comparative Sociology of European Attitudes*. Colchester: ECPR Press, 2011, 290 s. ISBN 978-1907301155.
- [16] GREBEŇKOV Valerij N.: *Vojennaja kul'tura rossijskogo obščestva*. Stavropol': Izdatel'stvo Stavopol'skogo gosudrastvennogo universiteta, 2009, 312 s.
- [17] GUIRAUDON, Virginie: The constitution of a European immigration policy domain: A political sociology approach. In *Journal of European Public Policy*. ISSN 1350-1763, 2003, 10, č. 2, s. 263–282.
- [18] HALLER, Max: *European Integration as an Elite Process: The Failure of a Dream*. London: Routledge, 2008, 462 s. ISBN 978-0415403900.
- [19] HARTMANN, Michael: *Elite soziologie: Eine Einführung*. 2. Aufl. Frankfurt/Main : Campus, 2004, 205, ISBN 978-3593374390
- [20] HILL, Christopher– SMITH, Michael: *International Relations and the European Union*. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 584 s. ISBN 978-0198544806.

- [21] HUNTINGTON, Samuel, P.: *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1957, 534 s. ISBN 978-0674817357
- [22] IMMERFALL, Stefan: Fragestellungen einer Soziologie der Europäischen integration. In *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* ISSN 0023-2653, 2000, 40, Sonderheft, s. 481–503.
- [23] JANOWITZ, Morris: *The Professional Soldier, a Social and Political Portrait*. Glencoe: Free Press, 1960, 464 s.
- [24] JODL, Miroslav: *Teorie elity a problém elity (Příspěvek k dějinám a problematice politické sociologie)*. 2. vyd., Praha : VICTORIA PUBLISHING, 1994, 156 s., ISBN 8085605945.
- [25] KATZENSTEIN, Peter, J. (Ed.): *The Culture of National Security. Norms and identity in world politics*. New York : Columbia University Press, 1996, 560 s., ISBN 978-0231104692.
- [26] KAUPPI, Niilo: Bourdieu's Political Sociology and the Politics of European Integration. In *Theory and Society*. ISSN: 0304-2421, 32, 2003, 32, č. 5/6, s. 775-789.
- [27] KAUPPI, Niilo– MADSEN, Mikael, R. (Eds.): *Transnational Power Elites: The New Professionals of Governance, Law and Security*. London : Routledge, 2013, 232 s. ISBN 978-0415665247
- [28] KELLER, Jan: *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON 2004, 529 s., ISBN 978-8086429342.
- [29] KIRCHNER, Emil, J. – SPERLING, James (Eds.): *National Security Cultures: Patterns of Global Governance*. London : Routledge, 2010, 335 s. ISBN 978-0415777438,
- [30] LEE, Wayne, E.: *Warfare and Culture in World History*. New York : New York University Press, 2011, 238 s. ISBN 978-0814752784.
- [31] LEWIS Adrian, R.: *The American Culture of War: A History of US Military Force from World War II to Operation Enduring Freedom*. London: Routledge, 2012, 592 s. ISBN 978-0415890199.
- [32] LEWIS, Michael A.: *England's sea-officers; the story of the naval profession*. London : G. Allen&Unwin, 1939, 307 s.

- [33] MALEŠEVIĆ, Siniša: *The Sociology of war and violence*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. ISBN 978-0521731690, 363 s.
- [34] MERTON, Robert, K. – LAZARSFELD, Paul, F. (Eds.): *Continuities in Social Research Studies in the scope and method of "The American soldier"*. Glencoe: Free Press, 1950, 255 s.
- [35] MILLS, CharlesW.: *The Power Elite*. New York :Oxford University Press, 1956, 442 s.
- [36] MOSKOS, Charles, C. – WOOD, Frank, R. (Eds.): *The Military: More Than Just a Job?* Sterling : Brassey'sInc.,1988, 324 s. ISBN: 978-0080343211.
- [37] MOSKOS, Charles, C. – WILLIAMS, John, A. – SEDAL, David, R. (Eds.): *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*. Oxford : Oxford University Press, 1999, 304 s. ISBN 978-0195133295
- [38] REDWOOD, John: *Super power Struggles: Mighty America, Faltering Europe, Rising Asia*. London : Palgrave Macmillan, 2006, 208 s. ISBN 978-1403990785.
- [39] ROMANOVA Jekaterina N.: Vojennaja kul'tura i jejo osnovnyje karakteristiki. In *Vestnik Sam GU*, 2008, 60, č. 1, s. 214 – 218.
- [40] RUMFORD, Chris: *The European Union: A Political Sociology*. Oxford: Blackwell, 2002, 320 s. ISBN: 978-0631226185.
- [41] SARKESIAN, Sam – CONNOR, Robert: *The US Military Profession into the 21st Century: War, Peace and Politics*, London : Routledge, 2006, 248 s. ISBN 978-0415358514
- [42] SAURUGGER, Sabine: Sociology and European studies. In *Journal of European Public Policy*, ISSN 1350-1763, 2009, 16, č. 6, s. 937–950.
- [43] SAURUGGER, Sabine – MÉRAND, Frédéric: Does European integration theory need sociology? In *Comparative European Politics*. ISSN: 1472-4790, 2010, 8, č. 8, s. 1–18.
- [44] SEIDEL, Katja: *The Process of Politics in Europe: The Rise of European Elites and Supranational Institutions*. London: Tauris Academic Studies, 2010, 264 s. ISBN 978-1848853263
- [45] SCHAULEN, Fritjof: *Diedeutsche Militarelite 1939-1945: Zeitgeschichte in Farbe*. Martensrade :Pourle Merite – Verlag für Militärgeschichte, 2002,160 s. ISBN 978-3932381256
- [46] SMITH, Karen E.: *European Union Foreign Policy in a Changing World*. 3rded. Cambridge : Polity, 2014, 320 s. ISBN 978-0745664705.

- [47] SOETERS, Joseph, L. – WINSLOW Donna, J.– WEIBULL, Allise: Military Culture. In CAFORIO, Giuseppe: *Handbook of the Sociology of the Military*. New York : Springer, 2006, ISBN 978-0387324562, s. 237 – 254.
- [47] STANAG 2116 NATO standardization agreement (Edition 5) NATO codes for grades of military personnel [online] [cit. 2014-04-06]. Dostupné z <www: <http://www.militaria.lv/stanag.htm>>.
- [48] STOUFFER, S. A. et al.: *The American Soldier*, 4 Volumes, Princeton: Princeton University Press, 1949-1950.
- [49] ŠKVRNDA, František: *Príliš horúce (a krvavé) leto vo svetovej politike 1*. [online] Bratislava : Slovo, [2014] [cit. 2014-09-06]. Dostupné z www: <http://www.noveslovo.sk/c/Prilis_horuce_a_krvave_leto_vo_svetovej_politike_1>.
- [50] VAN INGELGOM, Virginie: *Integrating Indifference: A Comparative, Qualitative and Quantitative Approach to the Legitimacy of European Integration*. Colchester: ECPR Press, 2013, 200 s., ISBN: 978-1907301483.
- [51] WASNER, Barbara: *Eliten in Europa: Einführung in Theorien, Konzepte und Befunde*. Wiesbaden : V.S. Verlag Fur Sozialwissenschaften, 2004, 244 s., ISBN 978-3810038753.
- [52] VOM HAGEN, Ulrich– TOMFORDE, Maren: Militärische Kultur. In LEONHARD, Nina – WERKNER, Ines-Jacqueline: *Militär soziologie – Eine Einführung*. 2. aktual. underweit. Aufl. Wiesbaden : VS VerlagfürSozialwissenschaften, 2012, ISBN 978-3531934563, s. 284-313.
- [53] WERKNER, Ines-Jacqueline: Wehrstrukturen im internatiolen Vergleich. In LEONHARD, Nina – WERKNER, Ines-Jacqueline: *Militär soziologie – Eine Einführung*. 2. aktual. underweit. Aufl. Wiesbaden : VS VerlagfürSozialwissenschaften, 2012, ISBN 978-3531934563, s. 81-92.
- [54] WILLIAMS, Michael: *Culture and Security: Symbolic Power and the Politics of International Security*. London : Routledge, 2006. ISBN 978-0415417037, 184 s.
- [55] ZIMMERMANN, A. – FAVELL, Adrian: Govern mentality, political field or public sphere? Theoretical alternatives in the political sociology of the EU. In *European Journal of Social Theory*. ISSN: 1368-4310, 2011, 14, č. 4, s. 489-515.

Kontakt

František Škvrnda, doc. PhDr., CSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
852 35 Bratislava, Dolnozemska 1
frantisek.skvrnda@euba.sk

Využívanie informačných a komunikačných technológií na Slovensku po vstupe do EÚ³

The Use of Information and Communication Technologies in Slovakia after EU accession

Milan ZEMAN

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na problematiku využívania najmodernejších IKT na Slovensku a na ich uplatňovanie pred a po vstupe Slovenska do EÚ. Osobitný dôraz sa kladie na rozdielny prístup k týmto novým technológiám u rôznych vrstiev obyvateľstva a na naštartovanie prehlbovania sociálnych rozdielov. Rovnako dôležitým je aj pohľad na spôsob využívania IKT medzi rôznymi sociálno-demografickými kategóriami obyvateľov SR.

Kľúčové slová

Informačné a komunikačné technológie (IKT), digitálne rozdelenie, digitálna gramotnosť, internet

Abstract

This article is focused on the issues of advanced information and communication technologies (ICT) usage in Slovakia as well as the ICT's application before and after Slovakia's accession to the European Union. Great emphasis will be placed on the different access to these new technologies in various social classes of the population. We will study ICT also as a factor which encourage the emergence of the new social differences. Equally important is the question, how are ICT used amongst the different socio-demographic categories of the Slovak population.

Key words

Information and communication technologies (ICT), digital divide, digital literacy, internet

Úvod

Moderné informačné a komunikačné technológie (IKT) v súčasnosti považujeme za samozrejmu súčasť nášho života a len veľmi ťažko si vieme predstaviť situáciu, keby neexistovali. IKT výrazne zasiahli do takmer všetkých oblastí spoločenského a hospodárskeho života najmä po Nežnej revolúcii v roku 1989, kedy sa aj Slovensko naplno otvorilo prílivu nových technológií z celého sveta. Prostredníctvom IKT sa vytvorili nové možnosti uplatnenia ľudí vo výrobe, administratíve, kultúre, spôsobe trávenia voľného času, a spotrebe.

³ Práca vznikla ako súčasť riešenia projektu APVV-0309-11 Slovenská spoločnosť v medzinárodných komparatívnych výskumoch pred krízou a počas krízy a projektu APVV-0627-12 Demokratickosť a občania na Slovensku: polstoročie premien.

Zmeny nastali aj v našej slovnej zásobe. Počas uplynulého štvrtstoročia sa náš každodenný slovník rozšíril o pojmy ako osobný počítač (PC), notebook, tablet, internet, mobilný telefón, smartfón, e-banking, e-learning, sociálna sieť a podobne. IKT začali od základov meniť náš život a pojem informačná spoločnosť sa stal súčasťou mnohých oficiálnych dokumentov.

Ak chceme hovoriť o súčasnom stave a porovnávať využívanie IKT na Slovensku a v iných krajinách, je nevyhnutný aspoň krátky pohľad do minulosti. Pred rokom 1989 nebola u nás výpočtová technika pre jednotlivcov bežne dostupná. V osemdesiatych rokoch mohli prísť s počítačmi do kontaktu najčastejšie zamestnanci výpočtových stredísk a študenti na vysokých školách, ktorí mali v študijnom pláne predmet programovanie.

Pozoruhodnejší posun smerom k osobným počítačom prišiel v polovici 80. rokov, kedy sa dostali na náš trh zahraniční predchodcovia dnešných PC, a to počítače Sinclair ZX Spectrum a neskôr Atari. Domáci výrobcovia elektroniky zareagovali na túto výzvu a v roku 1985 uviedol vtedajší štátny podnik Tesla na trh počítač Tesla PMD-85 a ďalší výrobca Didaktik Skalica prišiel v roku 1986 s počítačom Didaktik Alfa, ktorý sa dostal aj na niektoré základné školy. V žiadnom prípade nemožno hovoriť o významnejšom rozšírení týchto počítačov, ale predsa len došlo k naznačeniu nových možností využitia výpočtovej techniky v pomerne blízkej budúcnosti. Tá prišla skôr, ako sa vtedy dalo predpokladať. Od roku 1990 moderné informačné technológie doslova vtrhli na Slovensko. Mnohé, vtedy ešte nesprivatizované štátne podniky a inštitúcie nakupovali výpočtovú techniku v pomerne veľkých množstvách, pričom sa často zabúdalo na fakt, že využívanie najmodernejších IKT je podmienené aspoň elementárnymi poznatkami o ich fungovaní na užívateľskej úrovni. Z tohto dôvodu neraz nové počítače slúžili zo začiatku len na hranie a až neskôr došlo aj k ich praktickejšiemu využitiu.

Treba pripomenúť, že z cenového hľadiska bola začiatkom 90. rokov táto technika pre občanov s priemerným platom veľmi ťažko dostupná, pretože cena nového PC sa približne rovnala ročnej priemernej mzde. Preto dostupnosť výpočtovej techniky pre jednotlivcov v 90. rokoch vo veľkej miere „zabezpečovala“ hlavne podnikateľská a verejná sféra. Najmodernejšie IKT sa používali hlavne na pracoviskách a koncom 90. rokov sa začali zavádzať aj do škôl. Po nástupe internetovej siete sa koncom 90. rokov rozširoval prístup k internetu na verejných miestach, ako sú internetové kaviarne a WiFi zóny.

Veľmi sa zmenili nároky na počítačové zručnosti. Kým do polovice 90. rokov patrilo k vrcholom počítačových zručností ovládanie textového editora T602, v súčasnosti sa

ovládanie textového programu považuje za samozrejnosť a nároky na počítačové zručnosti sa na trhu práce neustále zvyšujú.

Digitálne rozdelenie

Práca s modernými IKT, predovšetkým s osobným počítačom a internetom bola ešte v deväťdesiatych rokoch považovaná za konkurenčnú výhodu. Dnes je ovládanie moderných IKT samozrejmosťou a v podstate jednou z elementárnych podmienok uplatnenia na pracovnom trhu. Rýchly nástup moderných IKT na Slovensku vo verejnej i podnikateľskej sfére v 90. rokoch našiel značnú časť budúcich užívateľov nedostatočne pripravených na ich efektívne využívanie. Na druhej strane nastal veľký rozvoj vzdelávania v tejto oblasti prostredníctvom rôznych školení a kurzov, ale aj formou samovzdelávania, k čomu významne prispel dovtedy nebývalý nárast vydávanej odbornej literatúry z oblasti IKT.

Špecifickým javom, ktorý sprevádza rozvoj informačných a komunikačných technológií, je rozdielny prístup rôznych vrstiev obyvateľstva k moderným IKT a zároveň aj úroveň pripravenosti týchto vrstiev vedieť tieto moderné IKT používať a pracovať s nimi. Táto schopnosť sa zvykne označovať termínom digitálna gramotnosť, s ktorou súvisí ďalší jav, ktorým je delenie až štiepenie spoločnosti podľa prístupu k IKT. Ide o úplne nový druh spoločenského štiepenia, ktorého výsledkom je rozdelenie spoločnosti na tých, ktorí majú prístup k moderným IKT a efektívne ich využívajú, a na tých, ktorí tento prístup nemajú. Tento nový typ rozdelenia spoločnosti sa v odbornej literatúre označuje ako digitálne rozdelenie („digital divide“ alebo „digital gap“). Informačné a komunikačné technológie naštartovali kvalitatívne nový proces prehlbovania sociálnych a ekonomických rozdielov. „Odkedy schopnosť využívať informačné a komunikačné technológie vedie k vyššie plateným zamestnaniam a príležitostiam, IKT aktivuje a prehĺbuje existujúce nerovnosti. Prejavujú sa v narastajúcich rozdieloch v sociálno-ekonomickej úrovni štátov, regiónov, sociálnych skupín a jednotlivcov. Narastá izolácia „nepripojených“ voči okolitému svetu“ (Plintovičová 2002).

V prvých výskumoch a zisťovaniach sa za základný indikátor digitálneho rozdelenia spoločnosti považovalo používanie osobného počítača a internetu. Je možné predpokladať, že s rastúcou životnou úrovňou sa bude existujúce digitálne rozdelenie znižovať. Ďalším problémom bude, že ľudia síce môžu mať k pokročilým technológiám prístup, ale nemusia s nimi vedieť efektívne zaobchádzať (Neumajer 2006). Z toho vyplýva, že celoživotné vzdelávanie sa nevyhnutne stane súčasťou života tých, ktorí nebudú chcieť zaostávať.

Podiel pravidelných používateľov PC a internetu na Slovensku v rokoch 1997 – 2007

Na ilustráciu vývoja používania osobných počítačov a internetu nám poslúžili publikované výsledky reprezentatívnych sociologických výskumov agentúry FOCUS, Inštitútu pre verejné otázky a Sociologického ústavu SAV, ktoré zároveň umožňujú vytvoriť časový rad používania PC a internetu na Slovensku v rokoch 1997 – 2007.

Na základe výsledkov výskumov uvedených v nasledujúcich dvoch tabuľkách môžeme povedať, že nárast v používaní výpočtovej techniky bol v druhej polovici deväťdesiatych rokov veľmi mierny, až stagnačný. Výraznejší posun nastal až od roku 2003. Výskumy od roku 1997 potvrdzujú neustály rast podielu pravidelných používateľov osobných počítačov, ktorý dosiahol v roku 2005 v porovnaní s rokom 1997 dvojnásobnú hodnotu. Od roku 2002 mierne rástol aj podiel tých respondentov, ktorí používali počítač aspoň raz za týždeň. Podiel respondentov, ktorí majú možnosť používať počítač, ale ho nepoužívajú, zostával približne rovnaký. Z údajov v tabuľke č. 1 vidíme, že od roku 1997 výrazne klesol podiel tých respondentov, ktorí k počítaču nemajú prístup, teda ho nepoužívajú, resp. ani nemajú možnosť ho používať. Predovšetkým od roku 2002 nastal podstatný pokles týchto respondentov z 57,8 % na 33,4 % respondentov v roku 2007.

Tabuľka č. 1 **Používanie osobných počítačov na Slovensku v rokoch 1997 – 2007 (v %)**

	Jún 1997	Apríl 1998	September 1998	November 1999	Máj 2000	Január 2001	Jún 2001	December 2001	December 2002	December 2003	Okt. – nov. 2004	Júl 2005	August 2007
Denne, takmer denne	15,5	19,0	20,6	18,1	18,3	19,5	18,3	20,8	20,4	24,3	27,6	31,6	34,0
Aspoň raz za týždeň	7,1	6,0	5,6	5,1	5,7	6,2	7,2	6,6	6,8	8,5	8,9	10,6	10,1
Raz za dva týždne, menej často	9,4	7,0	7,7	7,9	8,0	7,9	7,6	6,1	8,0	8,7	9,4	14,8	12,2
Má možnosť, ale nepoužíva	6,5	5,0	7,3	4,4	6,6	6,7	6,7	6,4	7,0	7,9	9,0	6,4	10,3
Nepoužíva ani nemá možnosť	61,5	63,0	58,7	64,6	61,5	59,8	60,2	58,0	57,8	50,7	45,0	36,6	33,4

Zdroj: FOCUS 1997 – 2003; IVO 2005 – 2007; SÚ SAV 2004.

Nárast počtu používateľov osobných počítačov na začiatku tretieho milénia mohlo ovplyvniť niekoľko skutočností. Jednou z nich je výraznejšie rozvinutie trhu a konkurencie v oblasti IKT na začiatku tretieho tisícročia, ale najmä po vstupe Slovenska do Európskej únie. Rozšírili sa možnosti nákupu výpočtovej techniky nielen v hotovosti, ale aj na splátky. Jedným z rozhodujúcich činiteľov, ktorý pomohol zvýšiť dostupnosť IKT pre jednotlivcov

bol vtedy aj priaznivý menový vývoj, teda posilňovanie slovenskej koruny voči americkému doláru, následkom čoho došlo k dovtedy nevídanému znižovaniu cien výpočtovej techniky. Uvedené skutočnosti mali veľký vplyv na finančnú dostupnosť nielen novej, ale aj už použitej výpočtovej techniky (second hand) z krajín západnej Európy aj pre ľudí z nižších príjmových kategórií, dôsledkom čoho si IKT razili cestu priamo k jednotlivcom a do domácností.

Uvedené výskumy ukazujú, že veľmi podobný vývoj prebiehal aj v používaní internetu. Z dnešného pohľadu sa nám zdá až neuveriteľné, že v roku 1997 používalo internet pravidelne len 1,4 % respondentov. V období rokov 1997 až 2002 možno hovoriť o miernom kontinuálnom náraste pravidelných používateľov internetu. Z údajov v tabuľkách č. 1 a 2 je zrejmé, že v rokoch pred vstupom Slovenska do EÚ tvoril podiel pravidelných používateľov internetu v porovnaní s pravidelnými používateľmi počítačov len malý zlomok. Zásadnejší zlom vo vývoji používania internetu nastal po roku 2002, keď začal výraznejšie stúpať nielen podiel pravidelných používateľov internetu, ale aj občasných. Mohlo to súvisieť aj s rozvojom nových technológií, ktoré umožnili rozšíriť ponuku pripojenia na internet z hľadiska prenosových rýchlostí. Ide o tzv. broadband⁴ (širokopásmové pripojenie), prostredníctvom ktorého je možný prenos dát vysokými rýchlosťami.

Z hlavných záverov výskumu Digitálna gramotnosť na Slovensku (Velšic 2005) vyplynulo, že možnosť dostať sa k osobnému počítaču alebo internetu ľudia nevnímali ako dostupnosť danú ponukou produktov a služieb trhu, ale skôr to vnímali cez optiku finančnej dostupnosti a vlastného ekonomického statusu. Podľa M. Velšica takmer polovica respondentov považovala v roku 2005 za hlavnú príčinu absencie IKT v domácnostiach ich vysokú cenu. O dva roky neskôr, v roku 2007, nastáva kvalitatívna zmena z hľadiska dôvodov absencie internetového pripojenia v domácnosti. Cena internetového pripojenia do domácnosti prestávala brzdiť rozširovanie internetu na Slovensku. Hlavným dôvodom, prečo ľudia nemali v domácnosti zavedený internet alebo prečo s ním nepracovali nebola jeho nedostupnosť, ale nízka, resp. chýbajúca motivácia.

⁴ K širokopásmovému pripojeniu sa zaraďujú technológie DSL/ADSL, mikrovlnné pripojenie (WiFi), internetové prípojky cez káblovú televíziu, mobilný internet a internet cez optické linky.

Tabuľka č. 2 **Používanie internetu na Slovensku v rokoch 1997 – 2007**

	Jún 1997	Apríl 1998	September 1998	November 1999	Máj 2000	Január 2001	Jún 2001	December 2001	December 2002	December 2003	Okt. – nov. 2004	Júl 2005	August 2007
Využíva internet pravidelne	1,4	2,1	2,7	3,1	4,8	4,1	5,0	6,8	8,4	12,8	14,8	20,5	26,1
Využíva internet aspoň občas	4,1	5,7	6,0	6,3	9,4	10,4	9,8	10,0	14,5	16,5	17,4	22,6	21,8
Má prístup k internetu, ale vôbec ho nevyužíva	3,9	3,7	4,4	4,4	5,3	5,2	3,3	4,7	5,1	5,4	7,5	4,8	6,9
Počul/ čítal/ využíval, ale v súčasnosti nemá k nemu prístup	60,6	63,6	67,9	70,3	68,4	68,6	70,8	68,5	64,6	59,8	55,6	48,4	39,1
Nevie, o čo ide – o internete počuje prvý raz	29,8	24,9	19,0	15,4	12,0	11,6	11,1	10,1	7,4	5,4	4,6	3,7	5,6

Zdroj: FOCUS 1997 – 2003; IVO 2005 – 2007; SÚ SAV 2004.

Internet v domácnostiach

V tomto roku uskutočnil Štatistický úrad SR prieskum Zisťovanie o využívaní informačných a komunikačných technológií v domácnostiach 2014, ktorého cieľom bolo zistiť úroveň vybavenosti domácností informačnými a komunikačnými technológiami a zároveň zistiť úroveň znalostí a zručností obyvateľstva a schopnosť využitia týchto technológií. Z výsledkov výskumu vyplýva, že z celkového počtu domácností majú v súčasnosti prístup na internet viac ako tri štvrtiny (78,4 %) domácností na Slovensku.

Najvyšší podiel domácností s prístupom na internet je takých, v ktorých žijú dvaja dospelí s deťmi, tri a viac dospelých členov a jeden dospelý s deťmi. Domácnosti s jedným dospelým bez detí majú najnižší podiel prístupu na internet. Oprávnené možno predpokladať, že ide prevažne o domácnosti, v ktorých žijú starší jednotlivci.

Tabuľka č. 3 **Prístup členov domácnosti na internet doma** (v % z celkového počtu domácností)

	Spolu	Zloženie domácnosti					
		1 dospelý		2 dospelí		3 a viac dospelých	
		bez detí	s deťmi	bez detí	s deťmi	bez detí	s deťmi
Áno	78,4	47,6	89,3	74,0	96,7	93,5	96,1
Nie	21,4	51,8	10,7	25,9	3,2	6,2	3,8
Neviem	0,3	0,6	--	0,1	0,1	0,3	0,1

Zdroj: Štatistický úrad SR, Zisťovanie o využívaní informačných a komunikačných technológií v domácnostiach 2014.

Podľa výskumu Digitálna gramotnosť 2007, hlavným dôvodom absencie internetového pripojenia v domácnosti už nebola jeho cena, ale nezáujem (nechceme alebo nepotrebuje internet). Pritom ešte pred dvomi rokmi (v roku 2005) patrila vysoká cena k hlavným

bariérám prístupu na internet doma. Aj najaktuálnejší výskum Štatistického úradu SR potvrdzuje ako jeden z pretrvávajúcich hlavných dôvodov nepripojenia domácnosti na internet nezáujem (nepotrebujem internet), ktorý uviedla polovica (49,8 %) z počtu domácností, ktoré nemajú pripojenie na internet. Rovnako polovica respondentov (49,6 %) z týchto domácností uviedla ako dôvod nepripojenia na internet neznalosť práce s internetom (neviem s ním pracovať). Podľa výskumu digitálnej gramotnosti v roku 2011 je hlavným dôvodom, prečo sa niektorí ľudia odmietajú učiť používať IKT vnútorná motivácia učiť sa.

Tabuľka č. 4 **Dôvody nepripojenia domácnosti na internet** (v % z počtu domácností, ktoré nemajú pripojenie na internet)

	Spolu	Zloženie domácnosti					
		1 dospelý		2 dospelí		3 a viac dospelých	
		bez detí	s deťmi	bez detí	s deťmi	bez detí	s deťmi
Prístup na internet mimo domácnosti	17,0	14,4	59,4	14,3	42,0	30,0	40,8
Nepotrebujem internet	49,8	54,1	40,6	49,5	14,0	35,6	20,1
Zavedenie je príliš drahé	16,4	16,1	60,2	16,0	38,9	7,8	28,9
Používanie je príliš drahé	13,9	12,2	–	14,8	36,3	16,9	24,1
Neviem s ním pracovať	49,6	49,2	20,5	58,2	18,0	41,1	27,4
Obavy o súkromie alebo bezpečnosť	5,6	5,9	–	5,1	9,1	6,5	–
V okolí nie je dostupný širokopásmový internet	0,4	0,2	–	0,4	–	1,1	3,8
Iný dôvod	8,9	9,0	–	6,7	9,8	11,7	23,1

Zdroj: Štatistický úrad SR, Zisťovanie o využívaní informačných a komunikačných technológií v domácnostiach 2014.

Intenzita využívania osobného počítača a internetu

Zistenia týkajúce sa intenzity používania počítača potvrdzujú mierny nárast, kde viac ako tri štvrtiny (78,8 %) z respondentov, ktorí používali PC za posledné 3 mesiace, ho používali každý deň, alebo skoro každý deň. Aj keď oblasť využívania IKT patrí k najdynamickejším a podiel používateľov každým rokom rastie o niekoľko percentuálnych bodov, stále pretrvávajú, resp. sa prehlbujú rozdiely z hľadiska niektorých sociálno-demografických znakov. Je možné konštatovať, že na Slovensku pretrváva jasné digitálne rozdelenie predovšetkým podľa veku a vzdelania, i keď deliaca línia sa postupne posúva nahor smerom k vyšším vekovým kategóriám. Z údajov v tabuľkách č. 7 a 8 je zrejmé, že aj podiel respondentov, ktorí využívajú internet je veľmi podobný a vo viacerých vekových kategóriách takmer identický.

Tabuľka č. 5 **Využívanie osobného počítača doma, v práci alebo na inom mieste** (v % z celej populácie vo veku 16 – 74 rokov)

		V posledných 3 mesiacoch	Pred viac ako 3 mesiacmi a menej ako 1 rokom	Pred viac ako rokom	Nikdy
SPOLU		80,0	3,1	3,6	13,4
Vek	16 – 24 r.	97,5	1,4	0,6	0,5
	25 – 34 r.	95,5	1,7	1,9	1,0
	35 – 44 r.	90,3	2,4	1,7	5,6
	45 – 54 r.	84,3	2,9	2,5	10,2
	55 – 64 r.	60,6	5,9	6,6	27,0
	65 – 74 r.	31,5	5,0	11,0	52,4

Zdroj: Štatistický úrad SR, Zisťovanie o využívaní informačných a komunikačných technológií v domácnostiach 2014.

Tabuľka č. 6 **Využívanie osobného počítača v posledných 3 mesiacoch** (% zo všetkých, ktorí používali PC za posledné 3 mesiace)

		Každý deň alebo skoro každý deň	Aspoň raz za týždeň (ale nie každý deň)	Menej ako raz za týždeň
SPOLU		78,8	16,7	4,6
Vek	16 – 24 r.	90,4	8,0	1,6
	25 – 34 r.	85,3	12,4	2,2
	35 – 44 r.	78,4	17,3	4,3
	45 – 54 r.	74,9	19,3	5,8
	55 – 64 r.	64,8	25,7	9,5
	65 – 74 r.	54,2	35,2	10,6

Zdroj: Štatistický úrad SR, Zisťovanie o využívaní informačných a komunikačných technológií v domácnostiach 2014.

Tabuľka č. 7 **Využívanie internetu** (v % z celej populácie vo veku 16 – 74 rokov)

		V priebehu posledných 3 mesiacoch	Pred viac ako 3 mesiacmi a menej ako 1 rokom	Pred viac ako rokom	Nikdy
SPOLU		80,0	3,1	2,3	14,6
Vek	16 – 24 r.	97,9	1,1	0,5	0,5
	25 – 34 r.	96,5	1,4	0,9	1,3
	35 – 44 r.	90,5	2,6	1,4	5,5
	45 – 54 r.	83,5	3,8	1,8	10,9
	55 – 64 r.	60,2	5,7	4,3	29,7
	65 – 74 r.	30,8	4,9	6,5	57,7

Zdroj: Štatistický úrad SR, Zisťovanie o využívaní informačných a komunikačných technológií v domácnostiach 2014.

Tabuľka č. 8 **Využívanie internetu v posledných 3 mesiacoch** (% zo všetkých, ktorí používali internet za posledné 3 mesiace)

		Každý deň alebo skoro každý deň	Aspoň raz za týždeň (ale nie každý deň)	Menej ako raz za týždeň
SPOLU		78,1	17,5	4,4
Vek	16 – 24 r.	92,1	7,6	0,3
	25 – 34 r.	85,4	12,7	1,9
	35 – 44 r.	77,2	18,2	4,6
	45 – 54 r.	72,5	22,0	5,5
	55 – 64 r.	62,0	27,2	10,9
	65 – 74 r.	53,7	35,0	11,2

Zdroj: Štatistický úrad SR, Zisťovanie o využívaní informačných a komunikačných technológií v domácnostiach 2014.

Záver

Pre začiatok 90. rokov je charakteristické výrazné technologické zaostávanie Slovenska v porovnaní s hospodársky vyspelými krajinami. Výsledky sociologických výskumov potvrdzujú dovedy nepredstaviteľný nárast využívania najmodernejších informačných a komunikačných technológií v priebehu uplynulých dvadsať rokov na Slovensku. Tento nárast je od začiatku sprevádzaný výrazným digitálnym štiepením spoločnosti z hľadiska pravidelného používania osobných počítačov a internetu, kde dominovali ľudia s vyšším vzdelaním, z mladších vekových kategórií, z mestského prostredia a ekonomicky aktívni. Naproti tomu, k digitálne menej gramotným patrili hlavne ľudia s nižším vzdelaním, v dôchodkovom veku, z vidieckeho prostredia a ekonomicky neaktívni.

Podiel užívateľov moderných IKT výrazne akceleroval po prelome milénia, teda v období pred vstupom Slovenska do EÚ a aj niekoľko rokov po ňom. Podľa M. Velšica (2013) je možné na základe kontinuálnych výskumov digitálnej gramotnosti na Slovensku a výskumov Eurostatu konštatovať, že Slovensko patrí do civilizačného okruhu krajín, ktoré sú schopné reagovať na globálne trendy a výzvy a v európskom kontexte dokáže držať krok s vyspelými členskými krajinami Európskej únie.

Literatúra

- [1] NEGROPONTE, Nicolas. *Digitálny svet*. Praha : Management Press, 2001. 208 s. ISBN 8072610465.
- [2] NEUMAJER, Ondřej. *Digitální rozdělení nejsou jen technologie*. [online]. [01.01.06] Dostupný z www: <http://ondrej.neumajer.cz/?item=digitalni-rozdeleni-nejsou-jen-technologie>
- [3] PLINTOVIČOVÁ, Daša. *Digital Divide : Fenomén rozvoja informačných a komunikačných technológií*. In proMANAGER [online]. 2002, roč. 7, č. 7. [cit. 2006-02-23]. Dostupné na internete: <<http://www.manager.sk/clanok.asp?id=1660>>. ISSN 1336-1880.
- [4] VELŠIC, Marian. *Civilizačná gramotnosť – problém budúcnosti*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002. 11 s. Dostupný z www: http://www.ivo.sk/ftp_folder/produkt_4109.pdf.
- [5] VELŠIC, Marian. *Digitálna gramotnosť na Slovensku. Správa z výskumu*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2005. 30 s. Dostupné na internete: www.ivo.sk
- [6] VELŠIC, Marian. *Digitálna gramotnosť na Slovensku 2007*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2007. 21 s. Dostupný z www: www.ivo.sk ISBN 978-80-88935-98-8.

- [7] VELŠIC, Marian. *Digitálna gramotnosť na Slovensku 2011. Správa z výskumu*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2011. Dostupný z www: www.ivo.sk ISBN 978-80-89345-33-5.
- [8] VELŠIC, Marian., 2013: *Digitálna gramotnosť na Slovensku 2013. Správa z výskumu*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2013. 15 s. Dostupný z www: www.ivo.sk ISBN 978-80-89345-40-3.
- [9] VLAČUHA, Róbert, KOTLÁR, Jozef, ŽELONKOVÁ, Vladimíra. *Zisťovanie o využívaní informačných a komunikačných technológií v domácnostiach 2014*. Bratislava : Štatistický úrad SR, 2014. 41 s. ISBN 978-80-8121-331-1.
- [10] ZEMAN, Milan. *Ženy ako používateľky informačných a komunikačných technológií*. In PISCOVÁ, Magdalena - BAHNA, Miloslav - ZEMAN, Milan. *Podoby ženy*. 121 s. - Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2008. ISBN 978-80-85544-52-7, s. 78-121.

Kontakt

Milan ZEMAN, Mgr.
Sociologický ústav SAV
Klemensova 19, 813 64 Bratislava
e-mail: Milan.zeman@savba.sk

Európska únia v Sociológii, obsahová analýza časopisu Sociológia 2004 - 2013

European Union in the Journal Sociológia: A Content Analysis of the Journal Sociológia 2004 – 2013

Michal KRATOCHVÍLA

Abstrakt

Cieľom tohto príspevku bolo vykonať kvantitatívnu obsahovú analýzu desiatich ročníkov časopisu Sociológia počínajúc rokom vstupu Slovenska do EÚ. Zamerali sme sa na výskyt záznamových i kontextuálnych jednotiek naviazaných na tému Európskej únie v jednotlivých ročníkoch a článkoch a pre porovnanie sme ponúkli výskyt ďalších troch položiek.

Kľúčové slová

Európska únia, časopis Sociológia, obsahová analýza

Abstract

The aim of this paper was to do a quantitative content analysis of ten year's volume of the Journal of Sociology starting by the year 2004 - Slovakia's accession to the EU. We focused on the frequency of coding and contextual units related to the European Union in each volume and articles and for comparison, we analysed the frequency of the other three items.

Keywords

European Union, Journal of Sociology, Content Analysis

Desať rokov od vstupu Slovenska do Európskej únie sa táto téma premietla i do sociologickej reflexie na stránkach časopisu Sociológia. Cieľom tohto príspevku je kvantitatívne analyzovať výskyt a distribúciu záznamovej jednotky - Európska únia a s ňou súvisiacich kontextuálnych jednotiek v dekáde rokov 2004 až 2013 v časopise Sociológia.

Obsahová analýza sociologického časopisu bola realizovaná už viacerými autormi a zameraná na rozličné témy. Cez problematiku komunikácie na stránkach časopisu sociológia tému spracovala Kusá (1996), ktorá analyzovala napr. podiely autorov štúdií podľa geopolitických kategórií a vednej disciplíny, otvorenosť sociológov voči iným ako

vlastným zdrojom údajov atď. Klobucký (2009, s. 52) ponúkol pohľad na časopis prevažne deskriptívny s ambíciou zosumarizovať tak štúdie, ktoré mu z jeho subjektívneho pohľadu pripadajú zaujímavé ako i historiografické fakty, ktoré časopis ovplyvňovali. V jednotlivých dekádach kvantitatívne popísal štúdie podľa problematiky, ktorej sa venovali, napr. v období rokov 1969-1978: Stratifikácia, triedy, mobilita (24), mládež (22), družstevníctvo, poľnohospodárstvo (20), teória (19), sídla (11), rodina (11) a v poslednej analyzovanej dekáde rokov 1999-2008: Sociológia politiky (19), sociológia národa (19), občianska spoločnosť (16), sídla (11), sociálna politika, chudoba, nezamestnanosť (11).

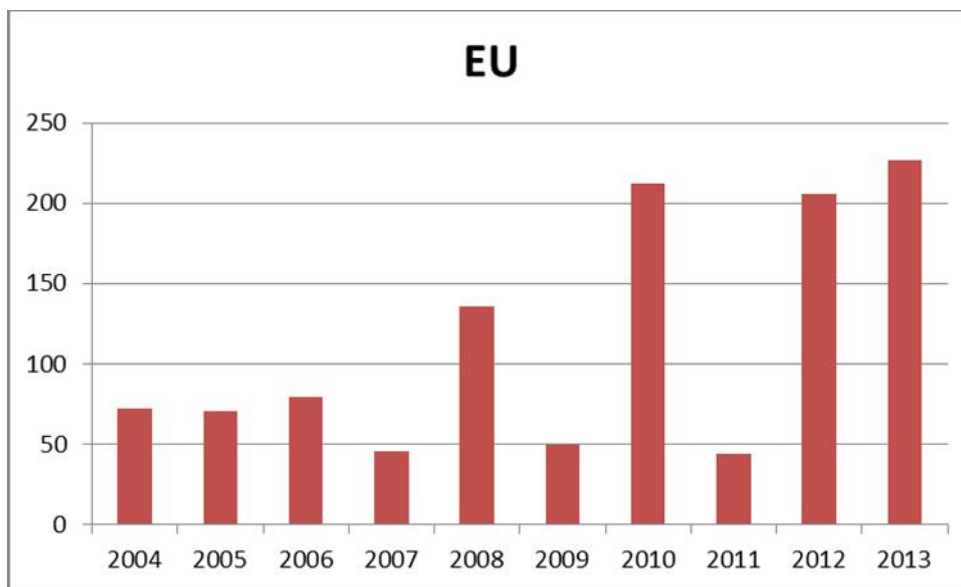
V roku 2011 prezentoval v časopise Sociológia svoj príspevok s názvom „Obsahová analýza Sociologického sborníku“ Janák (2011). Jeho použitý postup sa zameriaval ako na formalizovateľnými postupmi ľahko merateľné charakteristiky (počet príspevkov, ich rozsah, typ textu, autorstvo, pôvod autora a pod.), tak na určenie tematického obsahu príspevkov. Bola použitá kombinácia uzavretého a otvoreného kódovania... Päť kategórií: sociálna realita, sociológia, sociologická teória a epistemológia, metodológia empirického výskumu a iné (tamže, s. 587).

Nami prezentovaná obsahová analýza (Neuendorf, 2002, Krippendorff, 2004) bude vnímaná ako **kvantitatívna technika** zberu dát, kde sme si vopred definovali kvantitatívne jednotky, ktorými sme merali rozsah informácií v dokumentoch, pričom sme sa v tomto článku nevenovali interpretáciám výskytu v jednotlivých obdobiach.

Záznamové jednotky – Európska únia, EÚ, EU

Kontextuálne jednotky – Európska komisia, európska integrácia, európske inštitúcie, európske spoločenstvo, európske voľby, Európsky parlament, európska jednota

Počet analyzovaných článkov z časopisu Sociológia v období rokov 2004 až 2013 bolo 331. V týchto článkoch sa celkovo vyskytli jednotky súvisiace s témou Európskej únie 1145-krát. Európska únia sa priamo vyskytla najčastejšie v časopisoch Sociológia z rokov 2010, 2012 a 2013, pričom výskyt hneď po vstupe Slovenska do EÚ sa vôbec nezvýšil.

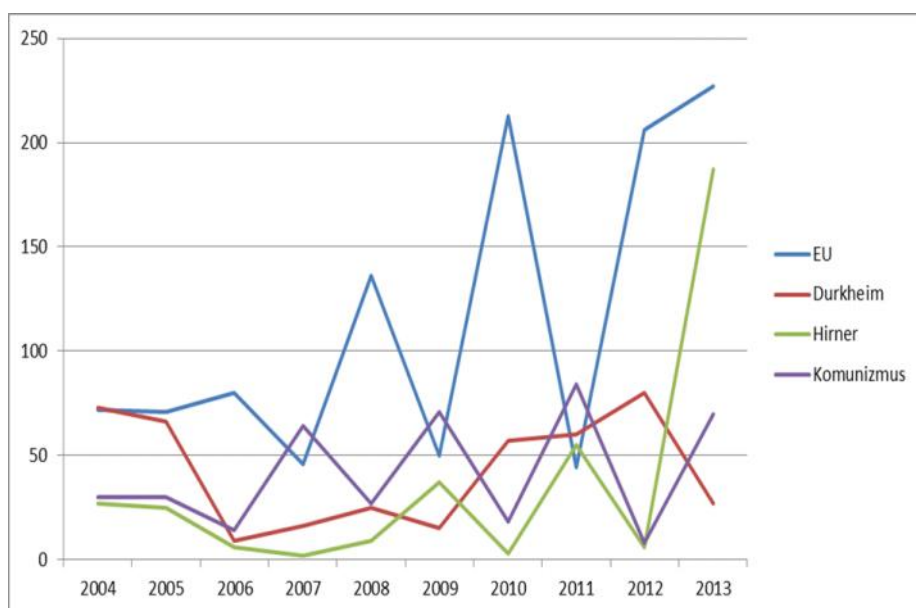

Graf 1. Výskyt EÚ v časopise Sociológia

Roky	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
# článkov	42	31	27	31	29	34	39	35	34	29
# EÚ	72	71	80	46	136	50	213	44	206	227
EÚ/článok	1,71	2,29	2,96	1,48	4,69	1,47	5,46	1,26	6,06	7,83
%článkov s EÚ	42,86	35,48	51,85	29,03	37,93	35,29	30,77	34,29	26,47	41,38

Tab. 1. Výsledky jednotlivých analýz výskytu EÚ

Pri medziročnom porovnaní výskytu EÚ v článkoch Sociológie vychádzajú roky 2010, 2012 a 2013 ako najsilnejšie zastúpené i v prepočte výskytu EÚ na jeden článok. Pri poslednej analýze percenta článkov zo všetkých v danom roku, kde sa vyskytuje EÚ, nám vychádzajú ako najsilnejšie zastúpené roky 2006, vstupový rok 2004 a rok 2013. V tomto prípade relatívneho i absolútneho zastúpenia výskytu analyzovanej položky sa potvrdil len ročník 2013 ako ročník s najčastejšími odkazmi v článkoch na EÚ.

Graf 2. Výskyt jednotiek EÚ, Durkheim, Hirner, komunizmus

Z dôvodu jednoduchšieho porovnania a predstavy čitateľa sme k obsahovej analýze výskytu jednotiek súvisiacich s EÚ zaradili do analýzy i frekvencie výskytu slov „komunizmus“ a výskyt dvoch sociológov Durkheima a Hirnera. Výskyt EÚ bol za danú dekádu 1145 jednotiek, komunizmus 416-krát, Durkheim 428-krát a Hirner 357-krát. Z grafu 2. je možné identifikovať protihľadé výskyty jednotiek EÚ a komunizmu v jednotlivých rokoch.

V rámci tohto príspevku sme mali za cieľ vykonať čisto kvantitatívnu analýzu desiatich ročníkov časopisu Sociológia počínajúc rokom vstupu Slovenska do EÚ. Prezentovali sme výskyt záznamových i kontextuálnych jednotiek naviazaných na tému Európskej únie v jednotlivých ročníkoch a článkoch. Nakoniec pre porovnanie sme ponúkli výskyt ďalších troch položiek. Trend výskytu EÚ v časopise Sociológia sa z viacerých analýz nedá identifikovať. Nezaznamenali sme nárast po vstupe, ani stúpajúce, prípadne klesajúce tendencie v rámci pozorovanej dekády.

Literatúra:

- [1] JANÁK, D., 2011: *Obsahová analýza Sociologického sborníku*, In: Sociológia, Vol. 43, No. 5, Bratislava
- [2] KLOBUCKÝ, R., 2009: *Štyridsať rokov časopisu Sociológia*, In: Sociológia, Vol. 41, No. 1, Bratislava
- [3] KRIPPENDORFF, K., 2004: *Content Analysis, An Introduction to Its Methodology*, SAGE, Thousand Oaks

- [4] KUSÁ, Z., 1996: *Komunikácia na stránkach časopisu sociológia*, In: Problémové polia slovenskej sociológie, Bratislava
- [5] NEUENDORF, K. A., 2002: *The Content Analysis Guidebook*, SAGE, Thousand Oaks

Kontakt

Mgr. Michal kratochvíla, PhD.
Katedra sociológie, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava
kratochvila.michal@gmail.com

Sociálna ochrana pred a po vstupe Slovenska do Európskej únie

Social protection before and after Slovakia's accession to the European Union

Rastislav BEDNÁRIK

Abstrakt

Vstupom do Európskej únie sa Slovensko zaviazalo uplatňovať takú sociálnu ochranu, ktorá je kompatibilná so systémom a úrovňou sociálnej ochrany uplatňovanej v ostatných krajinách EÚ. Už predvstupové obdobie znamenalo prípravu a legislatívnu úpravu viacerých oblastí sociálnej ochrany. Po vstupe bola dotvorená legislatíva sociálnej ochrany a úpravy odrážali jednak implementáciu opatrení politiky „open method of coordination“ (teda preberanie pre nás vhodných opatrení zo zahraničia) a jednak reakciu na vývoj ekonomiky a dôsledky krízy.

Kľúčové slová

sociálna ochrana, dávky sociálnej ochrany

Abstract

By joining the European Union, Slovakia has committed itself to apply such social protection that is compatible with the system and the level of social protection applied in other EU countries. Already in the pre-accession period, there were performed legislative regulations of several areas of social protection. After entering, the shaped legislation on social protection and adjustments reflect the one hand the implementation of policy measures "open method of coordination" (ie download the appropriate action for "us" from abroad) and also in response to economic developments and consequences of the crisis.

Keywords

social protection, social protection benefits

Od roku 2000 za príspevku konzultácií odborníkov (pôsobiacich na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky, na Ministerstve zdravotníctva Slovenskej republiky, ako aj odborníkov najprv v rámci Rady Európy a neskôr v rámci Európskej komisie), som vydával príručku o stave legislatívy na Slovensku v oblasti sociálnej ochrany. Väčšinou išlo o elektronické verzie, dvakrát vyšla aj knižne. Zo začiatku som príručku inovoval v ročnej periodicite, od vstupu Slovenska do Európskej únie sa zmeny v národnej legislatíve monitorujú každý polrok. Up-date stavu legislatívy vždy reflektoval zmeny

legislatívy za uplynulé obdobie a tak výsledok – popis parametrov – rešpektuje stav legislatívy k referenčnému dátumu.

Príručka sa skladá z tabuliek – kapitol, kde prvá časť textu (spolu s grafickým znázornením) je venovaná organizácii a financovaniu jednotlivých sústav sociálneho zabezpečenia na Slovensku. Nasleduje popis stavu právnej ochrany občanov pri pokrytí nasledovných rizík: choroba (časť II., III.), materstvo (časť IV.), invalidita (časť V.), staroba (časť VI.), strata žiteľa (časť VII.), pracovné úrazy a choroby z povolania (časť VIII.), rozširovanie rodiny (časť IX.), nezamestnanosť (časť X.), zabezpečenie vo finančnej núdzi (časť XI.), dlhodobá starostlivosť (časť XII.) a sociálna ochrana samostatne zárobkovo činných osôb (SZČO).

Zvolená forma prehľadu legislatívy zodpovedá štruktúre tabuliek Európskej komisie MISSOC (Mutual information system on social protection), na ktorých príprava a napĺňanie som sa aktívne zúčastnil.

Spoločný informačný systém o sociálnom zabezpečení (MISSOC – Mutual Information System on Social Protection) sa od svojho vytvorenia v roku 1990 stal centrálnou databázou aktuálnych a komplexných informácií o systémoch sociálneho zabezpečenia vo všetkých členských štátoch EÚ, troch štátoch Európskeho hospodárskeho priestoru (Nórsko, Island, Lichtenštajnsko) a Švajčiarska. Databáza informácií systému MISSOC je plne elektronická a umožňuje používateľom nielen vyhľadávať popisné alebo podrobné informácie o sociálnom zabezpečení v konkrétnej krajine, ale tiež porovnávať systémy rozličných krajín, najmä prostredníctvom štruktúrovaných tabuliek. Databáza informácií systému MISSOC je prístupná bezplatne a pre každého. Vďaka informáciám získaným a dvakrát ročne aktualizovaným národnými korešpondentmi ponúka sieť MISSOC popisné, tematické, ako aj analytické informácie o sociálnom zabezpečení v anglickom, francúzskom a nemeckom jazyku. Slovensko do systému MISSOC vstúpilo dňom vstupu do Európskej únie, ale už predtým sa zúčastňovalo na komparácii systémov sociálnej ochrany v rámci Rady Európy.

V máji 2014 to bude 10 rokov od vstupu Slovenska do Európskej únie a tak sa pozrime, ako sa odvtedy zmenila u nás legislatíva sociálnej ochrany.

Treba pripomenúť, že v čase vstupu do EÚ (1.5.2004) Slovensko už malo za sebou viaceré koncepčné zmeny (reformy) v jednotlivých oblastiach sociálnej ochrany, čím boli založené dobré základy pre doladovanie legislatívy. Skutočne, zákonné zmeny stavu sociálnej ochrany v uplynulom období boli založené väčšinou na prispôsobovaní sa pomerom zlepšujúcej sa slovenskej ekonomiky (až do finančnej krízy v roku 2008) bez výraznejších koncepčných zmien. Po vstupe do Európskej únie bola ako doplnok predchádzajúcich reforiem veľmi skoro

prijatá séria zákonov pre zdravotnú starostlivosť, bol utvorený povinný (v súčasnosti dobrovoľný) druhý (fondový) pilier starobného dôchodkového sporenia pre účely rozloženia rizík dávok v starobe medzi štát a súkromný sektor. Takisto postupne bola prijatá legislatíva na silnejšiu podporu rodine a deťom ako aj pre zdravotne postihnuté osoby. V uplynulom období časté boli aj vylepšujúce úpravy pomoci pre nezamestnaných, najmä v oblasti nástrojov aktívnej politiky trhu práce. Výrazne sa pokročilo v oblasti zavádzania legislatívy dlhodobej starostlivosti.

Podrobnejšie k obsahu jednotlivých oblastí sociálnej ochrany (kapitol v rámci príručky o stave sociálnej ochrany na Slovensku), ako aj info o zmenách terajšieho stavu legislatívy oproti stavu pri prijímaní Slovenska do EÚ, vid' nasledovné.

Organizácia

Úvodná časť príručky obsahuje stručný popis systému sociálnej ochrany na Slovensku. Uvedené sú tu najmä inštitúcie zodpovedné za dozor a za výkon (či už na centrálnej alebo na lokálnej úrovni) systému sociálneho zabezpečenia pokrývajúceho rozličné riziká. Organizácia je znázornená aj graficky.

Oproti stavu k 1.5.2004 sa v rámci organizácie systému sociálnej ochrany udiali len malé zmeny. Znížil sa počet zdravotných poisťovní (z 5 na 3) a vznikli Dôchodcovské správčovské spoločnosti (t.č. ich je 6) v rámci 2. piliera poistenia na starobu.

I. Financovanie

Kapitola je venovaná popisu, akým spôsobom sú zabezpečované zdroje na financovanie sústav sociálneho zabezpečenia. Podrobne sú rozobrané princípy financovania, ďalej príspevky od poistených osôb a od zamestnávateľov (v tom sadzby a ohraničenia a iné špeciálne príspevky), účasť verejných zdrojov a napokon základná charakteristika financovania systémov dlhodobých dávok. U každého typu rizika je popísaný spôsob financovania sústavy určenej na jeho pokrytie v rámci sociálneho systému: čiže financovanie sociálneho pokrytia rizika choroby a materstva (v oblasti zdravotnej starostlivosti ako vecných dávok a v oblasti sociálnej starostlivosti ako peňažných dávok), ďalej pokrytia rizika dlhodobej starostlivosti, invalidity, staroby, rizika úmrtia žiteľa (pre starostlivosť o pozostalých), rizika pracovných úrazov a chorôb z povolania, rizika nezamestnanosti a rizika starostlivosti o rodinu.

Oproti roku 2004 na Slovensku nastali zmeny:

- v sadzbách financovania zdravotnej starostlivosti – výška odvodov zostala, avšak mierne sa zvýšili odvody za zdravotne postihnutých zamestnancov (sadzba u zamestnávateľa z 2,6% na 5%, u zamestnanca z 2% na 4%, u SZČO z 6,3% na 7%),

- v sadzbách financovania poistenia na starobu – sa odvod u zamestnávateľa u veľkého počtu poistencov rozdelil na odvod do Sociálnej poisťovne (1. pilier) a do dôchodkovej správcovskej spoločnosti (2. pilier). Pôvodne išlo 5% do Sociálnej poisťovne a 9% do správcovskej spoločnosti, od 1.9.2012 do 1. piliera ide 10% a do 2. piliera idú 4%. Keďže v r. 2004 zamestnávateľia odvádzali spolu nie 14% ale 16%, zvyšné 2% teraz idú do posilneného Rezervného fondu v Sociálnej poisťovni; to isté platí aj pre SZČO, ktorí odvádzali v roku 2004 do Sociálnej poisťovne 20% z vymeriavacieho základu (ktorým vtedy bolo 50% zdaneného príjmu, kým v súčasnosti viac - 52,6%) a v súčasnosti odvádzajú 18% na starobné poistenie (s možnosťou 4% odvodu do správcovskej spoločnosti).

- zmenili sa ohraničenia vymeriavacích základov pre odvody do poisťných systémov. Miesto minimálnej mzdy ako referenčnej hodnoty pre najnižší vymeriavací základ bol zavedený limit najprv na úrovni 44,2% priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve a v súčasnosti na úrovni 50% priemernej mesačnej mzdy (avšak u zdravotného poistenia v roku 2004 bol najnižší vymeriavací základ nie minimálna mzda – 6080 Sk, ale 3000 Sk). Najvyšší vymeriavací základ pre odvody do zdravotného poistenia bol v roku 2004 na úrovni 32000 Sk, postupne sa tento limit transformoval najprv na 3-násobok priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve a v súčasnosti je to až jej 5-násobok. Pre odvody do poistenia v invalidite, starobe, nezamestnanosti bol v r. 2004 maximálny vymeriavací základ na úrovni 3-násobku priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve, neskôr sa to zvýšilo na 4-násobok a teraz je to 5-násobok takejto mzdy. Pre odvody do nemocenského poistenia od roku 2004 do roku 2012 bola horná hranica vymeriavacieho základu 1,5-násobok priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve, v súčasnosti je to jej 5-násobok,

- mierne sa zmenili aj pravidlá odvodov štátu do poisťných fondov (napr. po zrušení základnej vojenskej služby nie je dôvod odvádzat' poistné za odvedencov do zdravotných a sociálnych fondov) a ukončili sa odvody Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny na poistenie zdravotnej starostlivosti za prijímateľov dávky v nezamestnanosti (túto povinnosť prebral na seba štát).

II. Zdravotná starostlivosť

Táto kapitola sa zaoberá vecnými dávkami poskytovanými v rámci sociálneho zdravotného systému. Pod sociálnou zdravotnou starostlivosťou sa rozumie každá vecná dávka, ktorá je

vykonaná alebo podporená zákonným povinným sociálnym zabezpečením (v prípade Slovenska sústavou zdravotného poistenia) a nie je pokrytá súkromnou zdravotnou starostlivosťou (u nás zatiaľ širšie nepoužívanou) – kedy pacient platí lekárovi náklady liečby priamo. V iných krajinách majú zaužívaný aj taký systém, že pacient dostane od svojej poisťovne čiastočne preplatenú cenu liečby, ktorú musel najprv v plnej cene zaplatiť lekárovi. Pod pojmom vecné dávky sa rozumejú tovary, najmä liečivá a zdravotnícke výkony, ktoré sú použité buď na liečenie, alebo na upevnenie podlomeného zdravia, na utíšenie bolesti, na prevenciu, diagnózu a terapiu choroby, na rehabilitácie a pod.

V roku 2004 na Slovensku ešte platila staršia legislatíva, od roku 2005 vystriedaná komplexom 6 základných zákonov. Prínosom reformy bolo zdefinovanie finančnej náročnosti jednotlivých úkonov zdravotnej starostlivosti, ako aj zdefinovanie minimálnej siete poskytovateľov, čím sa vytvorili legislatívne a ekonomické rámce financovania zdravotnej starostlivosti na Slovensku. Vývoj však ukázal na nedostatočnosť verejných zdrojov (tvorených hlavne z odvodov na zdravotné poistenie a z príjmov štátu) a problémy s finančnou spoluúčasťou pacientov. Oproti roku 2004 sa zdemokratizoval prístup k špecialistom (nebolo treba odporúčanie všeobecného lekára), v súčasnosti tieto odporúčania sa znovu zaviedli pre viaceré druhy vyšetrenia. Zatiaľ len mierne sa zvýšila finančná spoluúčasť pacientov – u zubného ošetrovania z 26% na 35%, u liekov z 8% na 14%, u kúpeľnej starostlivosti z 50 Sk za deň pobytu na 5 až 7,30 Eur za deň pobytu. V roku 2004 uplatňované poplatky 20 Sk za každú návštevu u lekára boli zrušené a v súčasnosti sa neplatia. Taktiež sa v súčasnosti neplatia poplatky 50 Sk za 1 deň pobytu v nemocnici.

III. Choroba – peňažné dávky

Táto kapitola sa zaoberá peňažnými platbami pre tie osoby, ktoré sú dočasne neschopné pracovať, pretože sú buď choré, alebo sa starajú o člena rodiny (najčastejšie o chorého člena rodiny).

V tejto oblasti sa na Slovensku oproti situácii v roku 2004 nezmenili nastavené podmienky. Mierne sa zvýšila suma dávky príspevku na pohreb (z 2100 Sk v roku 2004 na súčasných 79,68 Eur).

IV. Materstvo

Kapitola sa zaoberá opakovanými a jednorazovými dávkami v hotovosti i vecnými, ktoré sú poskytované oprávneným osobám z titulu narodenia dieťaťa a starostlivosťou „okolo“ tohto narodenia dieťaťa.

Oproti situácii v roku 2004 je na Slovensku v súčasnosti vyššia dávka „materské“ (sadzba dávky sa zvýšila z 55% na 65% z vymeriavacieho základu) a predĺžila sa doba materskej dovolenky o 6 týždňov aj v prípade „normálnych okolností“, aj v prípade viacnásobného pôrodu i v prípade náhradnej rodičovskej starostlivosti. Takže základná výmera materskej dovolenky je v súčasnosti 34 týždňov.

V. Invalidita

Táto kapitola sa zaoberá trvalou alebo dlhodobou neschopnosťou pracovať. Väčšinou ide o dlhodobé poskytovanie peňažných dávok, ale miesto tu majú aj jednorazové platby, vecné dávky a rehabilitácie.

Oproti roku 2004 sa zmenilo na Slovensku započítavanie minimálnej doby platenia odvodov poistného potrebnej na vstup do systému. Pôvodný systém bol nastavený tak, že nárok na invalidný dôchodok nemali tzv. invalidi z mladosti“, ktorí nikdy nepracovali; v súčasnosti majú tieto osoby nárok na invalidný dôchodok. Predĺžil sa aj potrebný počet rokov platenia odvodov pre osoby žiadajúce o invalidný dôchodok v rozličných vekových pásmach (napr. potrebný počet rokov invalidného poistenia vo veku viac ako 45 rokov je 15 rokov).

Osobitne boli doladované parametre výpočtu dávky. Pôvodne sa do výpočtu sumy dávky invalidného dôchodku započítavali doby platenia poistného od roku 1994, v súčasnosti je to od roku 1984. Pôvodne započítavaná hodnota osobného mzdového bodu nebola obmedzená, dnes je obmedzená na hodnotu 3 body (čo je 3-násobok priemernej mzdy v národnom hospodárstve v príslušnom roku). Pôvodne sa počítalo s postupným uvoľňovaním obmedzenia priemerného mzdového bodu, v súčasnosti je však stanovený opačný postup s postupným sprísňovaním obmedzenia maximálnej hodnoty priemerného osobného mzdového bodu (v roku 2018 to má byť len 2,3 bodu). Takisto sa zmenil dátum pravidelnej ročnej valorizácie dávky z 1. júla na 1. január. V súčasnosti po dosiahnutí veku odchodu do dôchodku sa invalidný dôchodok preklasifikuje na starobný dôchodok (ale poberateľ dostane tú sumu, ktorá je vyššia).

V oblasti podpory návratu invalidných ľudí do práce sa mierne upravili pravidlá postihu podnikov za nedodržanie povinnosti zamestnávateľa zamestnávať zdravotne postihnuté osoby, a tiež sa mierne zvyšovali nastavenia opatrení aktívnej politiky trhu práce (napr. sa zvyšovali limity príspevkov).

VI. Staroba

Táto kapitola sa zaoberá sústavami, kde dávky sú vyplácané osobám cítiacim sa už starými na to, aby pokračovali v zamestnaní. Zákonné sústavy sociálneho zabezpečenia pre starobu vo všeobecnosti obsahujú viac než jeden prvok: je to paušálna sadzba dávky a ďalšia suma založená na predchádzajúcich zárobkoch.

Ešte pred vstupom do EÚ bola na Slovensku prijatá reforma prvého priebežného piliera penzijného systému. V krátkom čase po vstupe, osobám mladším ako 47 rokov bol umožnený vstup do novovytvoreného druhého fondového piliera dôchodkového starobného sporenia. Pôvodné nastavenie platieb poistného 9% do prvého (priebežného) a 9% do druhého (fondového) piliera signalizovalo pre mladšie vekové ročníky rozdelenie vyplácania dávky na 2 časti – časť budú dostávať z prvého piliera (zo Sociálnej poisťovne) a časť z druhého piliera (od dôchodcovských správcofských spoločností). Od roku 2012 však výdatnosť druhého piliera bola podstatne oslabená znížením odvodov na 4%.

Úprava a nastavenie prvého i druhého piliera v uplynulom období podliehali zákonným zmenám. Pôvodne stanovená minimálna doba platenia príspevkov oprávňujúca poberať dávku bola stanovená na 10 rokov tak v prvom, ako aj v druhom pilieri; v súčasnosti však sa táto doba pre prvý pilier zvýšila na 15 rokov. Pôvodné podmienky pre oprávnenie poberania predčasného starobného dôchodku boli rozšírené o podmienku maximálne 2 chýbajúcich rokov do veku odchodu do dôchodku a o absenciu zárobkovej činnosti.

Takisto platia zmeny vo výpočtoch osobných mzdových bodov a zmena dátumu pravidelnej ročnej valorizácie, ktoré som uviedol už v časti o invalidite. Treba poznamenať, že Vianočné príspevky pre dôchodcov (tak starobných, ale aj invalidných, vdovy a siroty) boli zavedené od roku 2006.

VII. Pozostalí

Táto kapitola sa zaoberá sústavami, ktorých cieľom je odškodniť členov rodiny za smrť živiteľa. Odškodnením za smrť živiteľa v dôsledku pracovného úrazu alebo choroby z povolania sa ešte zaoberá tabuľka č. VIII.

Zmeny oproti situácii v roku 2004 sú na Slovensku v oblasti podmienok poberania vdovských/vdoveckých dôchodkov (oprávnenie predĺženia poberania dávky sa rozšírilo aj na osoby, ktoré vychovali viac detí) i v oblasti sumy dávky sirotského dôchodku (zvýšenie z pôvodnej sadzby 30% na sadzbu 40% z dôchodku zomretého živiteľa)

VIII. Pracovné úrazy a choroby z povolania

Kapitola sa zaoberá úrazmi a chorobami spôsobenými v pracovnom prostredí. Pokrýva peňažné a vecné dávky a čiastočne si všíma dávky pre prípad rehabilitácie a smrti.

Od roku 2004 sa na Slovensku v tejto oblasti doplnila účinnosť legislatívy o zákon č. 437/2004 Z.z. o náhrade za bolesť a náhrade za sťaženie spoločenského uplatnenia (nahradil úpravu dovtedy vedenú predovšetkým v Zákonníku práce) a tiež boli inovované úpravy týkajúce sa najmä zdravotníckych aspektov tejto problematiky. Postupne sa zvyšovali limity jednotlivých dávok – tak v prípadoch stálej nespôsobilosti ako aj dávok pre pozostalých. Ostatné zmeny skôr technického charakteru súviseli s preklasifikovaním invalidných dôchodkov na starobné dôchodky u osôb po dosiahnutí veku odchodu do dôchodku. Tiež sa zmenil termín valorizácie dávok (z 1.7. na 1.1.).

IX. Dávky pre rodiny

Táto kapitola sa týka rodinného „rizika“, alebo presnejšie nákladov súvisiacich s rozvojom rodiny. Nepokrýva grantové a prospechové štipendiá pre študentov, keďže tieto sa týkajú „rizík“ vzdelávania a nie sú teda uznávané ako platby sociálneho zabezpečenia.

Zmeny na Slovensku oproti roku 2004 sú pomerne široké. Jednak bol prijatý v roku 2005 nový zákon o rodine (predchádzajúci, aj keď s novelami, pochádzal ešte z roku 1963). Ako úplne nový v roku 2008 bol prijatý zákon o náhradnom výživnom.

Zmenila sa právna úprava náhradnej starostlivosti o dieťa: v roku 2005 bol prijatý zákon o sociálno-právnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a zákon o príspevkoch na podporu náhradnej starostlivosti o dieťa, ktoré nahradili predchádzajúcu úpravu (časť ešte z roku 1990 a 1998). Zároveň dávky sa postupom rokov mierne zvyšovali.

V oblasti detských prídavkov bola v priebehu rokov uplatňovaná valorizácia dávky (v roku 2004 to bolo 500 Sk mesačne na každé dieťa, teraz 23,52 Eur), ako aj valorizácia daňového bonusu (v roku 2004 to bolo 400 Sk, teraz 21,41 Eur). Na druhej strane pôvodná zľava pri odvodoch na starobné poistenie pre rodičov s deťmi bola v roku 2006 zrušená.

Významnejšími zmenami prešiel rodičovský príspevok. Jednak bol namiesto zákona z roku 2002 prijatý nový zákon o rodičovskom príspevku v roku 2009. V roku 2004 boli 2 rôzne sumy dávky – vyššia suma pre osoby nepracujúce a nižšia suma pre osoby pracujúce a SZČO. V súčasnosti podľa zákona z roku 2008 o príspevku na starostlivosť o dieťa sa rozširuje okruh osôb, ktoré dostanú dávku pri starostlivosti o dieťa (teda aj nad rámec osôb poberajúcich

rodičovský príspevok). Treba konštatovať, že suma dávky rodičovského príspevku za uplynulé obdobie narástla z 3790 Sk mesačne na súčasných 203,20 Eur.

Zvyšovanie dávok je zaznamenané aj pri jednorazových dávkach – pri narodení, na začiatku a pri ukončení náhradnej rodinnej starostlivosti. Výrazný nárast zaznamenala najmä dávka pri narodení dieťaťa: kým v roku 2004 to bola suma 4000 Sk (čo pri vtedajšom kurze cca 40 Sk za 1 Eur činilo cca 100 Eur), v roku 2014 je suma pri narodení prvého, druhého i tretieho dieťaťa takmer 830 Eur a pri narodení každého ďalšieho dieťaťa matke 151,37 Eur.

X. Nezamestnanosť

Kapitola sa zaoberá rizikom straty zamestnania. Hovorí o peňažných dávkach pre tých, ktorí sú úplne alebo čiastočne nezamestnaní. V niektorých krajinách sa osobitne uvádzajú špecifické opatrenia zamerané voči starším nezamestnaným.

Oproti stavu v roku 2004 sa na Slovensku zmiernili podmienky vyplácania dávky v nezamestnanosti. Najvýznamnejšou zmenou v tejto oblasti je skrátenie doby platenia odvodov za účelom oprávnenia na poberanie dávky v nezamestnanosti (z 3 rokov na 2 roky). Zákon v súčasnosti umožňuje malé príležitostné zárobky pri súčasnom poberaní dávky v nezamestnanosti, kým v roku 2004 bol vylúčený súbeh zárobku a poberania dávky. Kým v roku 2004 do vymeriavacieho základu pre výpočet dávky sa brali do úvahy zárobky za posledné 3 roky, teraz je to za posledné 2 roky, pritom však ohraničenie vymeriavacieho základu pre výpočet sumy dávky sa znížilo z 3-násobku na 2-násobok priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve SR. V súčasnosti poberateľ dávky sa po 3 mesiacoch poberania dávky môže rozhodnúť či bude brať naďalej dávku aj počas ďalších mesiacov, alebo si naraz zoberie časť zvyšnej celkovej sumy.

Čo sa týka opatrení aktívnej politiky trhu práce, tieto sa v rámci zákona o službách zamestnanosti v predchádzajúcom období pomerne často upravovali, čím vláda reagovala na aktuálnu situáciu v ekonomike a na trhu práce.

XI. Garantovanie minimálnych zdrojov

Táto kapitola sa zaoberá dávkami pre ľudí trpiacich sociálnym nebezpečenstvom z finančnej núdze alebo chudoby. Zaoberá sa s nepríspevkovými sústavami, ktorých úlohou je zabezpečiť minimálnu úroveň príjmu pre každého, a nielen pre špecifické kategórie obyvateľstva ako sú starší, invalidní či nezamestnaní. Nepríspevková sústava je taká, kde nárok na dávku a výška dávky sa neodvodzuje z príspevkov na sociálne zabezpečenie platených zamestnávateľmi, zamestnancami alebo poistenými osobami, ale dávka je

financovaná väčšinou zo štátneho rozpočtu. V rámci týchto sústav sa môže získať nárok aj bez toho, že by dotyčný niekedy platil príspevky.

Nastavený systém na Slovensku reagoval v priebehu uplynulého obdobia na ekonomickú situáciu rastom dávok. Pripomeňme, že k 1. 5. 2004 suma životného minima pre dospelú osobu bola 4210 Sk (teraz je to 198,09 Eur) a základná dávka v hmotnej núdzi pre jednotlivca bola 1450 Sk (teraz 61,6 Eur). Úmerne tomu sa zvýšili aj príspevky k dávke v nezamestnanosti. Novou dávkou je dávka pre školopovinné deti (ak ide o rodinu nachádzajúcu sa v hmotnej núdzi), ktorá v roku 2004 ešte nebola; od roku 2014 sa táto dávka transformovala na príspevok na nezaopatrené dieťa v sume 17,2 Eur mesačne. Od 1.1.2014 sa sprísňujú podmienky poskytovania dávky v hmotnej núdzi: napr. sa vyžaduje účasť práceschopného občana na drobných prácach pre obec v rozsahu aspoň 32 hodín mesačne.

XII. Dlhodobá starostlivosť

Táto kapitola sa zaoberá poskytovaním služieb pre občanov, ktorí si vyžadujú dlhodobú opateru. Informuje o podmienkach poskytovania takejto starostlivosti, o vecných i peňažných dávkach jednak pre pacientov a jednak pre osoby, ktoré sa o pacientov starajú. Stručne sa tu tiež informuje o príspevkoch a službách poskytovaných zdravotne postihnutým osobám. Osobitne je popísaná starostlivosť v zariadeniach a osobitne v domácnostiach.

Treba konštatovať, že v r. 2004 bola na Slovensku platná staršia legislatíva – zákon z roku 1998 o sociálnej pomoci. Od roku 2009 je v pôsobnosti osobitný zákon o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a osobitný zákon o sociálnych službách. Po organizačnej stránke sa v sociálnych službách postupne presúvala zodpovednosť z centrálnej štátnej úrovne na samosprávu regionálnu a miestnu. Príspevky na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia zostali v pôsobnosti miestnej štátnej správy (vykonávajú ju úrady práce, sociálnych vecí a rodiny).

Zatiaľ čo sumy príspevkov na kompenzácie zvýšených výdavkov zdravotne postihnutých osôb a príspevky na prepravu sa oproti situácii v roku 2004 mierne zvýšili a zákonodarca nastavil automat nárastu sumy dávky, príspevky na pomôcky, na osobný automobil i na úpravu domu či bytu sa oproti situácii v roku 2004 nezmenili (vplyvom inflácie sa reálne znížili). Mierne sa zvýšil oproti roku 2004 príspevok na osobnú asistenciu aj príspevok na opatrovanie (tu boli spresnené diferencované úrovne odkázanosti).

Sociálna ochrana samostatne zárobkovo činných osôb

V samostatnom bloku sú popísané skutočnosti týkajúce sa sociálnej ochrany jednej skupiny populácie – SZČO. Najviac pozornosti je venované odlišnostiam čo sa týka platenia príspevkov SZČO do jednotlivých poisťných fondov.

Zmeny oproti situácii na Slovensku v roku 2004 pozri vyššie v odseku venovanom „financovaniu“. Iba stručne zopakujem, že v roku 2004 minimálna hranica vymeriavacieho základu bola na úrovni minimálnej mzdy (6080 Sk), avšak u zdravotného poistenia to bolo 3000 Sk. Maximálna hranica vymeriavacieho základu pre odvody do zdravotného poistenia bola v roku 2004 na úrovni 32000 Sk, teraz je to 5-násobok priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve. Pre odvody do poistenia v invalidite, starobe, nezamestnanosti bol v r. 2004 maximálny vymeriavací základ na úrovni 3-násobku priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve, teraz je to 5-násobok takejto mzdy. Zmenili sa sadzby odvodov do poistenia v starobe: v roku 2004 to bolo 20% z vymeriavacieho základu SZČO, teraz je to 18% (s možnosťou odvodu 4% do druhého piliera dôchodkového starobného sporenia).

Porovnanie sociálnej ochrany pred 10 rokmi so situáciou dnes hovorí o tom, že za to obdobie sa zásadne systém na Slovensku nezmenil. Súvisí to jednak so správne zvolenou cestou ešte pred vstupom do EÚ, o tom, že systém vydržal aj obdobie krízy, ale aj o tom, že do budúcnosti treba postupne upevňovať najmä udržateľnosť systému (viď zmeny v penzijných systémoch prebiehajúce v celej Európe).

Literatúra

- [1] BENNETT, W.J. *The broken hearth: reversing the moral collapse of the American family*. Doubleday, Random House, New York, 2001.
- [2] BEDNÁRIK, R.: *Stav sociálnej ochrany na Slovensku (Situácia k 1.1.2014)*. Bratislava: IVPR, 2014, 63 s., ISBN: 978-80-7138-139-6
- [3] BEDNÁRIK, R.: *Stav sociálnej ochrany na Slovensku (Situácia k 1. máju 2004)*. Bratislava: SŠPR, 2004, 64 s., ISBN 80-89048-14-5
- [4] MISSOC - Mutual Information System on Social Protection, www.missoc.org, European Commission, Brussels, (databázy porovnávacích tabuliek sociálnej ochrany krajín EÚ od roku 2004)

Kontakt

Rastislav Bednárík, doc., PhDr., CSc.
Inštitút pre výskum práce a rodiny
Župné nám. 5, 812 41 Bratislava
rastislav.bednarik@ivpr.gov.sk

Dôsledky aktívnej politiky trhu práce na trh práce a vybrané cieľové skupiny nezamestnaných

The consequences of active labor market policy to the labor market and to the selected target groups of unemployed

Gizela BRUTOVSKÁ

Abstrakt

Trh práce na Slovensku je výrazne segmentovaný a fragmentovaný, tak na vertikálnej ako aj horizontálnej úrovni. Výrazne k tomu prispievajú nástroje a opatrenia implementované v rámci aktívnej politiky trhu práce. Cieľom príspevku je identifikovať možné dôsledky (primárne a sekundárne), ktoré aplikáciou aktivačných politík nastávajú, tak vo vzťahu k trhu práce ako aj vybraným skupinám nezamestnaných.

Kľúčové slová

aktívna politika trhu práce, primárne dôsledky aplikácie aktivačnej politiky, sekundárne dôsledky aktivačnej politiky

Abstact

The labor market in Slovakia is well segmented and fragmented, and on the vertical and horizontal level. Substantially contribute to this process tools and measures implemented in the context of active labor market policy. The aim of the article is to identify the possible consequences (primary and secondary) that the application of activation policies arise, both in relation to the labor market and to selected groups of unemployed.

Key words

active policy labor market, primary consequences the application of activation policies, secondary consequences the application of activation policies

Úvod

Trh práce na Slovensku po vstupe do EÚ je dlhodobo v nerovnováhe, čoho výsledkom je segmentácia t.j. vytvorenie jasnej štruktúry v podobe primárneho trhu práce, sekundárneho trhu práce, terciárneho trhu práce, opatrovníckeho trhu práce a exkludovaného trhu práce. Každý z trhov práce vykazuje určité špecifické znaky a je ďalej rozdelený na rôzne fragmenty. Svoju úlohu pri segmentácii zohrávali a zohrávajú aj hromadne implementované

nástroje a opatrenia aktívnej politiky trhu práce predovšetkým aktivačné práce a vzdelávanie a príprava pre trh práce.

Pre primárny trh práce (nezávislý a otvorený) je charakteristická istá miera nerovnováhy, kedy dopyt po pracovnej sile prevyšuje ponukovú časť. Vnútorne je možné primárny trh práce rozčleniť na interný a externý. Na internom trhu práce sa pohybuje skupina vysoko kvalifikovaných ľudí – tzv. špičkových expertov pracujúcich prevažne v medzinárodných korporáciách. Pre pracovné miesta na primárnom trhu práce je typická relatívne vysoká mzda, excelentné pracovné podmienky (vrátane benefitov), vysoká legislatívna ochrana a istota zamestnania s možnosťou kariérneho rastu. Na externom primárnom trhu práce sa pohybujú „žiadané“ robotnícke profesie vykonávané vo väčšine prípadov v rámci samostatnej zárobkovej činnosti. Sekundárny trh práce (polootvorený) je charakteristický relatívnou rovnováhou medzi dopytom a ponukou práce. Vnútorne je sekundárny trh práce možné rozdeliť na interný a externý. Na internom sekundárnom trhu práce sa pohybuje skupina stredne kvalifikovaných zamestnancov národných spoločností a zamestnanci štátnej a verejnej správy. Pre pracovné miesta sú typické priemerné mzdy, dobré pracovné podmienky legislatívne kontrolované. Prevláda relatívna istota zamestnania a je príležitosť ku kariérnemu rastu. Na externom sekundárnom trhu práce sa pohybujú drobní podnikatelia s priemernými ziskami. Sú závislí od jednorazových a krátkodobých objednávok a projektov. Terciárny trh práce (uzavretý) je charakteristický nerovnováhou, kedy ponuka pracovnej sily vysoko prevyšuje dopyt. Terciárny trh práce je možné rozdeliť na interný a externý. Na internom terciárnom trhu práce sa pohybujú nekvalifikovaní zamestnanci malých a stredných podnikov. Pre pracovné miesta je typická nízka mzda, často krát vyplácaná po častiach alebo s určitým meškaním. Pracovné podmienky sú legislatívne stanovené, ale ich kontrola a dodržiavanie absentujú. Zamestnanie je málo stabilné a príležitosť ku kariérnemu rastu v podstate neexistuje. Externý terciárny trh práce je tvorený podnikateľmi, ktorých zisk je na hranici minimálnej mzdy. Patria sem aj podnikatelia, ktorí pracujú v klasickom závislom zamestnaní, ale sú donútení zamestnávateľmi k vykonávaniu živnosti. Opatrovnícky trh práce je vytváraný za pomoci prevažne nástrojov aktívnej politiky trhu práce a iných projektov finančne podporovaných zo zdrojov EÚ. O rovnováhe resp. nerovnováhe medzi ponukou a dopytom rozhodujú dostatok resp. nedostatok finančných prostriedkov a politické rozhodnutia. Mzda na opatrovníckom trhu práce je na úrovni minimálnej resp. pod úrovňou (napr. aktivačný príspevok). Istota zamestnania je vysoká, ale doba časovo obmedzená (závislosť na externých finančných zdrojoch a politickej vôli). Pracovné podmienky sú štandardné, administratívne intenzívne kontrolované. Na opatrovníckom trhu práce sa pohybujú ľudia, ktorí boli

evidovaní na úrade práce. Exkludovaný trh práce je špecifickým trhom práce. Existuje tu len ponuková stránka trhu práce. Je tvorený ľuďmi, ktorí sú vo veľkej miere evidovaní na úrade práce a sú bez platenej práce. Vyskytuje sa u nich kumulácia znevýhodnení objektívnej a subjektívnej povahy. Znevýhodnenia objektívnej povahy sú tie, ktoré majú voči nezamestnanému vonkajšiu podobu, nie je ich nositeľom. Sem môžeme zaradiť napr. prekážky týkajúce sa dostupnosti informácií o trhu práce a nedostatok pracovných miest v trvalom bydlisku (chýbajúci dopyt po pracovnej sile spojený s vysokou mierou nezamestnanosti nad úrovňou 25%). Znevýhodnenia subjektívnej povahy (nositeľom je sám nezamestnaný), možno rozdeliť do dvoch skupín. Po prvé sú to znevýhodnenia, ktoré dokáže nezamestnaný vlastnou snahou alebo za pomoci iných (prevažne štátu) odstrániť. Sem môžeme zaradiť napr. nízke resp. žiadne vzdelanie, chýbajúcu resp. nedostatočnú prax, dlhú dobu nezamestnanosti, chýbajúce kompetencie (sociálne, odborné, jazykové), nízky sociálny kapitál, závislosť na rôznych návykových látkach, chýbajúce ubytovanie a pod.. Po druhé, k znevýhodneniam subjektívnej povahy možno zaradiť tie, ktoré nezamestnaný nemôže ani vlastným pričinením ani za pomoci iných odstrániť. Patrí sem: zlý zdravotný stav, vek nad 50 rokov a pod 18 rokov, veľkosť rodiny (vysoký počet maloletých detí), príslušnosť k etnickej skupine, výkon trestu, príchod z inej (tretej) krajiny – utečenec resp. azylant. Ponuku pracovnej sily na exkludovanom trhu práce potom možno rozdeliť na:

- znevýhodnených nezamestnaných – vykazujú jedno zo znevýhodnení. Znevýhodnenejší sú tí, ktorí sú nositeľmi znevýhodnení subjektívnej povahy, obzvlášť tých, ktoré sa nedajú odstrániť;
- extrémne znevýhodnených nezamestnaných – dochádza u nich ku kumulácii dvoch znevýhodnení, či už subjektívnej alebo objektívnej povahy;
- exkludovaných z trhu práce – v prípade kumulácie troch a viacerých znevýhodnení. Sú uväznení v nečinnosti hlavne v období ekonomickej recesie. Trpia materiálnym nedostatkom, sociálnou depriváciou. Majú zachované skupinové vedomie. Ich konanie je nepredvídateľné a typická je orientácia na súčasnosť a jej zabezpečenie.

Od aktívnej politiky trhu práce (ďalej len APTP) sa očakáva, že bude svojimi špecifickými nástrojmi a opatreniami jednak korigovať nerovnováhu na trhu práce medzi ponukou a dopytom práci, ale tiež riešiť situáciu na exkludovanom trhu práce t.j. posun nezamestnaných minimálne na opatrovnícky trh práce. Problém však nastáva v dvoch prípadoch. Po prvé, keď na opatrovnícky trh práce sa dostávajú nezamestnaní bez resp. s jedným znevýhodnením a bránia tak extrémne znevýhodneným nezamestnaným a exkludovaným z trhu práce. Po druhé, keď na opatrovníckom trhu práce sú pracovné

a mzdové podmienky nastavené tak, že nemotivujú nezamestnaného postúpiť minimálne na terciárny trh práce resp. sekundárny trh práce. Dochádza resp. nedochádza pri implementácii nástrojov APTP k rôznym nepredvídaným dôsledkom, tak vo vzťahu k trhu práce ako aj vybraným cieľovým skupinám nezamestnaných?

Primárne a sekundárne efekty programov APTP na trh práce

Gaëlle (1999) rozlišuje primárne (priame) a sekundárne (nepriame) efekty programov APTP na zamestnanosť a nezamestnanosť. V priamych je potrebné vziať do úvahy zabezpečenie efektov, ktoré sa odčítajú z pozitívnych účinkov ako náhle je program (konkrétny nástroj alebo opatrenie) APTP ukončený. Napríklad, ak účastníci majú počas účasti v programe vzdelávanie a príprava pre trh práce menej času a motivácie hľadať stále zamestnanie. Ako ukázali výsledky štúdie Bořík, Caban (2013) na Slovensku tento efekt v prípade vzdelávania a prípravy pre trh práce neplatí. Zistili, že ak si vyškolená osoba nenájde uplatnenie na trhu práce bezprostredne po ukončení školenia, tak postupom času sa pravdepodobnosť úspešného umiestnenia znižuje. Opačná situácia je po absolvovaní aktivačných prác. Podľa Boříka a Cabana (2013) existuje až 80%-ná pravdepodobnosť, že osoba vykonávajúca aktivačnú činnosť si po ukončení nenájde umiestnenie na trhu práce. V makroekonomickom hodnotení účinkov programov APTP môže nastať situácia, že účasť v programe automaticky znižuje mieru nezamestnanosti, a to vtedy keď sa účastníci programu nezapočítavajú ako nezamestnaní. „Miera nezamestnanosti sa znižuje, zatiaľ čo „skutočná“ nezamestnanosť sa nemení“ (Gaëlle, 1999, s. 8). Vysoká miera nezamestnanosti má tendenciu znížiť mieru participácie pracovnej sily na trhu práce. Môže napr. odradiť starších nezamestnaných opustiť „istotu“ nezamestnaneckej podpory (odchod do predčasného dôchodku) alebo napr. u žien po materskej dovolenke ochotu vstúpiť na trh práce. Pod vplyvom programov APTP však dochádza k inklúzii aj takýchto skupín, ktoré by o to z rôznych dôvodov nemali záujem. To v konečnom dôsledku spôsobí nárast ponuky pracovnej sily na trhu práce. Jeden príklad poskytla kvantitatívna štúdia Wadensjo (1993), kedy v prípade Švédska napomohol program APTP udržať na trhu práce starších zamestnancov. V prípade, že dopyt po pracovnej sile zostáva rovnaký (zamestnávatelia zamestnávajú rovnaký počet zamestnancov pri rovnakej mzde), nižší podiel pracovnej sily sa pravidelne zamestná, resp. zostane nezamestnaný. Na druhej strane môže zvýšená konkurencia zo strany ponuky pracovnej sily vyvolať tlak na zníženie mzdy zamestnancov. To môže viesť k vytvoreniu nových pracovných miest, ktoré zamestnajú väčšiu časť populácie ako pred

zavedením programov APTP. To ukazuje, že je potrebné rozlišovať medzi rôznymi cieľmi pri analýze ukazovateľov APTP.

K ďalšiemu omylu spôsobujúcemu prehlbovanie nerovnováhy trhu práce dochádza pri realizácii APTP v prípade, že programy sledujú len jednu z jej dvoch zložiek, a to buď ponukovú, alebo len dopytovú stránku a nie vzťah medzi nimi. V takomto prípade dochádza k trom nežiaducim efektom. Tie definoval Cranston (1992) a sú to: mŕtva váha, substitúcia a posunutie.

Mŕtvu váhu (Cranston, 1992, s.86) definoval ako: „...meradlo toho, ako by sa veci vyvíjali bez ohľadu na politiku...“. Účinky sa týkajú skutočnosti, že pracovné miesta obsadené príjemcami politických opatrení nie sú vždy „extra“ pracovné miesta vytvorené týmito opatreniami. Inými slovami, pri neexistencii programov APTP by pracovné miesta boli vytvorené asi rovnako, ako napr. len v dôsledku zvýšenia dopytu. Výskumne sa problematike venovali napr. Haveman, Hollister (1991), Lyard et al. (1991), Bjorklund, Holmlund (1991). Účinky mŕtvej váhy je veľmi ťažko odhadnúť empiricky. Odhady je možné vykonať buď cez makroekonometrické štúdie, ktoré obsahujú okrem počtu príjemcov programov aj všetky ostatné relevantné kontextové veličiny (rast HDP, mzdy, toky voľných pracovných miest), alebo prostredníctvom prieskumov medzi zamestnávateľmi. Jedna z najväčších štúdií je štúdia Ameelsa et al. (1994), ktorá obsahuje výpovede 400 zamestnávateľov vybraných na základe ich nedávnej skúsenosti s trhom práce pre znevýhodnené skupiny (nekvalifikovaní mladí, migranti, žiadatelia o azyl, ženy vracajúce sa na trh práce a zdravotne postihnuté osoby). Zistili účinok mŕtvej váhy u 54-58% pracovných miest. Je pravda, že samotná existencia *dead weight* strát v programoch na trhu práce neznamena, že sú neúčinné, ale treba mať na pamäti, že čisté vytváranie pracovných miest cieľnými programami je vo väčšine prípadov len zlomok ich hrubých dôsledkov (Ameels et al., 1994). Jasným cieľom APTP je zníženie straty prosperity (blahobytu) nezamestnaných. Existuje niekoľko spôsobov, ako to dosiahnuť. Jedným z nich je, že práca v rámci programov APTP môže ponúknuť vyššiu kompenzáciu ako podpora v nezamestnanosti. V prípade, že sa tak stane, rozšírenie programu APTP na trh práce má podobné účinky ako nárast podpory v nezamestnanosti (Calmfors, Forslund, Hemström, 1990).

Druhým spôsobom je, že účasť na programe APTP znižuje riziko budúcej „nezamestnatelnosti“ alebo nepriaznivý vývoj miezd v dôsledku súčasnej nezamestnanosti. Bohužiaľ, tieto žiaduce účinky programov APTP predstavujú riziko oslabenia stimulov na zníženie miezd. Výsledkom môže byť, že program APTP „vytlačí“ riadne zamestnanie. Dochádza k posunutiu, ktoré je vymedzené ako prípad, keď program ako taký je úspešný, ale

vytvorenie nového (dotovaného) pracovného miesta vyradí niekoho iného z danej profesie, a ten sa stane nezamestnaným. Pre zamestnávateľov, ktorí vďaka APTP získajú dotovanú mzdu, sa tá stáva konkurenčnou výhodou na trhu výrobkov, čo môže zvýšiť ich podiel na trhu na úkor ostatných zamestnávateľov, ktorí v dôsledku zníženia výroby budú nútení prepúšťať (Gaëlle, 1999).

Substitúcia je definovaná Cranstonom (1992) ako prípad, keď je zamestnaná osoba, ktorá má nárok na podporu podľa programu aktívnej politiky trhu práce, namiesto osoby, ktorá tento nárok nemá, ale ktorá by v inom prípade mohla byť zamestnaná na danom mieste aj bez podpory. Vyhnúť sa týmto efektom v prípade, že sledujeme len jednu zo zložiek trhu práce, nie je možné.

Calmfors (1994) rozlíšil niekoľko typov sekundárnych efektov programov APTP vzhľadom k fungovaniu trhu práce: efekt vyrovnania ponuky a dopytu, efekt produktivity, efekty práca-test, efekty na iné politiky. Rozlíšil aj makroekonomický - daňový efekt. Zároveň analyzoval nedostatok empirických výskumov, ktoré sa mu venujú, a tiež problematickú interpretáciu výsledkov realizovaných výskumov.

Tradičným dôvodom pre realizáciu programov APTP je vyrovnanie ponuky a dopytu na trhu práce. Jej vyjadrením je Beveridgesova krivka, ktorá vyjadruje vzťah medzi mierou voľných pracovných miest a mierou nezamestnanosti pri danej cene práce. Miera nezamestnanosti rastie pri súčasnom poklese voľných pracovných miest. Vplyvom APTP môže nastať posun krivky doľava, t. j. znížením nákladov zamestnávateľov na pracovnú silu napr. formou dotácie (časti alebo celej) mzdy. Na druhej strane to môže spôsobiť, že voľné pracovné miesta vzniknú rýchlejšie, ale menej (zamestnávateľ nemá motiváciu prilákať ďalšie pracovné sily) a u menšieho počtu zamestnávateľov. To ale zodpovedá posunu krivky doprava. Výsledok pôsobenia programov APTP na trh práce je teda nejednoznačný. Johnson a Lyard (1988) zisťovali, aký vplyv má vytváranie dotovaných pracovných miest na výšku reálnych miezd. Zistili, že v prípade vysokých miezd na dotovaných pracovných miestach dochádza k situácii, že zamestnávatelia nemajú záujem prijímať nových zamestnancov, čo v konečnom dôsledku znižuje mzdy nadol.

Zvyčajný argument ortodoxnej teórie trhu práce je, že nezamestnanosť má negatívny účinok na ľudský kapitál, pretože chýba príležitosť získať pracovné návyky a odborné zručnosti priamo v praxi. Niektoré štúdie (napr. Pissaride (1992), Bean (1992)) potvrdili tieto tendencie hlavne u dlhodobo nezamestnaných. Ďalší možný efekt programov APTP je teda zameraný proti týmto tendenciám. Ak chceme zvýšiť produktivitu nezamestnaných, môžeme to uskutočniť dvoma spôsobmi: vzdelávacími programami APTP alebo programami APTP

vytvárajúcimi nové pracovné miesta, na ktorých sa realizujú (odborné) školenia priamo u zamestnávateľa. Zvyčajne vzdelávacie programy APTP zvyšujú marginálnu produktivitu účastníkov programu a prispievajú k vyššej zamestnanosti. Ak ide o aproximáciu jednej z foriem všeobecného technicko-technologického pokroku (napr. informačno-komunikačných technológií) vzdelávanie zvyšuje šance pravidelného zamestnania. Je však známe, že nie všetky formy technicko-technologického pokroku vedú k pozitívnemu dopytu po práci. Napríklad, ak zavedením techniky, resp. technológie sa práca stáva efektívnejšou, účinok vzdelávacieho programu je neistý. Ďalšia neistota sa týka reakcie mzdy na produktivitu vyvolanú vzdelávacími programami APTP. „Existujú dva protichodné názory. Nedostatočné prispôsobenie mzdy produktivite práce na začiatku 70. rokov 20. storočia bolo hlavným vysvetlením vzniku nezamestnanosti v krajinách OECD. Na druhej strane to boli tvrdenia, že absenciu sekulárneho trendu nezamestnanosti, je možné pochopiť tak, že zvyšovanie produktivity je vo všeobecnosti dôsledkom zodpovedajúceho rastu miezd“ (Calmfors, 1994, s. 27). Ak je druhé tvrdenie správne, od programov APTP nemožno čakať, že prispedia k zvýšeniu pravidelného (regulárneho) zamestnania, prostredníctvom ich účinkov produktivity. Neznamená to, že sú bez hodnoty. Aj keď nebudú zvyšovať pravidelné zamestnanie, môžu pravdepodobne získať vyššiu produktivitu samé zo seba (výstupy) a zo zníženia otvorenej nezamestnanosti.

Vždy bude existovať určitý počet nezamestnaných, ktorí dostávajú príspevok v nezamestnanosti (poprípade sociálnu dávku), ale v skutočnosti si prácu nehľadajú. S rastúcou mierou nezamestnanosti nie je možné administratívne preveriť ochotu pracovať u nezamestnaných prostredníctvom pravidelných pracovných ponúk. Umiestnenie na trhu práce prostredníctvom programov APTP ponúka možnosť overiť si ochotu nezamestnaného pracovať. To predpokladá, že nezamestnaný musí prijať účasť na programe. Tí, ktorí nemajú skutočný záujem o prácu, budú preferovať skôr vyradenie z evidencie nezamestnaných, ako účasť v programe APTP (OECD, 1991). Využívajú aj ďalšie stratégie ako sa vyhnúť práci, napr. práceneschopnosť, sieť kontaktov a známych, u ktorých akože „pracujú“ v rámci programov APTP, zdravotné (fyzické alebo psychické) problémy a pod.. Efekt práca-test (teda zisťovanie ochoty pracovať programami APTP) má tendenciu znižovať počet nezamestnaných poberaúcich dávky. Podľa štúdie OECD (1991) intenzívne individuálne poradenstvo viedlo k odchodu 5-10% cieľovej skupiny z registra. Nie je však možné očakávať, že pokles počtu poberateľov dávok v nezamestnanosti zníži nedobrovoľnú nezamestnanosť. Pokiaľ existuje nejaký vplyv na efektívnosť pri hľadaní zamestnania, je to vtedy, ak je program APTP viac pozitívny ako poberanie samotnej dávky. V opačnom prípade

dochádza k situácii, že nedobrovoľne nezamestnaný poberateľ dávky volí podobné stratégie ako dobrovoľne nezamestnaný, aby sa pracovnej ponuke vyhol.

Jednou z podmienok programov APTP je, že majú slúžiť ako náhrada za dlhý čas poberania podpory v nezamestnanosti. Je všeobecne známe, že nezamestnanosť, zvlášť dlhodobá, všeobecne koreluje s dĺžkou poberania podpory v nezamestnanosti (napr. štúdia Lyard, 1990). Pokiaľ je korelácia interpretovaná ako príčina súvislosť, možno konštatovať, že postačujúcou podmienkou pre programy APTP je zaistiť regulárne „pravidelné“ zamestnávanie na úroveň všeobecnej rovnováhy na trhu práce. „Berúc do úvahy všetky politické vzťahy, „čiastkové“ účinky APTP (vrátane slabého vplyvu na zamestnanosť) sú menej negatívne ako čisté „čiastkové“ efekty dlhého poberania podpory v nezamestnanosti“ (Calmfors, 1994, s. 24). Pre pochopenie fungovania programov APTP je potrebné vziať do úvahy možné vzájomné vzťahy medzi rôznymi politikami.

Ďalšou alternatívou programov APTP môže byť politika agregátneho dopytu s cieľom posilniť regulárne zamestnávanie. Zvýšenie účasti na programoch prispeje k vytváraniu pracovných miest s menším tlakom na mzdy, ako je tomu u zodpovedajúceho zvýšenia pracovných miest regulárneho zamestnania. Základnou myšlienkou je, že inflačné vplyvy môžu znížiť dôraz na nárast dopytu po pracovnej sile tých, ktorí sú nezamestnaní, namiesto zvyšovania agregátneho dopytu po pracovnej sile všeobecne. Výsledkom je súťaž zamestnávateľov o už zamestnaných outsiderov. Aj tu sú však riziká spojené s tým, ak sú aktívne politiky zamerané na znižovanie nezamestnanosti (napr. v polovici 70. rokov 20. storočia, kedy bol spoločný cieľ APTP udržať zamestnanca v zamestnaní prostredníctvom odkladu (pozastaveniu) subvencovania (OECD, 1990)). V praxi sú vyhľadávané inovatívne programy APTP, ktoré môžu narušiť iniciatívy na zníženie miezd viac ako zvýšiť nárast dopytu po práci. Ku príkladu Forslund (1992) vo svojej štúdii zistil, že programy APTP vo Švédsku sú viac zamerané na zvyšovanie miezd ako riešenie nezamestnanosti. Je však isté, že vhodne navrhnuté programy môžu pôsobiť ako doplnok k politike dopytu po pracovnej sile. Je však obava, že zvýšený dopyt po práci vyvolá tlak na mzdy. Programy APTP, ktoré útočia na rôzne zaužívané postupy (napr. zvýšením efektivity pri hľadaní nezamestnaných, poskytovaním zručností v hľadaní alebo ako náhrada bežnej praxe v preverovaní nezamestnaných zamestnávateľmi), môžu položiť základy pre ďalšiu expanzívnu politiku (Calmfors, 1994). Problémy so zisťovaním účinkov programov APTP narastajú s ohľadom na ďalšie štrukturálne reformy trhu práce (minimálna mzda, zákonník práce, kolektívne vyjednávanie a pod.). Existuje riziko, že väčší dôraz na programy APTP oslabí podnety o tieto inštitucionálne zmeny, najmä ak sú politicky kontroverzné. Možné

nepresnosti účinnosti programov APTP vytvorené spojením s endogénnymi politickými zmenami na trhu práce neznamenaajú, že tieto sú menej dôležité. Práve naopak, môžu sa stať zásadnými pre fungovanie programov APTP.

Efekt pôsobenia na hospodársku súťaž (Calmfors, 1994) medzi insidermi a outsidermi vychádza z duálnej teórie trhu práce. Od programov APTP zameraných na outsiderov sa očakáva, že budú efektívnejšie pri podpore participácie pracovných síl. Môžu zvýšiť konkurencieschopnosť outsiderov v porovnaní s insidermi, pretože hospodárska súťaž (konkurencia) vyvoláva tlak na znižovanie miezd. Konkurovanie si „zamestnaní verzus krátkodobo nezamestnaní“ je dominantným pri určovaní miezd ako takých. Zvýšenie konkurencieschopnosti je možné zabezpečiť niekoľkými spôsobmi:

- zvyšovaním produktivity práce;

- podporou „aktívneho“ konania;

- substitúciou participácie na trhu práce programami APTP, keď zamestnávateľia hľadajú zamestnancov pravidelnými regulovanými postupmi. V zásade môžu všetky formy APTP prispieť k prerozdeleniu pracovných príležitostí. Intenzívne poradenstvo a podpora aktivizácie pri hľadaní zamestnania napr. štúdia Bjorklund (1991). Pomoc pri hľadaní zamestnania má najrýchlejšie výsledky s ohľadom na zvýšenie konkurencie. Vzdelávacie programy a dočasné pracovné miesta sú efektívne (vzhľadom k zvýšeniu konkurencieschopnosti) až potom, keď účastníci opustia programy. Na strane druhej, úspešné vzdelávacie programy APTP a pracovné miesta vytvorené v rámci programov APTP môžu produkovať trvalejšie účinky, ak majú trvalý vplyv na schopnosti účastníkov. Tiež sa ukazujú ako nevyhnutné na prekonanie neochoty zamestnávateľov prenajímať pracovnú silu dlhodobo nezamestnanú kvôli neistote ohľadom schopností, ktorými disponuje.

Účinky programov APTP na vybrané skupiny nezamestnaných

Účinkom programov APTP vo vzťahu k exkludovaným skupinám, predovšetkým dlhodobo nezamestnaným, sa venovala rozsiahla štúdia Nicaisea, Bollensa, Dawesa, Laghaeia, Thaulowa, Verdiéra a Wagnera (1995). Vychádzali pritom zo segmentačnej teórie trhu práce. Popísali tieto typy účinkov: distribučné efekty, výsledky pre príjemcu, vedľajšie koľaje (segmentácia), slepé uličky, kolotoče, stigmatizácia.

V prípade distribučných efektov autori skúmajú, či je integrácia nezamestnaných prostredníctvom programov APTP zameraná na správnu cieľovú skupinu. Zistili, že vo

väčšine prípadov sú do programov uprednostňovaní mladí ľudia, cieľavedomí, relatívne vysoko kvalifikovaní. Malo by to však byť naopak. Na vine sú často legislatívne prekážky. Napr. v Belgicku je podmienkou na zaradenie do programu registrácia na úrade práce a zároveň aktivita pri hľadaní zamestnania. Hoci je táto podmienka pochopiteľná, z prípadnej pomoci sú vylúčení neregistrovaní na úrade práce, zamestnaní za minimálnu mzdu, pričom práve programy APTP by im mohli pomôcť „lepšie“ sa zamestnať. Často aj samotní zamestnanci úradov práce uprednostňujú skupiny nezamestnaných, ktorí majú menší problém s hľadaním zamestnania. Argumentujú väčším prínosom pre zamestnávateľa, ich aktivitou a tiež tým, že títo „schopní“ patria k znevýhodneným nezamestnaným v zmysle zákona. Dôležitú úlohu pri rozhodovaní o zaradení do programu zohráva politika financovania zameraná na ekonomickú efektívnosť. Najefektívnejšie vzdelávacie organizácie (tie, ktoré zamestnávajú najviac svojich absolventov) sú lepšie dotované. Ďalej je potrebné spomenúť príklady pozitívnej diskriminácie, t. j. udelenie výnimky konkrétnej skupine, ktorá by za iných okolností nebola zaradená do programu APTP, napr. ženy vracajúce sa do práce po materskej dovolenke, hromadne prepustení a pod. Jednou z nevýhod pozitívnej diskriminácie je, že poukazuje na rozdiely medzi skupinami, a tým ešte viac zdôrazňuje to, čím sa skupina líši od ostatných. Autori popisujú príklad s príjemcami minimálnej mzdy v Luxembursku, kedy títo dostali karty inak farebne označené ako ostatní uchádzači o prácu.

Prípravné kurzy pre nezamestnaných v rámci programov APTP bývajú neefektívne, ak nezohľadňujú potreby nezamestnaných. Pokiaľ je kurz nesprávne vymodelovaný, môže v účastníkoch ešte viac prehĺbiť neistotu. Problémom často je, že účastníkom chýbajú základné vedomosti, pracovné návyky a „kladný“ postoj k práci. Je nevyhnutné pokúsiť sa tieto obmedzenia a psychické prekážky odstrániť. Aj samotný fakt, že si účastník za kurz neplatí a v čase kurzu nepracuje a pripravuje sa o príjem, môže byť prekážkou a vyvolať len veľmi nízke, resp. žiadne výsledky pre príjemcu vzdelávania.

Tendencia posunu programov APTP k inklúzii zraniteľných skupín nezamestnaných predstavuje do istej miery riziko kopírovania existujúceho duálneho členenia trhu práce. Existuje viacero príkladov, keď extrémne znevýhodnení nezamestnaní sú „dávaní na vedľajšie koľaje, ktoré odrezávajú cestu na regulárny trh práce (primárny alebo sekundárny)“ (Nicaise, 1999, s. 206). Napríklad pri vzdelávacích programoch APTP, ktoré je možné rozdeliť do troch skupín. Prvá skupina – to je vzdelávanie zamestnancov (zamestnávateľia sa zaujímajú len o potreby svojich zamestnancov). Druhú skupinu tvorí vzdelávanie pre nezamestnaných, zamerané na zlepšenie pomeru medzi ponukou a dopytom po práci. Tretiu skupinu tvoria vzdelávacie programy, ktoré odrážajú špecifické potreby extrémne znevýhodnených skupín

skôr ako potreby trhu práce. Tí potom, hoci sa vzdelávajú, nezískajú potrebné kompetencie pre trh práce, a tak sú vysúvaní na vedľajšiu koľaj. Podobné procesy segmentácie možno pozorovať medzi iniciatívami vytvárajúcimi pracovné miesta. Existujú tri modely:

- „iniciatívy praxe“, ktoré ponúkajú len dočasnú prácu, často v kombinácii s priamym školením, s ohľadom na presun pracovníkov na primárny alebo sekundárny trh práce v rámci určitej (administratívne) stanovenej lehoty (typickým príkladom sú Enterprise d'insertion vo Francúzsku),

- „sociálne podniky (družstvá)“ fungujúce na kvázi komerčnom základe, ktorých cieľom je vytvorenie nových a trvalých pracovných miest v medzerách na trhu (typickým príkladom sú Nemecko a Taliansko),

- „sociálne workshopy“, ktoré pracujú na neziskovom základe a ponúkajú trvalo dotované pracovné miesta extrémne znevýhodneným nezamestnaným (typickým príkladom sú Holandsko a Flámsko).

Každý typ iniciatívy, na prvý pohľad, zodpovedá potrebám určitej podskupiny. Ale „sociálne workshopy“ sú zraniteľné, keďže dotácie sú kvótované. Ich slabšie hospodárske výsledky sa zvyčajne odvodzujú od cieľovej skupiny (v tomto zmysle to sú ľudia, ktorí nevedia podať plný výkon) a fungujú ako prorokstvo. Tým vlastne obmedzujú mobilitu účastníkov (stigmatizujú) smerom k primárnemu a sekundárnemu trhu práce.

V niektorých prípadoch opatrenia APTP nepredstavujú pre veľkú skupinu v nich zúčastnených trvalé riešenie nezamestnanosti. Neprekračujú dočasné riešenie. „Príkladom môže byť program vo Francúzsku – CES (Contact emploi Solidarité), ktorý ponúka polovičný úväzok na obmedzenú dobu v netrhovom sektore pre extrémne znevýhodnených nezamestnaných. V súčasnom kontexte masovej nezamestnanosti dočasná práca bežne končí pádom späť do nezamestnanosti, a poskytuje skôr renomovanú zmluvu s trhom práce a reaktiváciu aktivity pri hľadaní zamestnania. Na druhej strane odradenie od práce na konci je o to väčšie“ (Nicaise, 1999, s. 207).

Typ účinku „kolotoče“ sa týka presunutia zodpovednosti medzi jednotlivými „administrátormi“ nezamestnaných. Tí sa snažia presunúť zodpovednosť za nezamestnaných z jedného na druhého, aby znížili svoje náklady. V Belgicku je podobný „kolotoč“ postavený na tom, že dočasné pracovné programy sú navrhnuté tak, aby pohyb klientov zo sociálnej pomoci smeroval späť do sociálneho zabezpečenia. Tieto zistenia sú znázornené v hodnotiacej štúdii, ktorú uskutočnil Van de Velde (1990). V nej prezentované retrospektívne rozhovory s 173 jedincami, ktorí sa zúčastnili programu o tri roky skôr, ukázali, že takmer všetci z nich skutočne získali prístup k poisteniu v nezamestnanosti. Avšak 91,5% z nich

spadli späť do nezamestnanosti ihneď po programe, 61,4% bolo nezamestnaných v čase rozhovoru, zatiaľ čo 48,5% zostalo nezamestnaných po celú dobu nasledujúcej schémy. Tým, ktorí upadli späť do dlhodobej nezamestnanosti, hrozí riziko vylúčenia z poistenia v nezamestnanosti a pád naspäť do programu sociálnej pomoci.

O stigmatizujúcich účinkoch programov APTP vo vzťahu k nezamestnaným hovoríme vtedy, keď skryté nevýhody (napr. predchádzajúca závislosť na drogách, záznam v trestnom registri, zlé sociálne podmienky a pod.) sa odhalia pre zamestnávateľa na základe účasti nezamestnaného v rámci programu APTP. Stigmatizácia v širšom slova zmysle znamená, že „viditeľné“ nevýhody, ktoré sú obvykle pripisované skupine (napr. dlhodobo nezamestnaným), sú posilnené na individuálnej úrovni účasťou v programe. Štúdia Burtlessa (1985) o účinnosti cielenia mzdových dotácií poukázala na to, že nižší záujem zamestnávateľov na štedrú mzdovú dotáciu súvisel s neochotou prijímať ľudí bez dokladov.

Záver

Dôvody zavádzania programov APTP sú poznačené argumentmi vychádzajúcimi z troch základných teórií trhu práce. Pre ortodoxnú teóriu je typické, že od programov APTP očakáva zníženie miery nezamestnanosti a zvýšenie zamestnanosti (rovnováha na trhu práce). Pre duálnu teóriu je očakávanie zavádzania programov APTP spojené so znížením rizika ochoty insiderov ohľadom nárokov na mzdu (prechod outsiderov na primárny trh práce). Priestor na nasmerovanie dlhodobo nezamestnaných a posilnenie ich relatívnej konkurencieschopnosti je očakávaním segmentačnej teórie trhu práce pri zavádzaní programov APTP. Jednu z najdôležitejších úloh pri aplikácii programov APTP do praxe zohrávajú politické rozhodnutia, často krát bez poznania aktuálneho stavu na trhu práce alebo jeho ignorovania. Môžu tak spôsobiť, že programy APTP sú buď málo účinné alebo dokonca neúčinné, čo môže spôsobiť zhoršenie fungovania trhu práce. Účinky programov APTP, ktoré boli skúmané Calmforsom, Nicaiseom, Cranstonom a ďalšími autormi a analyzované v príspevku, nemusia byť relevantné vo vzťahu k trhu práce vo východnej a strednej Európe poznačenej vysokou mierou nezamestnanosti. Fungovanie a úspešnosť programov APTP je totiž práve vo veľkej miere závislé od reálnej miery nezamestnanosti, ale ako uvádzajú Bořík, Caban na Slovensku (2013, s. 48) „... na úspešnosť umiestnenia a udržanie intervenovaných osôb vplýva do značnej miery motivácia, náhodný faktor, či šťastie. Jednotlivé kvantifikované faktory, ako napríklad pohlavie, vek, úroveň dosiahnutého vzdelania, či intenzita intervencie majú nevýznamné pôsobenie na úspešnosť APTP. Preto jednotlivé nástroje APTP by nemali

byť postavené na deterministickom vynucovaní súčinnosti intervenovaných, ale mali by byť sústredené na vnútornú motiváciu týchto osôb prostredníctvom selektívnej distribúcie intervencií.“

Literatúra

- [1] AMEELS, J. -Ch et al. *Apport d'une enquete de firmes a la definition de politiques favorisant*. Louvain: Université Catholique. 1994. ISBN 0841554953.
- [2] BEAN, R. Charles. *European Unemployment: A Survey*. Discussion Paper No. 71, Centre for Economic Performance, London School of Economics, 1992.
- [3] BJÖRKLUND, Anders, HOLMLUND, Bertil. *The economics of unemployment insurance : the case of Sweden*. Stockholm : Industriens utredningsinstitut, 1991. ISBN9172043776.
- [4] BOŘÍK, Vladimír, CABAN, Matúš. *Pilotné hodnotenie dopadov vybraných opatrení aktívnej politiky trhu práce*. Bratislava: MPSVR SR, ÚPSVR, 2013.
- [5] BURTLESS, T. Gary. *Are targeted wage subsidies harmful?: evidence from a wage voucher experiment*. Industrial and Labor Relations Review 1985, 39(1), October: s.104-118.
- [6] CALMFORS, Lars. *Active labour market policy and unemployment – A framework for the analysis of crucial design feature*. OECD Economic Studies 1994, No. 22, Spring.
- [7] CALMFORS, Lars, FORSLUND, Anders, HEMSTRÖM, Maria. *Does active labour Market policy work? Lessons from the Swedish experiences*. Stockholm: IFAU, 1990. Working paper.
- [8] CRANSTON, Alan. *Studie aktivní politiky zaměstnanosti*. Bratislava: VÚPaSV, 1992. ISBN 80-7138-064-4.
- [9] FORSLUND, A. *Arbetslöshet och arbetsmarknadspolitik*. Stockholm: Finansdepartementet, 1992.
- [10] GAËLLE, Pierre. *A framework for labour market policy evaluation*. Geneva: International Labour Office, 1999. ISBN 92-2-111790-1.
- [11] HAVEMAN, R. a R. HOLLISTER. *Direct Job Creation: Economic Evaluation and Lessons for the United States and Western Europe*. In: BJÖRKLUND, A. et. al. *Labour Market Policy and Unemployment Insurance*. FIEF Studies in Labour Market and Economic Policy, Oxford University Press, 1991. ISBN 8562478921.
- [12] JOHNSON, G. E. , LAYARD, R. *The Natural Rate of Unemployment: Explanation and Policy*. Amsterdam: North-Holland, 1988. ISBN 9781858983448.

- [13] LAYARD, Richard. *Wage Bargaining and Income Policy: Possible Lessons for Eastern Europe*. Discussion Paper No. 2, Centre for Economic Performance, London School of Economics, 1990.
- [14] NICAISE, Ides et al. *Labour market programmes for the Poor in Europe : pitfalls, dilemmas and how to avoid them*. Aldershot u.a. : Avebury, 1995. ISBN 1859721818.
- [15] NICAISE, Ides. *The right to learn: educational strategies for socially excluded youth in Europa*. Michigan: Policy Press, 1999. ISBN 9781861342881.
- [16] OECD. *Labour Market Policies for the 1990s*. Paris, 1990.
- [17] OECD. *Evaluating Labour Market and Social Programmes*. Paris, 1991.
- [18] PISSARIDE, A. Christopher. *Search unemployment with on-the-job-search*. London: School of Economics and Political Science, 1992.
- [19] VAN DER VELDE, V. *What happens after social employment?* Louvain. 1990.
- [20] WADENSJÖ, E. *Arbetsmarknadspolitikens effekter på löner och priser*. Stockholm: Batänkande, 1993.

Kontakt

Mgr. Gizela Brutovská, PhD.
 PU v Prešove, FHPV Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, katedra andragogiky
 Ul. 17. Novembra Prešov
 e-mail: gizela.brutovska@gmail.com

Využívanie pracovných kompetencií v systéme služieb zamestnanosti

Work competencies utilizing in the system of employment services

Martina PORUBČINOVÁ

Abstrakt

V tejto práci sa zameriavame na oblasť využívania formálnych pracovných kompetencií v skupine uchádzačov o zamestnanie a záujemcov o zamestnanie na trhu práce. Cieľom práce je prostredníctvom empirického zisťovania realizovaného na vzorke sprostredkovateľských agentúr identifikovať najviac využívané a chýbajúce pracovné kompetencie v systéme služieb zamestnanosti v sledovanej skupine.

Kľúčové slová

informačná spoločnosť, ľudský kapitál, pracovné kompetencie, uchádzač o zamestnanie, záujemca o zamestnanie

Abstract

In this study we focus on the area of utilizing of formal work competencies typical for work environment of information society in the system of employment services. The aim of this work is to identify most utilized and missing work competencies in the system of employment services.

Key words

information society, human capital, work competencies, applicant for a job, person interested in another employment

Úvod

V súčasnosti badať snahu prispievať k skvalitneniu toku informácií medzi subjektmi na trhu práce prostredníctvom odhadov využívania pracovných kompetencií v praxi v zmysle odhadov žiadaných, či chýbajúcich pracovných kompetencií na trhu práce. K úsiliu podporiť monitorovanie a prognózovanie vzdelávacích potrieb jednotlivcov i zamestnávateľov v podmienkach flexibilného trhu práce spoločnosti informačného typu by sme sa chceli pripojiť prostredníctvom výstupov empirického výskumu využívania pracovných kompetencií v systéme služieb zamestnanosti.⁵

Požiadavky trhu práce predstavujú oblasť, ktorá je sledovaná v súčasnosti pozorne zo strany výskumnej sféry, štátnych inštitúcií i komerčných výskumných pracovísk. Vysoká úroveň nezamestnanosti a medzinárodná komparácia podielu ľudí pracujúcich v poznatkovo-

⁵ Táto práca bola realizovaná v rámci projektu VEGA č.2/0010/13 Inštitucionálne a technologické zmeny v kontexte európskych výziev.

intenzívnych odvetviach ako atribúty indexu využívania ľudského kapitálu (Ivaničková, Vlčková, 2010) poukazujú na využitie ľudského kapitálu v praxi na úrovni pod priemerom EÚ v rámci SR. S ohľadom na nedostatočný stupeň súladu ponuky a dopytu na trhu práce, identifikovanom na strednom kvalifikačnom stupni v spolupráci so sektorovými radami zamestnávateľov (Národný projekt Ďalšie vzdelávanie a poradenstvo pre dospelých ako nástroj lepšej uplatniteľnosti na trhu práce) i na nedostatočné využitie ľudského kapitálu v praxi možno oblasť využívania ľudského kapitálu označiť ako možné ohrozenie rozvoja ľudského kapitálu v podmienkach informačnej spoločnosti na Slovensku. sa posilňuje potreba sledovať vývoj v oblasti ponuky a dopytu pracovných kompetencií s ohľadom identifikovanie možné ohrozenia rozvoja ľudského kapitálu. Naším zámerom je na základe empirických zistení sledovať oblasť využívania formálnych pracovných kompetencií prostredníctvom analýzy správania subjektov v systéme služieb zamestnanosti a analyzovať najviac využívané a chýbajúce pracovné kompetencie na trhu práce.

1. Možnosti využitia ľudského kapitálu ako indikátora rozvoja informačnej spoločnosti

Využitie ľudského kapitálu predstavuje oblasť, ktorá je z hľadiska optimálneho rozvoja LK v podmienkach spoločnosti informačného typu výzvou ako využiť bohatstvo ukryté v jednotlivcoch v obojstranne podmienenom vzťahu medzi ľudským kapitálom jednotlivca a pracovným prostredím, ktoré vytvára priestor pre jeho realizáciu a využitie v praxi. Časť autorov analyzuje súčasné pracovné prostredie ako rámec pre využívania schopností, vlastností, zručností relevantných pre pracovnú aktivitu (ľudský kapitál) v podmienkach kvantitatívnych i kvalitatívnych zmien v informačnom prostredí, ktoré sú interpretované v kontexte vývoja spoločnosti nového typu, informačnej spoločnosti.

V podmienkach vývoja spoločnosti informačného typu sa stretávame s potrebou vhodných ukazovateľov umožňujúcich zachytenie a merateľné porovnanie veľkého množstva pri analýze vývoja spoločnosti informačného typu. Podľa časti sociologických koncepcií informačnej spoločnosti, premeny v obsahu najviac žiaducich poznatkov, zručností a osobných vlastností (formálnych i neformálnych kompetencií) sú chápané ako jedny z kľúčových indikátorov znakom prechodu spoločnosti novému spoločenskému typu, informačnej spoločnosti (Webster, 2003, s.14). V tomto poňatí informačnej spoločnosti premeny v oblasti pracovných kompetencií, zručností a znalostí žiaducich na trhu práce sú chápané ako jedny z kľúčových indikátorov informačnej spoločnosti. Tento prístup nadväzuje na súčasné poňatie ľudského kapitálu v sociologických i ekonomických koncepciách, ktoré

zohľadňujú komplexné hľadisko a rozširuje ho do podoby bohato štruktúrovaného obsahu poznatkov, znalostí schopností a osobných vlastností relevantných pre ekonomickú aktivitu (Kameníček, 2007, Dudová, 2009, Buček, M.- Rehák Š,- Hudec, O., 2010).

Metodologické využitie špecifických atribútov z bohatého obsahu ľudského kapitálu ako ukazovateľov úrovne ekonomického i pracovného prostredia IS dokladá využitie atribútov ľudského kapitálu v rámci ukazovateľov inovačnej výkonnosti regiónov, kde k relevantným ukazovateľom vývoja ekonomického prostredia spoločnosti informačného typu v rovine inovačnej výkonnosti regiónu patria atribúty ľudského kapitálu – miera zamestnanosti v high-tech odboroch, zamestnanosť v poznatkovo-intenzívnych službách, počet osôb s terciárnym vzdelaním na 100 obyvateľov (25-64) účasť na celoživotnom vzdelávaní na 100 obyvateľov (25-64), počet patentovaných prihlášok, výdavky verejného sektora na výskum a vývoj, výdavky súkromného sektora na výskum a vývoj. Podobne, pri hodnotení znalostnej ekonomiky na základe indexu inovačnej kapacity KAM (Knowledge Assessment Methodology) (Kelemen, 2007). Využitie sledovaných zložiek indexu inovačnej výkonnosti regiónu, ako i indexu inovačnej kapacity, kvantifikujúcich úroveň ľudského kapitálu, v rovine indikátorov znalostnej ekonomiky dokladá význam ľudského kapitálu pri formovaní ekonomického prostredia informačnej spoločnosti.

Meranie atribútov ľudského kapitálu prináša nielen možnosti identifikácie a medzinárodnej komparácie samotného ukazovateľa ľudského kapitálu, ale otvára i možnosť využiť sledované atribúty ako relevantné atribúty rozvoja informačnej spoločnosti v špecifických oblastiach. Popri ekonomickej oblasti je touto oblasťou pracovné prostredie, kde k najčastejšie používaným kvantitatívnym ukazovateľom pracovného prostredia informačnej spoločnosti možno zaradiť podiel zamestnanosti v poznatkovo-intenzívnych službách, ktorú je možné sledovať prostredníctvom klasifikácie ekonomických činností SK NACE, kde sa k poznatkovo-intenzívnym činnostiam zaraďujú sektory 62-63 69-75 odvetví SK NACE, charakteristické dôrazom na využívanie špecifických poznatkov alebo expertíznych znalostí v technických a spoločenských disciplínach (Baláž, Sabo, 2014, s.119).

Súbor formálnych kompetencií v zmysle odborných schopností, zručností v zmysle profesiovej kvalifikácie, získanej vo formálnom vzdelávacom systéme, ukončenom kodifikovanou akreditáciou a legitimizáciou nadobudnutých kompetencií je v podmienkach dynamického a flexibilného trhu práce informačnej spoločnosti (Benner, 2004) rozširovaný o ďalšie atribúty ľudského kapitálu, ktoré sa spolupodieľajú pri určovaní ekonomického a sociálneho zaradenia človeka. Dynamicky meniaci sa obsah vedomostí, schopností a zručností človeka, ktorý sa premieňa v procese celoživotného vzdelávania možno podľa

Lévyho (Lévy, 2000) označiť za určujúci znak jeho sociálnej pozície v podmienkach spoločnosti informačného typu. Ako relevantnú súčasť ľudského kapitálu je podľa autora potrebné vnímať i pracovné kompetencie získané v postformálnom vzdelávaní v rámci celoživotného vzdelávania, ktoré majú na základe ich legitimizovaného uznania predpoklad stať sa formálne uznanými pracovnými kompetenciami.

Zohľadňujúc dynamiku a flexibilitu pracovnej náplne, ktorá je jednou z dimenzií flexibility trhu práce v podmienkach spoločnosti informačného typu (Benner, 2004, s.179) nároky na súbor špecifických atribútov ľudského kapitálu smerujúce k posilneniu profesiovej adaptability a schopnosti prispôbiť sa nárokom pracovného prostredia informačnej spoločnosti narastajú. Predpoklad, že dosiahnuť plné využitie bohatstva ukrytého v ľuďoch nie je možné bez rozvoja ich osobnosti, sociálnych a emocionálnych zručností, vedúcich k plnej integrite človeka (Fudaly, Lenčo, 2008, s.56) podporuje zaradenie atribútov ľudského kapitálu z oblasti osobných vlastností, postojov, sociálnych a emocionálnych zručností k relevantným zložkám ľudského kapitálu. V kontexte znalostnej ekonomiky, neformálne osobné kompetencie v podobe profesiovej adaptability na nové podmienky a schopnosti akceptovať požiadavky znalostnej ekonomiky patria k základným atribútom ľudského kapitálu z oblasti vzdelanostnej štruktúry a výskumnej činnosti, využitelným ako indikátory rozvoja znalostnej ekonomiky.

2. Empirické zistenia - využívanie formálnych pracovných kompetencií

Na základe empirických zistení na vzorke sprostredkovateľských organizácií sme sa zamerali na využívanie formálnych pracovných kompetencií v SSZ prispieť k toku informácií medzi subjektmi na trhu práce v SSZ s cieľom podporiť zvyšovanie súladu ponuky a dopytu v oblasti pracovných kompetencií na trhu práce.

Výskum bol realizovaný v spolupráci s UPSVAR dotazníkovou metódou formou elektronicky posielaného dotazníka na vzorke sprostredkovateľských organizácií. Dotazník v elektronickej forme bol uverejnený na webovej stránke a informačný mail bol rozposlaný na 865 adries, získaných v spolupráci s UPSVAR. Vyplnených bolo 96 dotazníkov, čo predstavuje návratnosť 11,1%. Výberový súbor tvorilo 57 úradov práce, 14 agentúr dočasného zamestnávania, 24 sprostredkovateľských organizácií za úhradu a 1 agentúra dočasného zamestnávania. Vo výberovom súbore boli zastúpené sprostredkovateľské organizácie zo všetkých krajov SR. Pri matematicko-štatistickej analýze výsledkov výskumu boli použité analýza významnosti rozdielov prostredníctvom neparametrického Wilcoxonovho testu pri porovnávaní významnosti rozdielov hodnotenia dôležitosti

neformálnych kompetencií v SSZ a one-way ANOVA testom pri porovnávaní rozdielov medzi odhadom využívania formálnych pracovných kompetencií podľa sprostredkovateľských organizácií.

V rámci zisťovania využívania formálnych pracovných kompetencií v systéme zamestnanosti bolo naším cieľom na základe odhadu počtu voľných pracovných miest sprostredkovaných agentúrami uskutočnenom pracovníkmi sprostredkovateľských organizácií zistiť najviac využívané pracovné kompetencie na trhu práce. Vychádzali sme z predpokladu, že medzi jednotlivými sprostredkovateľskými organizáciami existujú rozdiely v zameraní jednotlivých činností (Benner, 2004). Pracovníci jednotlivých sprostredkovateľských agentúr odpovedali na otázku *Uvedte, prosím, ktoré skupiny pozícií sú obsadzované záujemcami o zamestnanie v rámci vašej organizácie najčastejšie v rámci Slovenska*, pričom mohli uviesť najviac 5 možností.

Podľa výskumných zistení stredne kvalifikované manuálne práce patria k najviac využívaným kompetenciám v SSZ. Najčastejšie sprostredkovanými pracovnými pozíciami podľa pracovníkov SO v SR sú pozície prevádzkových zamestnancov v službách, ktorých označilo ako často sprostredkované 45 SO (14,4%), ďalej obsluha strojov a zariadení 39 (12,5%) a prevádzkových zamestnancov v obchode. (38, 12,1%). Nasleduje skupina nižších administratívnych zamestnancov (29, 9,3%), ktorá bola v rámci duševne pracujúcich v najväčšom počte prípadov uvedená ako často sprostredkovaná pracovná pozícia⁶.

Nízkokvalifikované a pomocné pracovné činnosti v priemysle a službách podľa odhadu sprostredkované boli odhadované ako často využívané pracovné kompetencie v SSZ na podobnej úrovni. S odstupom nasledujú pracovné pozície duševne pracujúcich – zdravotnícki pracovníci (13, 4,2%), vysokoškolsky vzdelaní technickí pracovníci (často sprostredkované pracovné pozície u 13 SO (4,2%) spolu s vedúcimi a riadiacimi zamestnancami (11, 3,5%). V najmenšej miere odhadujú využívanie pracovných kompetencií v SSZ SO v prípade vedeckých a odborných duševných zamestnancov a pedagogických pracovníkov (4, 2, 1,3% a 0,6%.

⁶ Medzi tzv. biele goliere patria povolania zákonodarca, vyšší štátny úradník, vedúci alebo riadiaci pracovník, vedecký alebo odborný duševný pracovník, technický, zdravotnícky, pedagogický a iný pomocný odborný pracovník, nižší administratívny pracovník. Medzi tzv. modré goliere boli zaradené povolania prevádzkový pracovník v službách alebo v obchode, kvalifikovaný pracovník v poľnohospodárstve, lesníctve alebo rybárstve, remeselník alebo kvalifikovaný robotník, pracovník pri obsluhu strojov a zariadení (Medzinárodná štandardná klasifikácia zamestnaní ISCO-08)

Tab.1. Poradie pracovných pozícií podľa odhad najčastejšie sprostredkovaných pracovných pozícií (OKEČ) v SR a významnosť rozdielov podľa druhu SO

Pracovné pozície (OKEČ)	Počet SO	% z SO	F	Sig
prevádzkoví zamestnanci v službách	45	14,4	1,591	0,209
obsluha strojov a zariadení	39	12,5	0,952	0,390
prevádzkoví zamestnanci v obchode	38	12,1	7,418	0,001
remeselníci, výrobcovia, spracovatelia a opravári	32	10,2	5,471	0,006
nižší administratívni zamestnanci (úradníci)	29	9,3	0,337	0,715
pomocní pracovníci v priemysle	28	8,9	2,452	0,092
pomocní pracovníci v službách	27	8,6	14,701	0,000
kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve, lesníctve a príbuzných odboroch	18	5,8	1,020	0,364
nekvalifikovaní alebo pomocní pracovníci v poľnohospodárstve	14	4,5	0,687	0,506
zdravotnícki pracovníci	13	4,2	6,949	0,002
vysokoškolsky vzdelaní technickí pracovníci	13	4,2	0,641	0,529
vedúci a riadiaci zamestnanci	11	3,5	4,69	0,011
vedeckí a odborní duševní zamestnanci	4	13	1,433	0,244
pedagogickí pracovníci	2	0,6	0,377	0,715

Prostredníctvom stanovenej hypotézy H1: *Medzi najviac využívanými kompetenciami v SSZ je štatisticky významný rozdiel podľa druhov sprostredkovateľských organizácií* (Benner, 2008) sme overili na základe indikátora počtu sprostredkovaných pracovných miest v SSZ podľa OKEČ rozdiely využívania pracovných kompetencií medzi úradmi práce, agentúrami dočasného zamestnávania a sprostredkovateľskými organizáciami za úhradu v rámci výberového súboru. Štatisticky významné rozdiely vo využívaní pracovných kompetencií v SSZ v SR podľa druhu sprostredkovateľských organizácií sa potvrdili jednosmerným ANOVA testom u vedúcich a riadiacich zamestnancov (tieto pozície uvádzali 6 SZÚ, len 1 UP) ($F=4,690$, Asyp. Sig. 0,011). Odlišne hodnotili využívanie pracovných kompetencií SO i u zdravotníckych pracovníkov ($F=6,949$, A.S. 0,002), ktoré ako často

sprostredkované označili najmä pracovníci ÚP. Na strednom stupni kvalifikácie sa významný rozdiel v odhade často sprostredkovaných pracovných miest potvrdil pozícií prevádzkových zamestnancov v obchode, ktorých vo väčšej miere označili ako často sprostredkované ÚP oproti ADZ a SZU. Na nižšom stupni kvalifikácie sa rozdielny odhad využívania pracovných kompetencií potvrdil u nekvalifikovaných a pomocných pracovníkov v službách (F3,408, a.s. 0,037).

3. Empirické zistenia - chýbajúce pracovné kompetencie

V ďalšej časti bolo našim cieľom zistiť prípadný nedostatok pracovných kompetencií v systéme služieb zamestnanosti. Tabuľka č.2 uvádza poradie najčastejšie uvedených pracovných pozícií, v ktorých je podľa odhadu sprostredkovateľských organizácií nedostatok pracovných kompetencií na trhu práce v SR. Respondenti odpovedali na otázku *Uvedte, prosím, ak také sú, odbory, v ktorých je podľa Vás nedostatok pracovníkov s príslušnou vhodnou pracovnou kvalifikáciou*, pričom 45 respondentov uviedlo spolu 91 odpovedí.

Tab.2. Odhad chýbajúcich pracovných kompetencií v SSZ v SR

Pozície OKEČ	Počet SO	% z SO
IT	15	16,5
Lekár	13	14,3
Obsluhovači CNC, robotov	12	13,2
odborné pozície v strojárstve (sústružník, strojný zámočník, frézar)	6	6,6
remeselnícke profesie (elektrikár, kúrenár, autolakovník)	9	9,9
chemický priemysel (spracovanie plastov)	6	6,6
pozície s nutnosťou ovládania cudzieho jazyka	5	5,5
poisťovací agent/finančný poradca	4	4,4
obchodný zástupca	4	4,4

Na základe odhadu sprostredkovateľských organizácií je na trhu práce priestor pre uplatnenie pracovníkov v IT oblasti a u lekárskejších profesií (zubári, ďalší odborní špecialisti). Na trhu práce by sa uplatnili i obsluhovači CNC strojov, robotov, odborné pozície v strojárstve (sústružník, strojná zámočník, frézar), robotov, i odborné remeselnícke profesie (kúrenári, elektrikári, autolakovníci), pracovníci v oblasti chemického priemyslu. Ako chýbajúca kompetencia sa objavuje ovládanie cudzieho jazyka a nedostatok na trhu práce je

i v prípade pracovníkov v poisťovníctve, finančných poradcov a obchodných zástupcov. Tieto pracovné pozície patria zároveň k tým, o ktoré je najmenší záujem v SSZ podľa odhadu sprostredkovateľských organizácií. Medzi pozície, o ktoré je malý záujemcov o zamestnanie a uchádzačov o zamestnanie v SSZ patria nízkokvalifikované pracovné miesta v poľnohospodárstve, lesníctve, i v oblasti stavebníctva, pozície šičky a prác v oblasti čistenia a upratovania.

Tab.č.3 uvádza poradie najčastejšie uvádzaných odborov, o ktoré je nízky záujem zo strany pracovníkov určených na základe odpovedí respondentov na otázku *Uveďte, prosím - ak také sú – odbory, v ktorých je podľa vás náročné obsadiť voľné pracovné miesta pre nezaujem pracovníkov o tieto pracovné miesta.* V otvorenej otázke uviedlo 44 sprostredkovateľských organizácií spolu 59 odpovedí.

Tab.3. Odhad pracovných pozícií, o ktoré je v SSZ nízky záujem zo strany pracovníkov

	N	%
poisťovací agenti	9	15,3
gastronómia	9	15,3
finančný poradca	8	13,6
nižšie obslužné pozície vo výrobe (obsluhovači CNC)	6	10,2
obchodní zástupcovia (door to door)	5	8,5
stavební pracovníci	5	8,5
nízko-kvalifikované pracovné pozície	4	6,8
Poľnohospodárski robotníci	4	6,8
šička	3	5,1
Lesní robotníci	3	5,1
Upratovanie, čistenie	1	1,7

Chýbajúce pracovné kompetencie v oblasti poľnohospodárstva, ktoré identifikovali pracovníci sprostredkovateľských organizácií sa objavili zároveň i v odhade pracovných kompetencií o ktoré je podľa SO malý záujem zo strany pracovníkov v rámci SSZ. Po zohľadnení odhadu najčastejšie sprostredkovaných pracovných miest v SSZ a odhadu chýbajúcich pracovných kompetencií možno ako aktuálne atraktívne pracovné kompetencie označiť pracovné pozície obsluha strojov a zariadení (40,6% odhad SO ako často sprostredkovaných pracovných pozícií a (13, 2% odhad SO ako chýbajúcich pracovných pozícií v prípade obsluhy CNC strojov a robotov). K najmenej atraktívnym pracovným pozíciám patria pracovné pozície v oblasti poľnohospodárstva.

Z hľadiska využívania formálnych pracovných kompetencií v SSZ najčastejšie sprostredkovanými pracovnými pozíciami podľa pracovníkov SO v SR sú pozície prevádzkových zamestnancov v službách, ktorých označilo ako často sprostredkované 45 SO (14,4%), ďalej obsluha strojov a zariadení 39 (12,5%) a prevádzkových zamestnancov v obchode. (38, 12,1%). Stredne kvalifikované manuálne práce sú najviac využívanými kompetenciami v SSZ.

V rámci skupiny bielych golierov bol identifikovaný nedostatok kompetencií v lekárskejších profesiách a v IT sektore. Zdravotnícke pozície zároveň patria k najčastejšie sprostredkovaným v SSZ.

Zhrnutie:

Empirické zistenia využívania pracovných kompetencií na základe odhadu počtu sprostredkovaných pracovných miest a odhadu chýbajúcich pracovných kompetencií na vzorke 98 sprostredkovateľských organizácií potvrdili, že k najviac atraktívnym pracovným pozíciám v SSZ patria pracovné pozície v oblasti strojárstva (sústružník, strojný zámočník, frézár), obsluhy CNS strojov a odborných remeselníckych profesií (kúrenári, elektrikári, autolakovníci).

K najviac atraktívnym pracovným kompetenciám, ktoré predpokladajú najvyššie šance na uplatnenie na trhu práce možno zaradiť pracovné kompetencie s najvyšším rozsahom využívania, ktoré ponúkajú podľa odhadov SO priestor pre realizáciu na trhu práce na základe odhadu chýbajúcich pracovných kompetencií. spomedzi modrých golierov pracovné pozície obsluhovačov CNC strojov a robotov po zohľadnení odhadu najčastejšie sprostredkovaných pracovných miest (u 40,6% SO) a odhadu chýbajúcich pracovných kompetencií (u 13,2% SO) V rámci bielych golierov k najviac atraktívnym pracovným pozíciám z hľadiska pracovného uplatnenia, patria zdravotnícke pozície a pozície v oblasti ošetrovateľstva a sociálnej pomoci, patriace k najčastejšie využívaným podľa odhadu SO (13 SO, 4,3%) a zároveň, k tým, pri ktorých odhadujú SO nedostatok na trhu práce (13 SO (14,3%).

Pozície v strojárstve a v remeselníckych pozíciách, ktoré sú najviac využívaným v systéme služieb zamestnanosti patria zároveň podľa odhadu sprostredkovateľských organizácií k pracovným pozíciám, v ktorých je voľný priestor na pracovné uplatnenie na trhu práce. Atraktívnosť pracovných kompetencií modrých golierov v SSZ potvrdzuje i odhad chýbajúcich pracovných kompetencií. Na základe odhadu sprostredkovateľských organizácií boli ako chýbajúce pracovné kompetencie na trhu práce identifikované pracovné pozície v strojárskom, chemickom priemysle, v remeselníckych pozíciách (v pozíciách sústružník,

frézar, elektrikár, kúrenár) u modrých golierov a v oblasti IT sektora, zdravotníckych pozíciách a v oblasti finančného sprostredkovania u bielych golierov.

V skupine bielych golierov patria v rámci SSZ k najviac atraktívnym pracovným kompetenciám, ktoré patria k najviac využívaným a zároveň ponúkajú možnosť pre využitie ľudského kapitálu vo voľných pracovných miestach, možno zaradiť pracovné kompetencie v oblasti IT sektora a v oblasti zdravotníctva a ošetrovateľstva. K najviac využívaným pracovným kompetenciám patria pracovné kompetencie v oblasti administratívnych služieb.

Atraktivitu týchto pracovných kompetencií podporujú i zistenia z oblasti poskytovaných rekvalifikačných kurzov v rámci SSZ, podľa ktorých najčastejšie poskytovanými rekvalifikačnými a vzdelávacími kurzami v rámci empirického zisťovania na vzorke SO boli kurzy ošetrovateľstva, strojárstva, jazykové kurzy, účtovnícke kurzy a kurzy SBS.

Priestor pre využívanie ľudského kapitálu v skupine uchádzačov o zamestnanie a záujemcov o zamestnanie podľa odhadu SO ponúkajú podľa odhadu najčastejšie sprostredkovaných pracovných pozícií v SSZ stredne kvalifikované pracovné pozície v skupine modrých golierov (57% sprostredkovaných pracovných pozícií v SSZ), nízko-kvalifikované pozície modrých golierov (22% sprostredkovaných pracovných pozícií v SSZ) a pozície bielych golierov (21% sprostredkovaných pracovných pozícií v SSZ).

6. Záver

Z hľadiska využívania formálnych pracovných kompetencií bolo naším cieľom prispieť k informáciám o ponuke a dopyte na trhu práce. Pri sledovaní využívania pracovných kompetencií sme sa zamerali na zistenie využívania pracovných kompetencií v SSZ na základe odhadu počtu sprostredkovaných voľných pracovných miest v rámci jednotlivých sprostredkovateľských organizácií a na odhad prípadného nedostatku v konkrétnych pracovných kompetenciách prostredníctvom otvorenej otázky zo strany pracovníkov sprostredkovateľských organizácií.

Zistenia potvrdili dopyt po pracovníkoch v oblasti strojárskoho priemyslu, kde stredne kvalifikované pozície patria k najviac atraktívnym v systéme služieb zamestnanosti. Na základe odhadu sprostredkovateľských organizácií sme určili chýbajúce pracovné kompetencie na trhu práce v strojárskom, chemickom priemysle, v remeselníckych pozíciách (v pozíciách sústružník, frézar), v oblasti IT sektora, zdravotníckych pozíciách a v oblasti finančného sprostredkovania. Prínosom by bolo spracovať regionálne rozdiely v rámci využívania formálnych pracovných kompetencií uchádzačov o zamestnanie a záujemcov

o zamestnanie v SSZ s cieľom podpory optimálneho využitia ľudského kapitálu v tejto skupine v praxi.

Literatúra

- [1] BALÁŽ, V., SABO, Š. 2013: *Hlavné vývojové trendy v slovenskej ekonomike z hľadiska inteligentnej špecializácie*, In: NEMCOVÁ, E. a kol. *Štrukturálna adaptácia malej otvorenej ekonomiky*, Bratislava: Ekonóm, s. 94-119, ISBN 978-80-225-3776-6.
- [2] BENNER, CH. 2004: *Labor in the Network Society: Lessons from Silicon Valley*, pp.174-213, In CASTELLS, M. et al. 2004: *The Network Society A Cross-cultural Perspective*, Northampton: Edward Elgar Publishing, Inc., s.174-198. ISBN 84376 505 5.
- [3] BROŽOVÁ, D.: *Společenské souvislosti trhu práce*. Praha: Karolinum, s.140, ISBN 80-86429-16-4.
- [4] DUDOVÁ, I. 2009: *Ekonomika vzdelávania*. Bratislava: Vydavateľstvo Iura edition, s.312, ISBN 978-80-225-2750-7.
- [5] CASTELLS, M. et al. 2004: *The Network Society A Cross-cultural Perspective*, Northampton: Edward Elgar Publishing, Inc., 463 s. ISBN 84376 505 5.
- [6] FUDALY, P., LENČO, P. 2008: *Neformálne vzdelávanie detí a mládeže*, Bratislava:Iuventa , pp 26-27, [cit. 2014-05-03]. dostupné na internete: http://www.iuventa.sk/files/documents/7.../publikacia_fudaly_lenco.pdf
- [7] IVANIČKOVÁ, A., VLČKOVÁ, V. 2010: *Ľudský kapitál v znalostnej ekonomike*, pp. 34-58, In: BUČEK, M., REHÁK, Š, HUDEC, O. 2010: *Regionálne dimenzie znalostnej ekonomiky*, Bratislava, ISSN 1337-0812.
- [8] KAMENÍČEK, J. 2007: *Lidský kapitál. Úvod do ekonomie chování*, Praha: Karolinum, ISBN 80-246-0449-3.
- [9] KELEMEN, J. a kol. 2007: *Pozvanie do znalostnej spoločnosti*, Bratislava: Iura Edition, pp. 256.
- [10] KOSTOLANSKÁ, Z., HANZELOVÁ, E., HERICH, J., SRNÁNKOVÁ, Ľ. 2010: *Nezamestnanosť absolventov škôl a prístupy k jej riešeniu v členských štátoch EÚ v období globálnej ekonomickej krízy. Záverečná správa VÚ č. 2145*, Bratislava, Inštitút pre výskum práce a rodiny, [cit. 2014-05-03], dostupné na internete: http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/.../Kostolna/VU_2146_Kostolna.pdf

- [11] LÉVY, P. 2000.: *Kyberkultura*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0109-5.
- [12] NĚMCOVÁ, E., SILANIČ, P. 2013: *Indikátory znalostnej ekonomiky a konvergencia medzi členskými štátmi Európskej únie*. In *Prognostické práce*, vol.5, 2013, ISSN 1337-9666, issue 1, pp.3-17.
- [13] PORUBČINOVÁ, M. 2012: *Ľudský kapitál v informačnej spoločnosti*, In: Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV (eds.), 2012: *Sociológia organizácie v prostredí informačnej spoločnosti*, (Elektronický zdroj – CD) Zborník príspevkov z odborného seminára "Sociológia organizácie v prostredí informačnej spoločnosti. Bratislava: Katedra Sociológie VŠZaSP, 18. februára 2011. ISBN 978-80-85447-20-0
- [14] PORUBČINOVÁ, M. 2013: *Možnosti kvantifikácie informačnej spoločnosti a súladu ponuky a dopytu na trhu práce prostredníctvom atribútov ľudského kapitálu*. In NĚMCOVÁ, E. a kol. *Štrukturálna adaptácia malej otvorenej ekonomiky*, Bratislava: Ekonóm, ISBN 978-80-225-3776-6, pp. 142-167.
- [15] PORUBČINOVÁ, M., 2011. *Ľudský kapitál- bariéry a šance rozvoja ľudského kapitálu v informačnej spoločnosti*, In *Prognostické práce* (online) 2011, vol.3 no1, pp. 27-47, Prognostický ústav SAV, ISSN 1338-3590 [cit. 2014-05-03], dostupné na internete: <http://www.prog.sav.sk/fileadmin/pusav/download_files/prognosticke_prace/2011/no1/P_P_2clanok_2011Porubcinova_uprava.pdf>
- [16] RADVANSKÝ, M., KVETAN, V. a PÁNIKOVÁ, L. 2010: *Makroekonomická prognóza vývoj slovenskej ekonomiky so zameraním na vývoj dopytu po práci*. In: Expertízne štúdie EÚ SAV online, 2010, č.7 pp.1-107, ISSN 1337-0812, ISBN 0-415-28200-4, dostupné na internete: <<http://ekonom.sav.sk/sk/publikacie/-p135>>
- [17] RUBLÍKOVÁ, E., LUBYOVÁ, M. 2012: *Modelovanie a prognózy vybraných ukazovateľov trhu práce v SR*, In *Prognostické práce*, ISSN 1337-9666, vol 4, issue 2, pp. 75-93.
- [18] VELŠIC, M. 2010: *Digitálna gramotnosť a trh práce (správa z výskumu)*, IVO, Bratislava, [cit. 2014-05-03], dostupné na internete: <<http://www.ivo.sk/6144/sk/projekty/digitalna-gramotnost-a-trh-prace>>
- [19] WEBSTER, F. 2002. *Theories of the Information Society*, London: Routledge, , pp 1-58, ISBN 0-415-28200-4

[20] Kompetencie podporujúce celoživotné vzdelávanie a iniciatívu „nové zručnosti pre nové pracovné miesta z apríla 2010, Rada EÚ, v Bruseli, 29.apríla 2010, ISBN 0-415-28200-4, dostupné na internete: <<http://nuczv.sk/wp-content/uploads/ST08798.SK10.pdf>>

Kontakt

Mgr. Martina Porubčinová, PhD.
Prognostický ústav SAV
Šancová 56, 811 05 Bratislava
progmpor@savba.sk

Samovražednosť ako sociálnopatologický jav

Suicide rate as the Social pathological phenomena

Peter ONDREJKOVIČ⁷

Abstract

The issue of end of life integrates itself in the possibility of a philosophical perspective, the perspective of sociological, psychological and mental, from the perspective of religious studies and ethics. Special chapters are unfavorable socio-economic conditions of life, mental failure, prolonged pain, incurable diseases and conditions of uncontrolled loss of freedom. Suicides in artistic works (Werthers effect). The focus is science and research in the field of sociological analysis, but also biology, genetics and neurology. It is thought by which the 60 to 70 percent of accomplished suicides are the responsibility of depression. Basic science suicidologie as suicide are focused on prophylaxis, the analysis of internal and external conditions that lead to suicide. Recent research results show the first time, it is possible to predict suicide, though a very specialized treatment and prevention of suicide there. The necessary interdisciplinary cooperation of teachers, particularly in the field of social pedagogy, social work, social medicine, but psychiatry and sociology.

Key words:

suicide, anomie, Menninger syndrome, aspects of suicide, suicide in the light of social science, suicide prevention, depression

Abstrakt

Problematika ukončenia ľudského života integruje v sebe možnosti filozofického pohľadu, sociologického pohľadu, psychologického a psychiatrického, i z pohľadu religionistiky a etiky. Osobitnú kapitolu tvoria nepriaznivé socioekonomické podmienky života, psychické zlyhávanie, dlhotrvajúce bolesti, nevyliciteľné choroby a nezvládnuté stavy straty slobody. Samovraždy v umeleckých dielach (Wertherovský efekt). Pozornosť vedy a výskumu je i v oblasti sociologických analýz, no i biológie, genetiky a neurológie. Prevláda názor podľa ktorého za 60 – 70 percent dokonaných samovrážd sú zodpovedné depresie.

Základy suicidológie ako vedy o samovražde sú orientované na profylaxiu, analýzu vnútorných i vonkajších podmienok, ktoré vedú k samovraždám. Najnovšie výsledky výskumov sa ukazujú prvýkrát, že je možné samovraždy predvídať, i keď úzko špecializovaná prevencia a terapia samovraždy nejestvuje. Nevyhnutná interdisciplinárna spolupráca pedagógov, osobitne v oblasti sociálnej pedagogiky, sociálnej práce, sociálneho lekárstva, ale i psychiatrie a sociológie.

Kľúčové slová:

samovražda, anómia, Menningerov syndróm, aspekty samovraždy, samovraždy vo svetle sociálnych vied, prevencia samovrážd, depresia

⁷ Korešpondencia: prof. PhDr. Peter Ondrejko, DrSc., Centrum výskumu FHS UTB Zlín, e-mail: ondrejko@fhs.cz alebo 811 09 Bratislava, Grösslingová 37, SR, E-mail: pondrejko37@gmail.com

Spoločnosti s prvkami anómie⁸, medzi ktoré môžeme počítať i našu spoločnosť, proces individualizácie mládeže a narastajúca rizikovosť života v súčasných spoločnostiach znova s neobyčajnou naliehavosťou naskoľujú nevyhnutnosť reflexie problémov samovrážd ako sociálnopatologických a teda nežiaducich javov. Táto reflexia je nevyhnutná tak z hľadiska sociológie, psychológie, sociálnej psychológie, sociálnej pedagogiky, ako i sociálnej práce. Samotný fakt, že Česká republika i Slovenská republika v počte samovrážd na 100 tisíc obyvateľov predbehli mnohé vyspelé štáty Európy, ale i samotný priemer EU (10,8 v r. 2007) svedčí o naliehavosti venovať suicidalite mnohostrannú pozornosť. Sonda, ktorú sme uskutočnili na začiatku roka 2008 na niekoľkých vysokých školách v SR a ČR svedčí o tom, že myšlienky na samovraždu sú stále aktuálne u značného percenta mladých ľudí. Až 22,1 % z celkového počtu 544 respondentov sa nazdáva, že samovražda môže byť v niektorých životných situáciách najlepším východiskom a 15,1 % sa nevie rozhodnúť, či s takýmto názorom možno súhlasiť alebo nie. 32% respondentov považuje spáchanie samovráždy za celkom normálne a iba 57,3 % respondentov sa ešte nikdy nezaoberalo myšlienkami na samovraždu⁹. Tieto údaje rozhodne nemožno bagatelizovať s komentárom, že sú to iba deklarované postoje, teda „iba“ pripravenosť konať, čo sa v konkrétnej situácii vždy modifikuje v zmysle alebo odloženia samovráždy, alebo upustenia od nej.

Rozsah problému samovražednosti je celoplanetárny¹⁰:

- V posledných 45 rokoch sa počty samovrážd v niektorých krajinách zvýšili o 60 percent.
- Samovráždy patria na celom svete medzi tri hlavných príčin úmrtia osôb vo veku 15-44 rokov.
- V roku 2000 približne jeden milión ľudí spáchalo dokonanú samovraždu. To predstavuje globálnu úmrtnosť 16 na 100,000 obyvateľov alebo jednu smrť každých 40 sekúnd.
- Pre každú samovraždu existuje najmenej 20 samovražedných pokusov.

⁸A n ó m i a je špecifický stav spoločnosti, v ktorej viac alebo menej prestávajú platiť sociálne normy a zákony. Tomuto stavu, ktorý sa stáva jedným z charakteristických znakov globálnej spoločnosti hovoríme Anómia - (nem. Anomie, fr. anomie, angl. anomy) a doslova znamená bezzákonnosť. Pojem pochádza z gréckeho slova nomos (nomos = zákon, a = ne). Pôvodne sa tento termín používal v stredovekej teologickej literatúre a označoval nielen nezákonnosť, ale aj morálnu bezuzdnosť. V sociológii začal používať termín anómie E. DURKHEIM, ktorému sa pripisuje i jeho autorstvo vo význame nedostatočnej sociálnej regulácie a sociálnej kontroly. Dnes je problematika anómie v SR predmetom štúdií viacerých autorov, medzi ktorými spomenieme najmä Schenka (Schenk, J., 2004) a Ondrejkooviča (Ondrejkoovič, P. 2000).

⁹ Výsledky sondy, uskutočnené v rámci riešenia projektu VEGA 1/0687/08 PREJAVY ANÓMIE V SÚČASNEJ SLOVENSKEJ RODINE (Sociologická analýza stavu.) Doba riešenia: 2008 – 2010. Záverečná správa publikovaná Ondrejkoovič, P. 2010 Prejavy anómie v súčasnej slovenskej rodine. Nitra: UKF, FF, Katedra sociológie, ISBN 978-8080-948-344

¹⁰ Podľa údajov WHO, dostupné na

http://www.afsp.org/index.cfm?fuseaction=home.viewPage&page_id=0512CA68-B182-FBB3-2E4CB905983C0AB8

- Sebapoškodzovania predstavovali 1,8 percenta celosvetových nákladov na choroby v roku 1998 a očakáva sa, že vzrastú na 2,4 percent v roku 2020.

- Počet samovrážd mladých ľudí sa zvyšuje a v súčasnej dobe táto skupina predstavuje skupinu s najvyšším rizikom v tretine všetkých krajín (rozvinutých aj rozvojových).

- Najmenej 100.000 dospelých umiera samovraždou každý rok.

V sobotu 17. 11. 2012 vyhlásila Americká nadácia pre prevenciu samovrážd (AFSP) už 14. celosvetový deň liečby zármutku zo samovrážd (14th Annual Day of Healing for Bereavement After Suicide), je príznačné, že bez pozornosti Slovenska.

Vzniká otázka, či je tento počet samovrážd prejavom „chorej“ spoločnosti, aj keď ju všeobecne považujeme za spoločensky nežiadúci jav, alebo sa stáva súčasťou každodenného života (Alltag), ako výsledok životných (prežitých) skúseností človeka súčasnosti. Znepokojujúci je osobitne nárast suicidality mládeže.

Aspekty samovrážd

I keď sa usilujeme o pohľad na samovraždy ako na sociálny jav, bez charakteristiky ich mnohorozmernosti by sme sotva dokázali naplniť obsah a význam, ktorý tento pojem odráža a vyjadruje. Keď súhlasíme s tým, že samovražednosť je sociálnopatologický jav, čo sa snažíme preukázať, nemožno k nemu pristupovať ináč, ako interdisciplinárne. Výlučne sociologický, alebo výlučne psychologický alebo akýkoľvek iný prístup, výhradne optikou jednej vednej disciplíny, by jednoducho nebol pravdivý, znamenal by redukciu príčin samovražednosti a redukoval by sociálnu realitu resp. by s ňou nekorešpondoval. Nebudeme sa preto usilovať o prísne rozlišovanie medzi akademickým a populárnym písaním, teda medzi vedeckou a verejnou relevantnosťou. Práve diela autorov, ktoré sa stali sociologickými bestsellermi a oslovili širokú, nielen akademickú verejnosť (David Riesman, Wright Mills, John Kenneth Galbraith, Ulrich Beck, či Sigmund Bauman, ale najmä Richard Sennet), okrem úsilia o prekonanie akademičnosti „sdílejí společný záměr zkoumat společnost jako celek a to interdisciplinárním způsobem“ uvádza Jan Balon (Sociologie v USA, Praha: Slon 2011, s.104). Situáciu s určovaním pojmu samovraždy (designát) ešte viacej komplikuje takmer obligátna prítomnosť konotačných zložiek vo význame frazémy. Vychádzajúc z Fregeho chápania (1992)¹¹ Rozhodli sme sa preto o stanovenie najvýznamnejších aspektov, polôh, z ktorých najčastejšie pozrujeme a zachytávame samovraždy.

- Za najvýznamnejší pokladáme aspekt **filozofický**. Patrí sem zodpovedanie otázky o význame ľudskej existencie, ktorú možno popri mnohých filozofických smeroch

¹¹ Významom slova samovražda nie je priamo jav skutočnosti. Zvuková, materiálna forma slova (designátor) neoznačuje tento jav bezprostredne, ale vyjadruje istý obsah (designát), ktorý je odrazom označeného javu vo vedomí hovoriacich, v našom prípade aktérov. Tento odraz nie je pasívnym, zrkadlovým odrazom, ale je myšlienkovy spracovaný v procese poznávania, zovšeobecňovania a abstrahovania. Samovraždy ako výsledok tohto procesu sú pojmom ako zovšeobecnená predstava. Táto nie totožná s lexikálnym významom slova samovražda.

zredukovať na hamletovskú otázku *Byť či nebyť*. Osobitne existencializmus, ktorý nadviazal o. i. na myslenie B. Pascala, S. Kierkegaarda, Unamuna, Dostojevského, Nietzscheho a Husserla v odmietavej reakcii voči metodologizmu a gnozeologizmu začiatku dvadsiatych rokov minulého storočia, sústreďuje svoju pozornosť na ontologickú problematiku: bytie nie je podľa existencionalistov ani empirická realita, ktorá nám je daná vo vnímaní, ani racionálna konštrukcia, ktorú nám poskytujú vedy, ani inteligibilná realita, za ktorú ho považuje tradičná špekulatívna filozofia. Bytie je to, čo sa nám odhaľuje v našom vlastnom bytí (označovanom existencionalistami ako existencia), a to ako niečo transcendentné, a javí sa nám (alebo ho prežívame) ako tajomstvo. Podľa Jaspersa (2003), je človek slobodným tvorom, ktorý má možnosť sám sa rozhodnúť čo bude konať a ako bude konať. Jedinec si môže zvoliť svoje konanie, vrátane svojej existencie. Táto jeho voľba je prejavom slobody človeka.

- Sem zaraďujeme i teologické hľadisko. Vychádza z idey Stvorenia. Boh stvoril život, a preto si ho človek nemôže sám vziať, lebo mu nepatrí. Tým, že si sami určíme, kedy má náš život skončiť, previňujeme sa obłudnou pýchou. Samovražda je preto z teologického hľadiska vzbúrou a odpadnutím od viery, pretože popiera samotné základy teológie. Z pohľadu kresťanstva možno nazerať na samovraždu ako na hriech, ako na snahu vymaniť sa zo skúšok a utrpenia, zoslaných prozreteľnosťou. V moslimskom náboženstve môže znamenať samovražda aj hrdinstvo a mučeníctvo v prospech viery. Sv. Augustín vo 4.stor. samovraždu hodnotil ako zločin, rovnaký postoj zaujal i cirkevný koncil v Arles v roku 542, ktorý považoval samovraždu za smrteľný hriech. Podľa Tomáša Aquinského (13.stor.) len Boh má právo rozhodnúť o našom živote a smrti (Stanovisko katolíckej Cirkvi k samovrahom¹²). Podľa inej teórie¹³ vrozený strach pred smrťou núti človeka prežiť na Zemi to, čo mu je "zapísané". Inak by jeho duchovný rozvoj nebol možný. Samovražda nič nevyrieši ani neurýchli. Samovrah sa bude na Zem vracat' dovtedy, kým si neodrobí nezvládnutú lekciu, a to väčšinou za sťažných podmienok. Z tohto pravidla výnimky neexistujú. Samovražda je akt proti životu nielen telesnému, ale aj duchovnému.
- **Psychologický** (psychoanalytické teórie o trestajúcom superegu a autoagresii, ako prejavu pudu smrti, depresie,) a psychiatrický aspekt (vysoká korelácia s neurotikmi). Najmä veľa pokusov o samovraždu súvisí s neurotizmom. Suicidný pokus má základ v psychických

¹² Dostupné na <http://nabozenskesvety.info/monoteisticke-nabozenstva/stanovisko-katolickej-cirkvi-k-samovrahom/>

¹³ Dostupné na <http://tajomstva.org/posmrtny-zivot/smrťou-zivot-pokracuje/>

konfliktoch, ktoré sú v danej situácii neriešiteľné a ktoré sa hlboko dotýkajú osobnosti človeka a vyvolávajú silný psychický otras s následným znížením kritického pohľadu na skutočnosť a neschopnosť vyrovnáť sa s osobným neúspechom v sociálnej sfére. V podstate ide o negatívnu citovú reakciu silnejšiu, než je pud sebazáchovy.

- **Zdravotný**, kedy vo svojej extrémnej podobe býva problematika samovraždy považovaná za formu poruchy zdravia. Ale i všeobecne samovražda znamená smrť, preto je nepriateľom medicíny. Z lekárskeho hľadiska je teda len symptómom, úchylkou, duševnou poruchou, teda niečím, čomu je nutné, ak sa to dá, zabrániť. V ostatnom období sa čoraz častejšie stretávame s názormi značného počtu lekárov, podľa ktorých zomrieť u nevyliciteľných pacientov bez bolestí, bez problémov s dýchaním, bez strachu, sprevádzaní blízkymi s možnosťou rozlúčiť sa s nimi je cieľom paliatívnej medicíny. K tomu môžu lekári sami napomôcť s tichým súhlasom všetkých zainteresovaných a až 39,0% lekárov je ochotných z humanitárnych dôvodov byť nápomocní pacientom pri suicidite. Z uvedeného počtu sú to onkológovia (27%), lekári paliatívnej medicíny (30%), internisti (32%), domáci lekári (43%) a anesteziológovia (47%). Mnohí z nich už tak niekoľkokrát v tichosti konali¹⁴.
- **Biologický**, kedy býva spájaná problematika samovraždy s objavenou mutáciou génu, ktorý zvyšuje suicidálne správanie viac ako dvojnásobne.
- **Sociálny** aspekt, spojený v oblasti sociálnej práce s problematikou krízovej intervencie.
- Aspekt **sociologický** Je to *egoistická samovražda*, vyplývajúca z nedostatočnej väzby medzi jednotlivcom a spoločnosťou, *altruistická samovražda* ako dôsledok prílišnej tesnej väzby individua na skupinu, spojená často so sebaobetovaním v prospech záujmov skupiny alebo celku, a napokon *anomická samovražda*, v pozadí ktorej stoja veľké a náhle sociálne prevraty a zmeny, spojené so zmenou hodnôt a noriem spoločnosti a absenciou sociálnej kontroly (podľa E. Durkheima, 1987). V zmysle Durkheimovej teórie samovražda ako sociologický problém vypovedá súčasne aj o stave spoločnosti, s čím možno iba súhlasiť. Pre sociológiu je tento stav vždy negatívnym. Samovražda predstavuje uvoľnenie štruktúry, oslabenie skupinových väzieb, príp. ich rozklad. Ohrozuje teda prvotnú existenciu spoločnosti samej. Je zjavným nepriateľom spoločnosti, a preto treba obmedzovať jej výskyt.

¹⁴ Podľa zisťovania v čase od 11. do 19. 11. 2008 na súbore 483 lekárov v SRN (Der Spiegel, 24. 11. 2008, s. 164 – 171).

- Aspekt **etický**, ktorý je bezprostredne spojený s kategorickým imperatívom ochrany ľudského života.

Je na mieste otázka, či jestvuje účinná prevencia samovrážd a terapia stavov, vedúcich k samovraždám, keďže suicidálne správanie, najmä mládeže, predstavuje komplexný a multifaktorálny jav. Väčšina ľudí, ktorí pomýšľajú na samovraždu vydáva varovné signály, ktoré prezrádzajú ich pocity. Hovoríme, že jestvuje tzv. praesuicidálny syndróm, ktorý by sme mohli charakterizovať istými relatívne komplexnými znakmi, prejavujúcimi sa v ich správaní. Mohli by sme sa pýtať: Aké signály vydávajú ľudia, ktorí pomýšľajú na samovraždu? Sú to:

Pocity bezmocnosti a beznádeje

Výrazné odcudzenie sa od priateľov, rodiny a zvyčajných činností

Rozprávanie o samovražde alebo vety typu "všetko to skončím"

Sebadeštruktčné alebo rizikové správanie

Rozdávanie obľúbených predmetov, majetku

Náhle zmeny nálady alebo správania

Zvýšený príjem alkoholu alebo drog

Identifikovanie sa s niekým, kto samovraždu spáchal

Sústredený záujem o smrť a myšlienky na smrť

Predchádzajúci samovražedný pokus, alebo i viacero pokusov

Iba poznávaním všeobecných príčin, tak sociálnych ako aj psychologických a individuálne duchovných, ktoré môžu viesť k samovražde, je možné intervenovať do týchto podmienok a pokúsiť sa samovražde zabrániť. Navrhovaním predmetu a metod suicidológie chceme prispieť k riešeniu prevencie samovrážd.

Jadro paradigmy zvládania a prekonávania záťaže spočíva na poznatkoch početných výskumov stresu, životných udalostí, sociálneho postavenia a tzv. copingu. Termín *coping* označuje viacero autorov (napr. Lazarus, Launier, Arndt-Pagé a i.) ako konatívno-egocentrické, kognitívne a emocionálne vyrovnávanie sa so záťažou (R.S. Lazarus a kol., 1974)

Ak by sme chceli zodpovedne odpovedať na otázku, či je počet samovrážd prejavom „chorej“ spoločnosti, keď ju všeobecne považujeme za spoločensky nežiadúci jav, alebo sa stáva súčasťou každodenného života (Alltag), ako výsledok životných (prežitých) skúseností človeka súčasnosti, musíme konštatovať: Zatiaľ nejestvuje v našich podmienkach ani komplexná analýza stavu našej spoločnosti, ani jej premien, čo nám neumožňuje

konštatovanie miery spoločenskej podmienenosti samovrážd. Problematika príčin samovrážd predstavuje prelínanie otázok medicínskych (biologických a psychiatrických), psychologických, sociologických, filozofických, osobitne axiologických a v neposlednom rade i sociálne pedagogických, v poslednom čase sme svedkami narastajúceho záujmu o vysvetľovanie značného percenta samovrážd dedičnosťou. Pozitívne možno iba konštatovať narastajúci trend samovražednosti (dokonaných samovrážd spolu s pokusmi o samovraždy a pohrávanie sa s myšlienkami na samovraždu), čo môže byť príčinou *formulovania východiskovej hypotézy o náraste podielu sociálnej podmienenosti samovrážd* a rozvoja suicidológie, ako profesionalizácie fríešenia otázok nárastu samovrážd.

Vzhľadom na výskumy Schenka, Rabušica a Ondrejkočí, ktoré preukázali aktuálnosť problematiky anómie nielen vo všeobecnosti, ale i vo vzťahu k rodine, treba podrobiť empirickému výskumu i aspekty anómie v rodine a samovražednosť. Vlastnosťou deviácie vo vzťahu k jestvujúcim normám je funkčnosť a súčasne aj disfunkčnosť. Voľne podľa FÜRSTENBERGA (1965, s. 237) by sme mohli hovoriť o funkčných a disfunkčných účinkoch deviácie rodinného života. Z disfunkčných účinkoch by sme mohli spomenúť

Účinok spôsobujúci ťažkosti (Efekt záťaže)

Deviácie predstavujú vždy isté narušovanie systému. Pre konfrontáciu s nimi je spravidla potrebné väčšie vynaloženie síl, teda ide o ťažkosti, záťaže, starosti a nepríjemnosti v rodine, ale i mimo rodiny (v skupine, komunite, škole, na pracovisku a pod.).

Ako sme uviedli, záťažové situácie sú neraz súčasťou presuidálneho syndromu.

Dezorganizačný účinok (Efekt dezorganizácie)

Ak sa rodina nedokáže vyrovnáť s deviáciami (pozitívne či negatívne), príp. keď nedokáže na ne reagovať, pôsobia deviácie dezorganizačne. Dezorganizácia vždy prispieva nielen k strate sociálnej orientácie, ale aj k labilitě, oslabuje sociálnu zakotvenosť spojenú so stratou istoty a opory, osobitne v krízových životných situáciách.

Podrývajúci účinok (Efekt vypadávanía)

Sociálne roly sú sprevádzané právami a povinnosťami v rodine. Ak sa nárokované práva a povinnosti popritom neplnia, dochádza k podkopávaniu systému. Môže to viesť k oslabovaniu motivácie v sociálnom správaní, osobitne vo vzťahu k dodržiavaniu noriem. Členovia (jeden alebo aj viacerí) rodiny prestávajú byť motivovaní povinnosťami v rodine a rovnako tak im prestáva záležať i na využívaní svojich vlastných práv v rodine. Rodina ako refúgium, nabíeranie nových síl a oddychu od problémov každodenného života prestáva toto svoje poslanie plniť.

Zneisťujúci účinok (Efekt neistoty)

Systém je vo všeobecnosti funkčný, kým dokáže naplňovať očakávania. Ak sa správajú rodiny a ich členovia ako prvky tohto systému odchyľne od pravidiel, ktoré dovtedy platili (ako očakávané správanie), dochádza minimálne k zneisteniu. Nastáva beznormovosť, t.j. každý sa začína správať ako chce, neraz bez ohľadu na ostatných (príkladom môže byť pokročilý stupeň individualizácie). Spoliehanie sa na jednotlivých členov rodiny začína byť problematické a čoraz viac diferencované.

Anómia v našom prevládajúcom poňatí má menej spoločného s porušovaním zákonnosti a nedodržiavania zákonov, ako s pravidlami a sociálnymi normami, teda v zásade s hodnotovým systémom príslušnej kultúry, spoločnosti alebo society, ktorými by sa jednotlivci i sociálne skupiny mali a vedeli orientovať.

Predpokladáme, že oslabenie príp. až strata rodinného zázemia členov rodiny môže vystupovať predovšetkým ako faktor záťaže (Kritické životné udalosti, „Daily Hassles“ – dosl. denné mrzutosti, malé, vždy znova a znova sa opakujúce a vracajúce sa každodenné udalosti, frustračne, iritujúco, občas i ako trápenie pôsobiace denné príhody, pocitoch preťaženia, nemožnosti zvládnuť problém, o pocitoch, podľa ktorých príslušná osoba nedisponuje ani stratégiou správania, ktorá by sľubovala zvládnutie problému). Človek, nachádzajúci sa v takejto kríze je neraz ako ochromený, niekedy akoby postihnutý panikou. Krízy, neraz vyplývajúce z rozdielných postojov i názorov vyvolávajú vyostrenie emocionality, ale i istú možnosť negatívnej skúsenosti a potvrdenia resp. rozšírenia vlastnej svojráznej identity.

Prevenencia samovražednosti je neobyčajne zložitá tak vzhľadom na rozmanitosť jej druhov, ako aj na rozmanitosť motivácie. Jestvuje i veľa predsudkov a nesprávnych názorov o situáciách, ktoré samovraždy sprevádzajú. Ale veľké medzery možno pociťovať aj v počte odborne pripravených odborníkov, ktorí by dokázali kvalifikovane pôsobiť preventívne vo všetkých štádiách schyľujúcej sa samovraždy. Jestvujúci odborníci sú skôr v oblasti liečby nedokonaných samovrážd. Ich osobitná profesionálna príprava a ďalšie vzdelávanie zatiaľ absentujú. Keď sa na záver vraciame k otázke, či vôbec jestvuje účinná prevencia samovrážd a terapia stavov, vedúcich k samovraždám, možno iba konštatovať nevyhnutnosť včasného diagnostikovania tak individuálneho (presuicidálny syndróm), ako i skupinového alebo dokonca i celospoločenského ohrozenia (anómia, makrosystémové stresory), poskytovania sociálnej opory a individuálnej pomoci v prípade včasného rozpoznania ohrozenia a zvyšovania resiliencie budovaním účinných stratégií zvládania záťažových situácií. Výstižne pojednáva o prevencii samovrážd najmä J. HRONCOVÁ (2007, s. 212 - 217). Napokon je

nevyhnutné konštatovať potrebu interdisciplinárnej spolupráce pedagógov, osobitne v oblasti sociálnej pedagogiky, sociálnej práce, sociálneho lekárstva, osobitne psychiatrie, ale i sociológie, ktorá môže významne pomôcť pri diagnostikovaní a analýzach samovražednosti ako sociálneho javu v súčasnej spoločnosti.

Literatúra

- [1] Balon, J. 2011 *Sociologie v USA*. Praha: Slon ISBN 978-80-7419-063-6.
- [2] Durkheim, E. 1973. *Der Selbstmord*, Neuwied und Berlin: Luchterhand ISBN: 3-518-28031-7, orig. *Le suicide. Étude de sociologie*. Alcan, Paris 1987
- [3] Fürstenberg, F. 1965 Randgruppen in der modernen Gesellschaft. In: *Soziale Welt*, roč. 16, ISSN: 0038-6073 str. 236-245
- [4] Kraus, B., Honcová, J. : *Sociální patologie*. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2007, 325 s. ISBN 978-80-7041-896-3
- [5] Hroncová, J. a kol. 2006 *Sociálna patológia pre sociálnych pracovníkov a pedagógov* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, ISBN 8080832234
- [6] Jaspers, K. 2003 *Úvod do filozofie*. Praha: OIKOYMENH ISBN 80-86005-05-4
- [7] Lazarus, R.S., Averill, J.R., Opton, E.M. 1974 *The Psychology of Coping*. In: Coelho, G.V., Hamburg, D.A., Adams, J.E. (eds.) *Coping and Adaptation*. New York: Basic Books, ISBN: 978-1-4612-7759-0, str. 249-315
- [8] Ondrejko, P. a kol. 2009 *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA ISBN 987-80-224-1074-8

Kontakt

prof. PhDr. Peter Ondrejko, DrSc.,
Centrum výzkumu FHS UTB Zlín
ondrejko@fhs.cz

Religiozita ako antropologická konštanta v kontexte krízy postmodernej kultury, kontext sociologických teórií

Religiosity as an anthropological constant in the context of crisis of postmodern culture: A context of sociological theories

Kamil KARDIS, Tadeusz BAŁK

Abstract

In sociology is long time running discussion about basis of social changes in nowadays high developed societies of Western Europe. According to some sociologist western societies are entering new stage of development called post modernity, for others is still just continuing new developed radical reflexive late modernity .For somebody is post modernity sign of deep crisis and its values. At the same time is missing common consensus with the connection of principles, on which should be social life founded and what in final effect leads to disorientation of the individuals and the social groups. in situation different and sometimes opposite interests is very problematic find sociable perspective, point and base for common goodness. Different value hierarchies are obligated and accepted in the politic sphere, the other in the economic sphere and the next in scientific, religious and cultural spheres. Main goal of this study is to show and characterize the correlation and action of religion in society, and impact of social change on religiosity and its effects in context of traditional, modern and postmodern society.

Key words: Modernity. Postmodernity. Globalisation. Values. Religion. Social theories. Society. Social change. Sekularisation. Desecularisation.

Úvod

Hľadájuť odpoveď na otázku: čo sa deje s religiozitou v súčasnosti a nakoľko dochádza k poklesu, alebo vzostupu jej významu na subsystemy spoločnosti, aká bude budúcnosť náboženstva je potrebné upriamiť pozornosť na skutočnosť, že náboženstvo nie je nezávislou spoločenskou entitou. Hlavným kontextom pre náboženstvo sú rôznorodé premeny, ktoré sa dejú v súčasnej spoločnosti. Zmeny sa dotýkajú všetkých oblastí spoločenského života: v

kultúre a politike, v hodnotách a životnom štýle, v modeloch konzumu, stratifikácii, edukácii, mobilite. Neexistuje oblasť, ktorá by bola oslobodená od transformačných procesov spojených s modernizáciou, globalizáciou, prechodom od komunistického k postkomunistickému systému.

Sociálna a kultúrna dekonštrukcia súčasného sveta. Kontext bezpečnosti ľudskej osoby

Kontextom predkladanej štúdie je kondícia súčasného sveta, v ktorej pojem bezpečnosť nadobúda čoraz väčší význam. Žijeme vo svete globálneho a imanentného rizika, prenikajúceho do rôznych oblastí mikro, mezo a makropriestoru ľudskej spoločnosti. Súčasný svet sa ocitol v priepasti medzinárodných konfliktov, náboženského terorizmu a expandujúcej islamizácie, zneužívajúcej kapitoly Koránu na deštrukciu a zneužívanie ľudskej dôstojnosti, života a Západného sveta. Ako tvrdí pápež František: *Náboženský fundamentalizmus vskutku, ešte predtým ako zničí ľudské bytosti spáchaním hrôzostrašných masakrov, odmieta samého Boha, znížiac ho na púhu ideologickú výhovorku. Na túto nespravodlivú agresiu, ktorá zasahuje i kresťanov a iné etnické a náboženské skupiny v tej oblasti, napríklad jazídov, je potrebná jednomyselná odpoveď, ktorá v rámci medzinárodného práva zastaví rozširovanie násilia, znovu nastolí svornosť a zacíli hlboké rany, ktoré vyvolalo spustenie sa konfliktov.* Nie je to však možné v situácii, keď globálna demokracia, v ktorej morálku nahrádza právne vedomie a striktné legislatívne regulatívy stáva sa ďalšou podobou totalitného systému, ktorý opovrhne ľudským životom v mene slobody ženy, uskutočňuje selektovanie ľudí v medicalizovanej a vitálnej spoločnosti, v ktorej nie je miesto pre osoby staršie, choré, hendikepované a nenarodené. Paradoxom je, že v tejto demokratickej a slobodnej spoločnosti sa presadzuje kultúra skartovania, bezmedznej chamtivosti a ľahostajnosti voči ľudskému utrpeniu a biede.

Ideologická dekonštrukcia morálneho a kultúrneho sveta postmodernej spoločnosti je sprevádzaná procesmi subjektivizácie a individualizácie, ktoré nadobudli celospoločenský kontext v Európe a Severnej Amerike v 60 tých rokoch 20. stor. Základom týchto zmien bolo pozdvihnutie postavenia jednotlivca a jeho subjektivity nad akúkoľvek tradíciu, inštitúcie, objektívne pravdy alebo morálne normy. Podobná situácia pretrvávala samozrejme už od novoveku, avšak až v postmoderne sa jednotlivec radikálne postavil proti tradícii, morálnym normám, či inštitúciám. Subjektivismus jednotlivca bol povýšený nad všetko, nad akúkoľvek objektívnu realitu, ktorá nás obklopuje. V súlade s predpokladmi subjektivismu človek je chápaný ako vnútorne dobrá, harmonická a nekonfliktná bytosť. Uzurpuje si atribúty Boha,

sám určuje normy a hodnoty, ktoré riadia jeho každodenné správanie a život. Jeho subjektívne presvedčenia, emocionálne zážitky a snahy sú vždy správne, odôvodnené a najdôležitejšie. Subjektivita daného človeka, jeho individuálne „ja“, sa stáva najvyššou a niekedy aj jedinou normou myslenia, správania a zmysluplnosti. V perspektíve postmodernej človek už nemusí, ani nemôže brať ohľad a riadiť sa pozorovaním objektívnych faktov a determinantov, dokonca nemusí uskutočňovať logickú analýzu vlastného správania. Marek Dziewiecki, v týchto súvislostiach poukazuje na to, že normou ľudského myslenia a správania sa stávajú subjektívne presvedčenia, subjektívne svedomie, túžba po okamžitom zážitku a paranormálnej skúsenosti.

V súčasnej spoločnosti čoraz viac pozorujeme, že tento jednoznačný obraz dobra a zla sa rozplýva. Nemennú a formovanú transcenciu objektivity post – moderna transformuje na intersubjektivitu, čiže výsledok sociálneho konsenzu. Aj preto sa morálne normy stavajú nielen predmetom spoločenskej debaty, ale aj jej výtvorom (Grygiel, 2000, s. 236; Skąpska, 1990, s. 166; Szot, 2010, s. 191-199). Postupne to vedie k etickému relativizmu. Tento relativizmus, dokonca etický permisivizmus, vyslobodil človeka z jeho tradičných istôt a priviedol k autonomizácii. Všetko to dáva impulz k veľmi odvážnemu využívaniu, exploatacii pozemskej skutočnosti a v konečnom dôsledku vedie k presvedčeniu, že je možné nad ňou vládnuť. Človek uveril v to, že môže vládnuť nielen nad svetom prírody, ako sa uvažovalo na prelome 19. a 20. stor., ale aj nad ľudskou prirodzenosťou. A pretože disponuje takýmito nástrojmi, potrebuje iba súhlas, aby mohol túto svoju moc využívať a uplatňovať. Preto sa začala zdôrazňovať sloboda ako vlastnosť a základné právo ľudskej osoby. Podľa postmodernistov je potrebné starať sa o slobodu, odmietajúc absolútnu pravdu, ktorá by obmedzovala ľudské správanie (Jasińska-Kania a kol., 2006, s. 789-802).

Súčasná kríza identity jediná na Európskom kontinente je dôsledkom dominujúcej humanistickej antropológie, ktorá je inšpirovaná filozofickou utopistickou víziou J. J. Rousseau a psychologickými ideami C. Rogersa. V tejto vízii hlavnými vlastnosťami človeka sú: telo (pudy, inštinkty), subjektívne presvedčenia a emocionálna sféra. Humanisti tvrdia, že človek sa rodí vnútorne harmonický, nekonfliktný, rovnovážny, vzdialená je mu akákoľvek slabosť a nedokonalosť. Preto nepotrebuje pracovať na sebe, disciplínu alebo morálne normy. Humanistická antropológia je víziou, ktorá redukuje človeka a zabúda na morálnu, duchovnú, náboženskú, sociálnu stránku, sféru lásky a zodpovednosti. Je v skutku naivnou utópiou, pretože neberie do úvahy základnú, samozrejmu empirickú skutočnosť, že človekovi je ľahšie páchať zlo, než dobro a že jedine človek je bytosťou (zvíra toho nie je schopné), ktorá je schopná škodiť samej sebe. Dôsledkom prijatej vízie človeka je aj dominujúca v Západnej

Európe a prenikajúca k nám pedagogická utópia, ktorá sa snaží presadiť spontánnu sebarealizáciu, výchovu bez stresov a obmedzení, svetonázorovo neutrálnu a sterilnú.

Tento kultúrny prevrat nemecká sociologička G. Kuby definuje ako pokus o vytvorenie autonómneho, manipulovateľného, kontrolovateľného človeka. Tento pokus je sprevádzaný nasledovnými ideológiami:

- Maltuzianizmus¹⁵ – prichádza z myšlienkou redukcie svetovej populácie, ktorá rastie údajne rýchlejšie než výroba potravín. Malthus tvrdí: *„Človek, ktorý sa narodí do už obsadeného sveta a jeho rodina nemá prostriedky na jeho obživu alebo spoločnosť nepotrebuje jeho prácu, takýto človek nemá ani najmenšie právo žiadať akýkoľvek podiel potravy a je naozaj na zemi prebytočný. Na veľkej hostine prírody vôbec nie je preňho prestreté. Príroda mu velí odstúpiť a nemešká sama vykonať tento povel – či už chorobami, biedou a smrťou, alebo celosvetovým úsilím kontrolórov populácie tam, kde nestačí prirodzené decimovanie“* (Kuby, 2013, s. 38-39).
- Eugenika – prichádza z myšlienkou vytvorenia dokonalej spoločnosti a ľudstva skrze uplatnenie princípov sociálneho darvinizmu a odstránenie rôznymi spôsobmi (plynové komory, eutanázia, potraty, hormonálne potratové lieky) zo spoločnosti slabších rás, medzičlánkov a zhubných, nežiadúcich pre dokonalú spoločnosť elementov, ktorými sú choré, hendikepované, staré, postihnuté osoby.
- Vplyvné osobnosti, ktoré sa svojimi ideami a metódami snažili o totálnu dekonštrukciu sociálnej reality.
- Komunizmus – ako ideológia zla, ktorá sa snažila o deštrukciu rodiny ako prirodzenej inštitúcie spoločenského života, ako aj náboženstva, jediného zdroja nemennej a absolútnej pravdy preto aby vytvoriť na zemi akýsi utopistický raj a beztriednu spoločnosť.
- Feminizmus – ako ideológia a hnutie, ktoré sa snaží rozbiť prirodzený vzťah lásky medzi mužom a ženou a vyslobodiť ženu z „otroctva“ manželstva a materstva. Na Slovensku, tieto zhubné idey šíri manipulačným a zavádzajúcim spôsobom *Spoločnosť pre plánované rodičovstvo a Výbor pre rodovú rovnosť*. Predstaviťky týchto inštitúcií propagujú myšlienky priekopníčky genocídy nevinných detí a eutanázie

¹⁵ Anglikánsky pastor Thomas Robert Malthus (1766-1834) je autorom populačného zákona, podľa ktorého musí dochádzať k hladomorom, lebo obyvateľstvo rastie geometrickým radom (2-4-8-16 atď.), no produkcia potravín iba aritmetickým (1-2-3-4 atď.). Aby sa tomu zabránilo, musí sa znížiť pôrodnosť.

Margaret Sangerovej (Matulník, Pastor, 1997, s. 553),¹⁶ (ktorej životným poslaním bolo eliminovať neželané časti svetového obyvateľstva propagovaním a legalizovaním antikoncepcie, sterilizácie a potratu) (Kuby, 2013, s. 38-39), na svojej webovej stránke a na blogoch propagujú hormonálnu antikoncepciu ako *bezpečnú metódu*, potratovú politiku, *sexuálnu výchovu a reprodukčné zdravie na všetkých stupňoch škôl, práva slobodnej voľby mužov a žien rozhodovať o svojom reprodukčnom zdraví, sexuálnom živote a potomstve*. Uniká im však elementárny fakt, že človek – muž a žena nie sú pánmi a majiteľmi ľudského života. To sa týka aj spoločnosti, ktorá nie je tvorcom života, človeka, ani základných hodnôt. Od prirodzenosti úlohou ženy a muža je chrániť život, a nie ničiť ho a zabíjať (aj keď môžeme použiť tu také pojmy ako prerušenie tehotenstva, asistovaná samovražda, alebo iné humánne termíny).¹⁷

- Homosexuálne hnutie, ktoré sa snaží o spochybnenie rodiny založenej na heterosexuálnom zväzku muža a ženy, spoločenstva lásky a integrálneho vývoja dieťaťa. Táto ideológia (disponuje obrovskými finančnými prostriedkami a je podporovaná viacerými politickými stranami ako aj mediálnym vplyvom), ktorá sprevádza pôsobenie týchto hnutí sa snaží pod rúskom predchádzania domáceho násillia, tyrania a zneužívania detí, tolerancie a ľudských práv predstavovať tradičnú rodinu ako prežitok, zdroj patológie a násillia (Kuby, 2013, s. 38). Ako uvádza významný slovenský sociológ Jozef Matulník, pozorujeme časté tendencie označovať za rodinu rozličné iné formy spolužitia, rozličné „alternatívne životné štýly“ (alternatívne voči rodine založenej na trvalom zväzku muža a ženy). Niektorí autori pritom hovoria o „pluralite rodinných foriem“. Toto zavádzajúce označenie (v duchu akej si dekonštrukcie systému hodnôt, na základe ktorej to, čo je nenormálne a kedysi považované za deviantné je dnes označované pojmom alternatívna forma spolužitia, voľný zväzok, kohabitácia, homosexuálne manželstvo, partnerstvo) je sprevádzané ideou a snahou o reinterpretáciu podstaty, definícii rodiny ako prirodzenej inštitúcie spoločenského života, založenej na manželskom zväzku muža a ženy, spoločenstva lásky, vzájomnej oddanosti, vernosti a dôvery (Matulník, *Oslabenie rodiny v súčasnosti na Slovensku*. In: <http://www.mostykrodine.sk/mosty5.pdf>.)

¹⁶ Margaret Sangerová, zakladateľka organizácie *Planned Parenthood of America* a čestná prezidentka organizácie *International Planned Parenthood*, ktorá od roku 1917 redigovala časopis *The Birth Control Review*. Na tejto báze sa zhromažďovali prostriedky pre financovanie výskumu a vývoja moderných antikoncepčných prostriedkov.

¹⁷ Túto kultúru smrti šíri spomínaná autorka na Slovensku prostredníctvom takých webových stránok ako: <http://rodicovstvo.wordpress.com/about/ciele/>. <http://www.olga.sk/>. 11.01.2014.

Gejovskú antropológiu, podľa M. Dziewieckiego môžeme zaradiť medzi ostatné systémy myslenia, ktoré človeka obmedzujú na pozemskú existenciu a uvrhli jednotlivé spoločnosti do priepasti totalitných systémov moci. Ich spôsob pozerania na človeka predstavuje najradikálnejšiu antropologickú redukciu v dejinách ľudstva. Podľa nich, identita (totožnosť) človeka nevyplýva z jeho vedomia, slobody alebo schopnosti milovať, ale z pudovej orientácie. Najdôležitejšou hodnotou pre nich nie je život, jeho odovzdávanie, spoločné dobro, solidarita, ale sexualita odtrhnutá od lásky zakladajúca sa na inštinktoch a pudoch. Sexuálny pud je zároveň aj základným regulátorom ľudského konania. Predstavitelia týchto hnutí ponúkajú životnú filozofiu charakteristickú pre erotomanov a sexuálnych maniakov, promujú v spoločnosti neviazanosť, nemravnosť, zvrátenosť, perverznosť a hýrivosť. Dôsledkom pôsobenia tejto ideológie je nárast porno závislostí, venerických chorôb a sexuálneho násillia. Typické pre gejovských aktivistov je odtrhnutie sexuálneho pudu od pohlavnosti, čiže od faktu, že človek existuje na spôsob ženy a muža (človek sa narodil ako muž a žena a získava svoj život, keď sa vo svojej prirodzenej, biologickej identite rozvíja a dozrieva) a že jedine žena a muž môžu vytvárať plodné pary, čiže biologicky zdravé. Homosexuálne páry sú neplodné a neplodnosť ešte stále existuje a je zapísaná na zozname chorôb Svetovej Organizácie Zdravia (WHO). Pre gejovských aktivistov sexuálny pud je všetkým a pohlavie nič neznamena. Preto aj na dúhové pochody pozývajú osoby bisexuálne a transpohlavné. V kontexte vyššie uvedeného gejovská kultúra vedie nielen do úplného podriadenia človeka jeho pudom, egoizmu, hedonizmu, ktoré zbavujú človeka vyšších, typických pre človeka motivácií konania a vytvárania spoločenstva s inými. Táto ideológia je zároveň plná pohrdania nielen vo vzťahu k normálnej rodine, ale aj tým homosexuálom, ktorí žijú v čistote alebo túžia po žene a deťoch a využívajú pomoc psychoterapeutov. Dnes táto ideológia manipuluje jazykom, preniká do mediálneho a politického priestoru. Snaží sa ovládnuť jednotlivé subsystemy (napr. výchovu) spoločnosti a v konečnom dôsledku zničiť základy európskej identity a kultúry (Kuby, s. 198-238).

Spomínané zmeny sa uskutočňujú v politickej oblasti. V tomto kontexte individualizácie a autonómie jednotlivca dochádza k určitým nebezpečným javom, ohrozujúcim systém demokratického štátu. Totiž v mnohých krajinách sa začína vytvárať tzv. vulgárna demokracia, ktorá má deštruktívny charakter. Nerešpektuje totiž základné hodnoty (http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IK/czl_wartosci_demo.html 15.6.2014). Globálna demokracia je hodnotná len vtedy, keď sa zakladá na hodnotách, ktoré rešpektujú a chránia dôstojnosť človeka ako osoby vedomej, slobodnej a zodpovednej. A tieto hodnoty rozhodujú o tom, či nejaký politický systém slúži človeku alebo vedie k úpadku spoločnosti. Dnes

vidíme úplne odlišné smerovanie - atentát na základy demokracie (Ján Pavol II.). Globálni aktéri (EU, OSN) odtrhli demokraciu od hodnôt; považujú človeka za niekoho, kto sa príliš neodlišuje od zvierat. Zákony prijímané demokratickým spôsobom, na základe demokratických procedúr, čoraz viac chránia zločincov a čoraz menej ich obeť a ostatných občanov. Vrahovia majú v Európe zaručené právo na život, garanciu, že žiaden štát nesmie siahnuť na ich život, naopak nenarodené deti alebo chorí ľudia už takúto záruku nemajú.

Predstavitelia postmodernej rétoriky skôr propagujú akúsi sterilnú hodnotovo víziu spoločnosti, ktorá spochybňuje axionormatívny systém a morálne puto stabilizujúce spoločnosť na úkor individualistických a subjektivistických predispozícií jedinca vyslobodeného od vplyvu referenčných skupín a inštitúcií formujúcich život jedinca a medziľudský priestor. Významne sú, v tomto kontexte slová papeža Františka, ktorý vo svojom prihovore na stretnutí s diplomatickým zborom akreditovaným pri Svätej stolici povedal: *Je tu sklon k odmietaniu, ktorý nás všetkých zasahuje, ktorý nás privádza k tomu, aby sme nehľadeli na blížneho ako na brata, ktorého máme prijať, ale aby sme ho ponechali mimo nášho osobného životného horizontu a vnímali ho skôr ako konkurenta, alebo ako poddaného, aby sme ho mohli ovládať. Ide o mentalitu, ktorá plodí kultúru vyradovania, ktorá nikoho a nič nešetří: od stvorenstva až po človeka, ba i samého Boha. Z nej sa rodí ľudstvo zranené a bez prestania drásané napätiami a konfliktami každého druhu.*

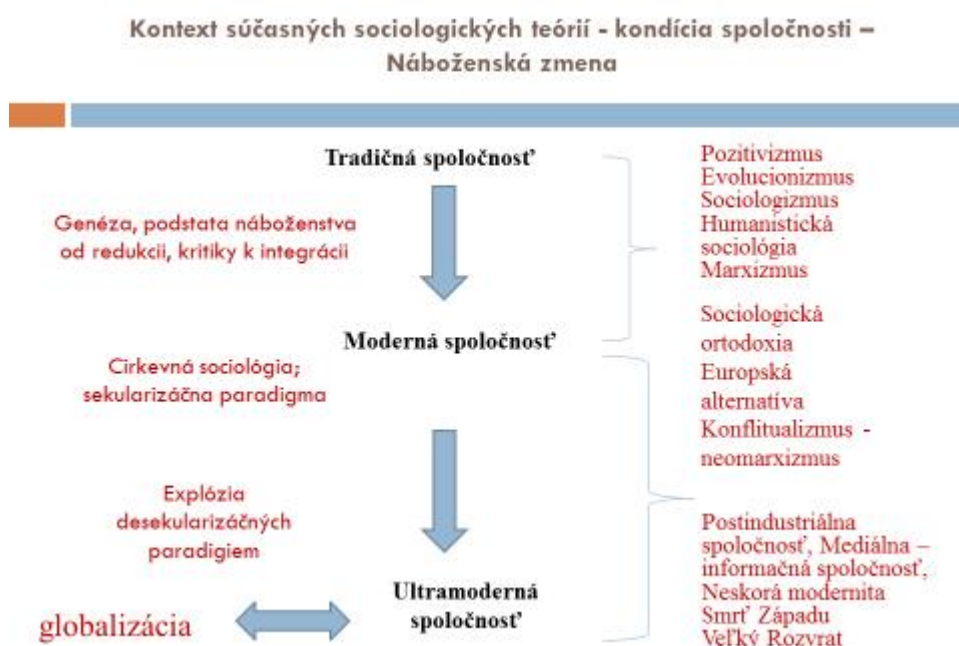
Kontext náboženskej zmeny

Vyššie predstavený kontext a načrtnutá trajektória sociokultúrnych zmien sa odzrkadľuje v nových podobách spirituality. Religiozita postmoderného človeka sa stáva zmesou rôznorodých *korektných* aj keď často rozporuplných, nespojitých elementov. Zahŕňa nevelikú dávku lásky k blížnym (najmä voči tým, ktorí sú v danej chvíli slávni a bohatí, alebo tiež vo vzťahu k sexuálnym subkultúram a všetko sa to deje pod prikrývkou tolerancie a rešpektovania ľudských práv), prijíma často podobu priateľskej náklonnosti a prejavovania citov voči zvieratám a vonkajšiemu prostrediu (zabúdajúc však na ochranu človeka a jeho vnútorného prostredia), ideologicky korektnej psychológie (inšpirovanej najmä takými predstaviteľmi ako C. Rogers, ktorý v svojich názoroch nadväzuje na východné smery a myšlienky), ako aj parapsychológie, doplnenej ezoterickými, okultnými a astrologickými predstavami. A práve tento kontext otvára možnosť pre východné filozofie a sekty, ktoré z nich vychádzajú a ponúkajú niečo „iné“, niečo nové, čo doteraz nebolo známe (Dziewiecki).

Tieto predpoklady priniesli konkrétne následky v živote spoločnosti. Nie je v nich miesto na jednoznačné určovanie a zdôrazňovanie dobra a zla, pretože v svojej slobode každý tieto kategórie určuje sám. Takýmto spôsobom sa aj celá religiozita stala axiologickou voľbou a

individuálnym rozhodnutím (Mariański, 2002, s. 22). *Tradičné ponuky, aké prináša náboženstvo, nie sú už prijímané automaticky, ale fakultatívne v rámci individuálnych rozhodnutí (...). V mene autonómie jednotlivca a do určitej miery heterodoxie sa odmieta spoločne uznávaný náboženský a morálny poriadok a preferuje sa fragmentárnosť, neurčitosť, nedôslednosť, selektívnosť* (Mariański, 2006, s. 80). Samozrejme, že to má konkrétne dôsledky vo vnímaní a prijímaní náboženských inštitúcií a postojov vo vzťahu k viere.

Táto časť štúdie predkláda deskripciu a konceptualizáciu jednotlivých aspektov náboženskej zmeny v kontexte prechodu od sekularizácie k desekularizácii súčasných spoločností.

70. – 90. te roky 20. stor. potvrdzujú úpadok sekularizačnej paradigmy a s ňou spojených ideológií. Náboženstvo sa na novo vracia do verejnej sféry a začína zohrávať dôležitú úlohu tak v národnej, ako aj v medzinárodnej politike. Jeho vplyv môžeme badať aj v oblastiach vedy, kultúry, ekonómii a rodinného života (Ahmad, 2005, s. 1-13). Podľa P. Bergera súčasný svet je súčasne náboženský ako predtým a možno aj viac; paradoxne sekularizácia v pluralistickej spoločnosti vedie nielen k marginalizácii náboženstva, ale k náboženskej revitalizácii. V tomto kontexte francúzsky sociológ Gilles Kepel poukazuje na vzostupnú rechristinizáciu, rejudaizáciu a reislamizáciu. Pozorujeme určitú nostalgiu za religiozitou tradičnej spoločnosti. Pri tom sú používané moderné technologické prostriedky. V priebehu posledných rokov dochádza k deprivatizácii náboženstva, ktorá prebieha nielen v krajinách

tretieho sveta, ale aj v moderných západných spoločnostiach. Postupne narastá počet nových náboženských hnutí, importovaných z východu a rôznych iných, ktoré propagujú duchovnú obnovu alebo obnovu ducha, ktorý je ohrozený materializmom a konzumizmom súčasného sveta. Vlastné náboženské predstavy prinášajú aj emigranti z krajín tretieho sveta. Príkladom je prítomnosť islamu v západnej Európe, ktorá vyvoláva sociálne napätia a konflikty (Francúzsko, Nemecko). V konečnom dôsledku dochádza k otvoreným medzináboženským sporom, týkajúcich sa náboženských predstáv pravej viery a jej realizácii v praxi, pri vzájomnom obviňovaní sa o imperializmus. Tento jav niekedy vedie až k zbrojným konfliktom a terorizmu (Nešpor, Lužný, 2007, s. 141-143. Vznikajú konzervatívne, ortodoxné a tradicionalistické hnutia rôzneho typu, ktoré odmietajú kompromis s modernou (Schlegel, 2002, s. 2369-2375; Berger, 2008, s. 9-22). Na pozadí narastajúcich nepokojov, vyplývajúcich z gigantických zmien, ku ktorým došlo v posledných rokoch v kontexte neistoty, zániku obranných mechanizmov a „metafyzických záchranných mostov“ nové náboženské hnutia, pochádzajúce z judaizmu, kresťanstva alebo islamu, zdôrazňujú jedno: akékoľvek nešťastie ľudstva je dôsledkom sekularizácie a odmietnutia absolútnej pravdy, obsiahnutej v posvätných textoch. Preto jedinou záchranou skazeného sveta je vrátiť sa späť k realizácii posvätných náboženských noriem tak v individuálnom, ako aj vo verejnom živote. Náboženský zákon je totiž vyšší ako ten svetský (Kepel, 2002, s. 2417-2425; Pace, 2002, s. 24-25).

Objavujú sa nové náboženské témy: turizmus, rodinnosť, psychoterapia, ktoré plnia náboženské funkcie transcendovania biologickej prirodzenosti človeka. Danièle Hervieu – Léger poukazuje na kategóriu náboženstva emócií, náboženstva ako kolektívnej pamäti, ku ktorej patrí aj šport, hudba, spiritualita. Grace Davie kritizuje sekularizačnú teóriu a odvoláva sa pritom na tzv. náhradnú religiozitu. Meredith McGuire predkladá koncept *lived religion*, ktorý zahŕňa zindividualizované náboženské praktiky: zdravé stravovanie, tanec, hudba, umenie. Sociálni aktéri dávajú prejavom svojej činnosti duchovný význam a dochádza k sakralizácii profanného. Takto chápané náboženstvo plní mnohé funkcie: integrácia a legitimizácia sociálneho systému, personifikácia a projekcia ľudských významov a sociálnych vzorov, odpoveď na existenciálne otázky človeka. Základnou jeho funkciou je zmysluplná funkcia – symbolická konštrukcia významov a ich hierarchizácia (Beckford, 2006, s. 90-92; Davie, 2001, s. 100).

Nové náboženské hnutia teda predkladajú nevyhnutnosť ochrany tradičných eticko-morálnych a sociálno-kultúrnych hodnôt. Avšak na druhej strane ich snahy sú namierené proti kultúrnemu imperializmu Spojených štátov a západnej Európy, sú odpoveďou na modernitu

a jej nebezpečné dôsledky. Kontextom pre vznik týchto hnutí bola situácia, prevládajúca v krajinách tretieho sveta, východného bloku a euroamerickom priestore. Úpadok marxistického systému a modelu odhalilo povestné „*homo sovieticus*“, odtrhnutého od Boha, náboženstva, ponechaného samému sebe, jeho jedinou autoritou bola strana a utopistické predstavy, týkajúce sa materialistického raja na zemi. Takto zdegradovaný, ochudobnený a pozbavený zmyslu a cieľa života, človek začal hľadať zmysel a cieľ v nových náboženských hnutiach, ktoré ponúkali čierno-biely obraz sveta, rýchle, účinné a ľahké riešenie problémov a odpoveď na jeho najdôležitejšie existenciálne otázky (Nešpor, Lužný, 2007, s. 142-143).

Spomínaný kontext spochybňuje dôveryhodnosť sekularizačného konceptu v sociológii. Jedným z prejavov desekularizácie, podľa niektorých autorov je revitalizácia inštitucionálnej religiozity, ktorá sa vracia do centra rôznych aspektov a sfér sociálneho života: kultúry, edukácie, ekonomiky, politiky (Casanova, 1994). Spomínaná revitalizácia prebieha v rámci monoteistických náboženstiev, katolíckych a protestantských cirkví: ako príklad sa uvádza *aggiornamento* (pravdy, ktoré boli zverené cirkvi, už nie je možné ohlasovať jazykom včerajška, epochy prekonanej historickým vývojom, ale jazykom dneška) alebo šírenie letničných protestantských hnutí. Revitalizácia a deprivatizácia náboženstva v súčasnej spoločnosti úzko súvisí s politickou a ekonomickou sférou. V týchto súvislostiach sú zdôrazňované funkcie náboženstva v oblasti hodnotového a normatívneho systému politického a ekonomického života spoločnosti. Náboženstvo poskytuje týmto sféram hodnoty a normy, ktoré sú univerzálne a stabilizujú ich pôsobenie v spoločnosti, týmto prispieva k rovnováhe celého systému (Nešpor, Václavík, 2008, s. 306). V kontexte krízy hodnôt, morálneho relativizmu a anómie, náboženstvo predkladá a chráni základné tradičné hodnoty, ktorých rešpektovanie je zárukou stability a konsenzu spoločnosti a demokracie. Ako to uviedol Ján Pavol II.: „*demokracia bez hodnôt sa rýchlo premieňa na jasnú alebo kamuflovanú totalitu.*“ Cieľom štátu a politických inštitúcií je človek, rešpektovanie jeho dôstojnosti, celistvosti a práv, realizácia všeobecného dobra, princípov spravodlivosti a solidarity. V tomto kontexte tradičné náboženstvo plní kritickú funkciu, pomocou ktorej kritizuje a varuje pred rôznymi nebezpečnými javmi súčasného sveta: porušovanie ľudských práv, rôzne prejavy sociálnej nespravodlivosti a individualizmu, nihilizmu, egoizmu, vulgárnej demokracie, despotizmu a iných negatívnych, niekedy aj patologických prejavov sociálneho života (Nešpor, Václavík, 2008, s. 306).

Tieto vyššie uvedené aktivity tradičných náboženstiev smerujú a sú charakteristické:

- 1) nesúhlasom s liberalizmom a jeho hodnotovým systémom, propagovaným sekulárnymi inštitúciami ako aj odmietnutie kompromisu vo vzťahu k nemu;

2) spochybnením a odmietnutím sekularizácie, chápanej ako pokus odstrániť náboženstvo a oslabiť jeho vplyv na rôzne sféry života spoločnosti, tzv. privatizácie náboženstva;

3) obnovou tradičných náboženských kontextov, právd a hodnôt, v protiklade k novým náboženským hnutiam, ktoré sa prispôsobujú moderne a konzumnej spoločnosti (Nešpor, Václavík, 2008, s. 308).

Náboženstvo, v kontexte spomínaných charakteristík je chápané ako jediná správna a skutočná inštitúcia, ktorá je zárukou a garantom pravdy, spravodlivosti a poriadku, integrity v spoločnosti, ktorá je preniknutá axiologických chaosom a nespravodlivosťou, konzumom a egoizmom. Sekularizmus totiž predkladá svetonázor, ktorý odmieta existenciu sféry sacrum, absolútnu pravdu a hodnoty. Zo svojou vedecko-technickou mentalitou redukuje človeka na čisto biologickú, telesnú bytosť, ktorej jediným cieľom je zabezpečovať svoje individuálne a materiálne hodnoty, egoistické záujmy (Nešpor, Václavík, 2008, s. 309). Spomínané konzeravatívne, ortodoxné a tradicionalistické hnutia (evanjelické hnutia v protestantskej cirkvi, náboženské konverzie v Katolíckej cirkvi, náboženské oživenie v pravoslávnej cirkvi, náboženská revitalizácia v islame, judaizme, náboženstvach Indie, zaujímajú negatívny a kritický postoj vo vzťahu k dôsledkom modernity, najmä: procesom racionalizácie, diferenciácie, individualizácie a ekonomizmu (Kardis, 2009, s. 74). Podľa niektorých autorov vyššie uvedené hnutia sú hnutiami *odmietajúcimi svet*. Takto sa stávajú príťažlivé, z jednej strany pre ľudí, ktorí nezvládajú nároky spoločnosti a sú vylúčení, marginalizovaní na jej okraj. Na druhej strane pôsobenie týchto hnutí oslovuje ľudí z tzv. subkultúr, sociálnych skupín, ktoré vytvárajú špecifické hodnoty a normy, odlišné od hodnôt väčšiny spoločnosti (Nešpor, Václavík, 2008, s. 309).

Religiozita ako antropologická konštanta

Súčasná sociológia náboženstva zdôrazňuje, že náboženstvo ako centrálny kultúrny a sociálny fenomén plní integrálnu funkciu, najmä vo vzťahu k tzv. situáciám hraničným, prelomovým momentom v živote jednotlivca a spoločnosti. Existenciálny aspekt náboženstva vyplýva z nasledujúcich antropologických premís. Človek totiž, z jednej strany žije v podmienkach neistoty, náhodnosti a uvedomovania si svojej slabosti; prežíva situácie, nachádzajúce sa mimo predvídania a kontroly. Na druhej strany žije v spoločnosti, ktorá z ohľadu na prevládajúci v nej individualizmus, diferenciáciu a konzumný spôsob života, relativizmus hodnôt, axiologický chaos, môže ho priviesť v odcudzení a frustrácii, k strate identity. Tieto a iné situácie sú príčinou existenciálnych problémov a otázok, na ktoré človek túži získať odpoveď; a práve odpoveď na tieto situácie poskytuje náboženstvo, ktoré

transcenduje každodennú, empirickú skúsenosť a prenáša prežívané problémy do sféry sacrum. Takto poskytuje jednotlivcovi pocit opory, bezpečia a istoty (Adamski, 2011, s. 5). Napriek výraznej transformácii spoločnosti náboženstvo ostáva centrálnou kategóriou a univerzálnym sociokultúrnym fenoménom. V tomto kontexte sa zdôrazňujú nasledujúce funkcie náboženstva:

- *zmysel života* – náboženstvo odpovedá na základné existenciálne otázky a uspokojuje základnú ľudskú potrebu transcendencie. Umožňuje prijať skrytý zmysel udalostí, ba i ťažkostí či nešťastia, aj keď ich človek nevie úplne pochopiť;
- *system hodnôt* - poskytuje základ morálnych hodnôt, prináša kritéria výberu určitých alternatív konania a vyznačuje smer úsilia človeka v zhode s hodnotami;
- *identifikácia so skupinou* - uspokojuje potrebu medziľudských kontaktov, vytvára tzv. skupinovú jednotu, dáva jej iný rozmer vzhľadom na transcendentno;
- *psychoterapia seba* – náboženstvo, dávajúc zmysel životu človeka, odstraňuje zdroj neurotických napätí, umožňuje rozlišovať podstatné od nepodstatného. Oslobodzuje jednotlivca od viny a ponúka mu na to príslušné rituálne spôsoby.

Vyššie uvedený kontext sociologického bádania religiozity implikuje a predpokladá aj zmeny v oblasti religiozity mládeže. Pozorujúc náboženské deklarácie globálneho spoločenstva je potrebné poznamenať, že napriek sekularizačným procesom sú náboženské hodnoty stále uznávané, hoci z toho niekedy nevyplývajú morálne alebo kultové konzekvencie. Náboženstvo pomáha v hľadaní odpovedí na definitívne (eschatologické) otázky. Mládež okrem všedného úsilia o svoju budúcnosť a nedostatku času na metafyzické alebo náboženské otázky, v náboženstve hľadá osobnú a spoločenskú identitu. Je to veľmi významné v spoločnostiach, ktoré sú kultúrne rôznorodé alebo sú zasiahnuté krízou ideológie alebo politiky. Vtedy mladí hľadajú trvalé vzťahné body, ktoré im dajú nádej v dočasnej perspektíve. Takto chápané náboženstvo zároveň pomáha riešiť osobné problémy mladých ľudí. Na druhej strane súčasnosť je spojená so silnou subjektivizáciou náboženstva a viery, ktoré sú vnímané ako jedna z mnohých možností v procese rozhodovania sa. Mládež sa nachádza v situácii napätia medzi dekristianizáciou (detradicionalizácia, kríza odovzdávania viery, pôsobenie liberalno – postmodernistickej rétoriky a ideológie) a evanjelizáciou, ktorá sa prejavuje v podobe cirkevných a náboženských hnutí, kladúcich dôraz na intenzívne prežívanie náboženskej viery.

V pluralistickej spoločnosti druhej demografickej revolúcie, ktorá zasiahla stredovýchodný región Európy na sklonku 20. a začiatku 21. stor. mládež formuje svoju náboženskú identitu už nie skrze automatické prijímanie ukotvených orientačných schém

a interpretácie života, ale v podmienkach narastajúcej otvorenosti individuálnych rozhodnutí a volieb. Ako zdôrazňujú P. Heelase a L. Woodhead svojím tvrdením o *Subjective-life spirituality*, religiozita sa stala axiologickou voľbou a individuálnym rozhodnutím. *Tradičné ponuky, aké prináša náboženstvo, nie sú už prijímané automaticky, ale fakultatívne v rámci individuálnych rozhodnutí (...). V mene autonómie jednotlivca a do určitej miery heterodoxie sa odmieta spoločne uznávaný náboženský a morálny poriadok a preferuje sa fragmentárnosť, neurčitosť, nedôslednosť, selektívnosť.*

Parameter náboženskej skúsenosti

Predmetom výskumu v kontexte parametra náboženskej skúsenosti sú psychosociálne mechanizmy angažovanosti veriaceho, situovaného v konkrétnej sociokultúrnej situácii. Parameter náboženskej skúsenosti tvoria intelektuálne, volitívne a emocionálne komponenty a práve tento posledný faktór je dominantnou vlastnosťou, ktorá mobilizuje k inkorporácii systému predstáv do oblasti praxis. Aj keď z perspektívy sociologickej je problematické skúmať vnútornú odpoveď človeka na pozvanie a iniciatívu Absolútna, predmetom výskumu môže byť náboženské vedomie, ktoré sa sprítomňuje vo verbálnych a neverbálnych prejavoch a odpovediach veriacich osôb, prežívajúcich vzťah s Bohom, ako aj prejavy tohto vzťahu vo sfére praktických postojov. Vzťah s transcendentnom formuje motivácie, chápané ako trvalé dispozície, tendencie k vykonávaniu určitého spôsobu správania. Takýmto spôsobom ovplyvňuje postoje a správanie veriaceho človeka v rôznych dimenziách spoločenského života (Mariański, 2010; Geertz, 2005, s. 118. Maehr, Karabenick, 2005, s. 45).

Parameter náboženskej skúsenosti v kontexte súčasnej spoločnosti naberá čoraz väčšieho významu, najmä v dobe svetonázorového pluralizmu a konkurujúcich so sebou ideológií a náboženstiev. Dotýka sa každého človeka, najmä náboženského, ktorý chce nadviazať kontakt s Bohom, zakúsiť Ho alebo pocítiť Jeho blízkosť.

Kategória náboženskej skúsenosti (kontext Katolíckej religiozity) sa objavila v dobe pokoncilového učenia, v konštitúcii Dei Verbum. Je to celistvé náboženské prežívanie zahrňujúce kognitívno–orientačno–informatívne, citovo – motivačné a expresívne elementy týkajúce sa osobného a bezprostredného vnímania, chápania nadprirodzenej skutočnosti ako sacrum. Náboženská skúsenosť je spojená s pocitmi istoty, samozrejmosti a pravdivosti toho, čo človek prežíva a zakúša počas vzťahu s Bohom a následne to sa prejavuje v každodennom živote. Preto táto skúsenosť má výrazný empirické konotácie – v podobe konkrétnych konsekvencií viery, náboženského prežívania. Zároveň je potrebné zdôrazniť, že máme dočinenia s parametrom, ktorý vyrastá zo samotného vnútra existencie, z toho

najvnútornejšieho a hlbokého vzťahu s Bohom a vedie k vnútornej premene, k vyššej úrovni duchovného života a to sa následne prejavuje v zvýšení kvality života veriaceho človeka.

Fenomén náboženskej skúsenosti sa javí ako mnohodomenzionálny z ohľadu na podmet a predmet ako aj kritériá, pomocou ktorých sa dá obsiahnuť. Sú to objektívne fakty, situácie a udalosti vzťahujúce sa na sféru sacrum, uznávané človekom za základ v zdôrazňovaní vlastnej viery, v kontexte sociokultúrnych faktorov, ktoré tvoria rámec akejkoľvek individuálnej skúsenosti (Maggiolin, 1996, s. 14n; Jarmoch, 1993, s. 27; Filipiak, 1990, s. 101-107). V kontexte sociologických výskumov náboženskej skúsenosti sa najčastejšie používa operacionalizácia religiozity, ktorej autorom je popredný poľský sociológ W. Piwowarski. Vo vzťahu k parametru náboženskej skúsenosti vymedzil niekoľko ukazovateľov: pocit blízkosti Boha, emocionálna naviazanosť na najvyššiu bytosť, zmysel života, pocit bezpečnosti, pomoc v každodennom živote, pomoc v ťažkých situáciách, pomoc v poslednej hodine života (Piwowarski, 1975, s. 172).

V kontexte dvoch ukazovateľov: pocit bezpečnosti vďaka viere a pocit blízkosti Boha, výskum realizovaný ISKK (Inštitútom štatistiky Katolíckej Cirkvi vo Varšave) v roku 2012 preukázal, že 29,7% Poliakov tvrdí, že jedine viera môže a je schopná poskytnúť ľuďom podporu i pocit bezpečnosti v ťažkých životných situáciách. Opačného názoru je 5,8% respondentov. Okrem toho, 45,3% skúmaných tvrdí, že okrem viery aj iné faktory im dávajú pocit bezpečia a 17,2% respondentov podmieňuje pocit bezpečia životnými situáciami. V porovnaní s výskumom zrealizovanom v rokoch 1991- 1998 bol zaznamenaný v tomto ukazovateli pokles o 5,9 % , v porovnaní s rokom 1991 a o 12,1 % v porovnaní s rokom 1998 r. Presvedčenie, že jedine viera v Boha zaručuje ľuďom pocit bezpečnosti v ťažkých situáciách je silnejšie u žien (34%) ako u mužov (25%), u osôb nad 60 rokov (49%) v porovnaní s mladými vo veku 14-34 rokov (14%). Tento pocit prevláda u osôb deklarujúcich základné vzdelanie (44%) častejšie ako stredné (30%) alebo vyššie (21%), častejšie u obyvateľov dediny (36%) než obyvateľov miest s menej ako 20 tis. obyvateľmi (30%) (Postawy społeczno-religijne Polaków 1991- 2012, 2014, s. 48-49).

Vo vzťahu k ďalšiemu ukazovateľu - pocitu blízkosti Boha, z výskumu vyplýva, že 46,2% Poliakov sa vyjadrilo pozitívne na tému pocitu blízkosti Boha v každodennom živote, avšak 48,7% tento pocit nezažilo. Znamená to nárast skúsenosti pocitu blízkosti nadprirodzenej skutočnosti v porovnaní s 1991 rokom až o 23,8 %, ako aj pokles v porovnaní s rokom 1998 o 11,2 %. Dôležitý význam v oblasti skúsenosti Boha zohráva viera. Na začiatku deväťdesiatych rokov Poliaci deklarujúci sa ako hlboko veriaci alebo veriaci tvorili 90%; na konci deväťdesiatych rokov bol zaznamenaný pokles o 5 %.

Analýza závislosti - korelácií medzi demografickými a sociálnymi črtami skúmaných respondentov a postojmi voči náboženskej skúsenosti preukázala nasledovné: ženy oveľa častejšie zažívajú blízkosť Boha (53%) než muži (38%). Rozdiel v tomto kontexte predstavuje 15 %. V postoji absencii skúsenosti Boha napredujú muži, rozdielom 14 %.

Značnú závislosť – koreláciu pozorujeme medzi vekovou štruktúrou skúmaných osôb a ich postojmi vo vzťahu k náboženskej skúsenosti. Súčasne so zvyšovaním veku narastá ukazovateľ skúsenosti Boha (mladí – 27,5%, starší – 60,1%) a opačná tendencia v postojoch absencie pocitu blízkosti Boha (súčasne so zvyšovaním veku tento ukazovateľ klesá (66% – 36%). Osoby nad 60 rokov, čo je úplne pochopiteľné z ohľadu na ich vek – prezentujú najvyššie ukazovatele pocitu blízkosti, najnižšie prezentuje mládež do 24 rokov, ktorá najzriedkavejšie má skúsenosť s blízkosťou Boha (Postawy społeczno-religijne Polaków 1991- 2012, 2014, s. 50).

Na záver je vhodné uviesť vybrané myšlienky T.S.Eliota, ktorý vo svojom článku *Appunti per una definizione della cultura* uvádza „Dominantnou silou pri tvorbe spoločnej kultúry medzi národmi rozličných kultúr je náboženstvo. Nejde tu ani o náboženský rozhovor, ani nemám v úmysle niekoho navraciať. Jedine konštatujem danú skutočnosť. Hovorím o spoločnej kresťanskej tradícii, ktorá učinila z Európy to, čím ona je, a o spoločných kultúrnych prvkoch, ktoré priniesli (vnieslo) práve kresťanstvo. Ak sa zajtra obráti na kresťanstvo Ázia, nestane sa tým časťou Európy. V rámci kresťanstva sa rozvíjalo umenie. Až donedávna európske zákony boli zakorenené v kresťanstve. Kresťanské pozadie dáva zmysel celému nášmu mysleniu. Každý jednotlivý Európan nemusí veriť, že kresťanská viera má pravdu, a predsa všetko, čo hovorí a koná, bude vyvierat' z časti kresťanskej kultúry, ktorej je dedičom a bude z nej čerpat' zmysel. Neverím tomu, že ak úplne zanikne kresťanská viera, môže prežiť kresťanská kultúra. Ak sa stratí kresťanstvo, stratí sa i celá naša kultúra. ... Západný svet má svoju jednotu v tomto dedičstve, v kresťanstve a v starých kultúrach Grécka, Rímu a Izraela, od ktorého kresťanstvo odvodzuje svoj pôvod. Chcel som iba povedať, že táto jednotu spoločných prvkov kultúry bola počas mnohých stáročí putom, ktoré nás skutočne spájalo. Žiadna politická či hospodárska organizácia pri najlepšej vôli, nemôže nahradiť to, čo nám dáva táto kultúrna jednotu. Ak stratíme alebo odhodíme naše spoločné dedičstvo, k nášmu zjednocovaniu nám nepomôžu žiadne organizácie, ani najgeniálnejšie projekty (Reale, 2005, s. 147).

Literatúra

- [1] ADAMSKI, F., *Socjologia religii*, Warszawa, 2011.
- [2] AZRIA, R., *Nowe ruchy wspólnotowe*, w: *Encyklopedia religii świata 2.*, Ed. F. Lenoir. Warszawa, 2002, s. 2121-2129.
- [3] BARBER, B., *Skonsumowani. Jak rynek psuje dzieci, infantylizuje dorosłych i połyka obywateli*, Warszawa, 2008.
- [4] BARZ, H., *Abschied vom christlichen Religionsmonopol. Religiöser Wandel in der Bundesrepublik*, w: *Wertediskussion im vereinten Deutschland*, Hrsg. Von A. Klein. Köln, 1998.
- [5] BAŁK, T., *Młodzież a subkultury w realiach polskiego społeczeństwa*, w: *Kultura polska. Kierunki i dynamika zmian*, ed. T. Bałk, W. Majkowski. Warszawa, 2009, s. 71-84.
- [6] BAŁK, T., *Subkultura psychobilly*, w: *Zeszyty naukowe Instytutu Socjologii z. 1*, Ed. P. Setlak, Tarnobrzeg, 2008, s. 9-32.
- [7] BAŁK, T.: *Mládež v kontexte novej nábožensko – morálnej skutočnosti*. In: *Nové náboženské hnutia, sekty a alternatívna spiritualita v kontexte postmodernity*. Ed. K. Kardis, M. Kardis. Prešov, 2010, s. 157-162.
- [8] BECKFORDE, J., *Teoria społeczna a religia*, Kraków, 2006.
- [9] BELL, D.: *The Return of the Sacred. The Argument on the Future of Religion*. In: *British Journal of Sociology*. 1977, č. 28 (4), s. 419-449.
- [10] BELLAH, R.: *Ewolucja religijna*. In: *Socjologia religii*. Ed. W. Piwowarski. Kraków, 2003, s. 207-227.
- [11] BERGER, P., *Náboženství a globální občanská společnost*, w: *Náboženství v globální občanské společnosti*, eds. J. Hanuš, J. Vybíral, Brno, 2008, s. 9-22.
- [12] BERGER, P., *Święty baldachim, elementy socjologicznej teorii religii*, Kraków.
- [13] BREZINKA, *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych*. Kraków, 2005.
- [14] BUCHANAN, P. J., *Smrt Západu. Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovalců ohrožují naši zemi a civilizaci*, Praha, 2004.
- [15] CASANOVA, J.: *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*. Kraków, 2005.

- [16] DOBBELAERE, K.: *Sekularyzacja. Trzy poziomy analizy*. Kraków, 2008.
- [17] DZIEWIECKI, M., *Ponowoczesność i ewangelizacja*, w:
<http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZM/ponowoczesnosc.html>.
- [18] DZIEWIECKI, M., *Wizja człowieka według gejów*, w:
http://www.opoka.org.pl/biblioteka/P/PS/md_wizjag.html.
- [19] DZIEWIECKI, M.: *Ponowoczesność – człowiek - wychowanie*. In: članok dostupny v internete:
http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/ID/ponowoczesnosc_wychowanie.html.
- [20] DZIEWIECKI, M.: *Wizja człowieka według gejów*. In: članok dostupny v internete:
http://www.opoka.org.pl/biblioteka/P/PS/md_wizjag.html.
- [21] FFORDE, M.: *Desocializácia. Kríza postmodernity*. Bratislava, 2010.
- [22] GRYGIEL, P., *W stronę niewidzialnego? O religijności młodzieży końca wieku*, w:
 Katolicyzm polski na przełomie wieków mity, rzeczywistości, obawy, nadzieje. Poznań, 2000.
- [23] HERVIEU-LÉGER, *La sociologie des religions en France. De la sociologie de la sécularisation á la sociologie de la modernité religieuse*. In: *La sociologie française contemporaine*. Ed. J. M. Berthelot. Paris, 2000, s. 241-250.
- [24] <http://rodicovstvo.wordpress.com/about/ciele/>. <http://www.olga.sk/>.11.01.2015.
- [25] <http://www.eldhwen.sk/ideologia-gender-dotyka-sa-ma/> CEDAW - Výbor pre odstránenie všetkých foriem diskriminácie žien/OSN.27.11.2014.
- [26] <http://www.institutrr.sk/elearning/>
- [27] <http://www.jetotak.sk/editorial/rodova-rovnost-ako-slameny-panak.27.11.2014>.
- [28] Ján Pavol II., *Apoštolský list Spiritus et sponsa k 40. výročiu konštitúcie o posvätnéj liturgii Sacrosanctum concilium*.
- [29] Ján Pavol II., *Wobec wyzwań globalizacji. Do c członków Akademii papieskich*, w:
http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/akadpap_08112001.html. 16. 06. 2014.
- [30] Ján Pavol II.: *Apoštolský list Spiritus et sponsa k 40. výročiu konštitúcie o posvätnéj liturgii Sacrosanctum concilium*.

- [31] Ján Pavol II.: *Wobec wyzwań globalizacji. Do c złonków Akademii papieskich*, In: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/akadpap_08112001.html. 16. 06. 2014.
- [32] KARDIS, K.: *Vybrané prístupy súčasnej sociológie*. In: Zborník religionistických a sociologických štúdií. 1/2011 Prešov 2011.
- [33] KARDIS, M. – KARDIS, K., *Wartości a globalizacja na tle przemian społeczno-gospodarczych współczesnego świata*, w: *Rodzina wobec wyzwań współczesności, Społeczeństwo, kultura, wartości*. Studium społeczne, tom II., Warszawa, 2011.
- [34] KARDIS, M., *Christian churches in post-communist Slovakia: current challenges and opportunities*, Salem: Center for religion and society, Roanoke college, 2012.
- [35] KARDIS, M., *Sacrum a profanum v tradičnej spoločnosti*, w: *Náboženstvo a spoločnosť. Fenomén náboženskej skúsenosti v historickom kontexte*, Prešov, 2009.
- [36] KARDIS, M., *Sekty a dôstojnosť ľudskej osoby*, w: *Nové náboženské hnutia, sekty a alternatívna spiritualita v kontexte postmoderny*, ed. K. Kardis, M. Kardis, Prešov, 2010.
- [37] KARDIS, M., *Vybrané aspekty sociológie novej religiozity*, w: *Zborník religionistických a sociologických štúdií 1 (2012)*, Prešov, 2012.
- [38] KARDIS, M., *Religijność alternatywna na tle społeczeństwa konsumpcyjnego*, w: *Roczniki Teologiczno-pastoralne 6/2012*, Tarnów, 2012.
- [39] KARDIS, M.: *Christian churches in post-communist Slovakia: current challenges and opportunities*. Salem: Center for religion and society, Roanoke college, 2012.
- [40] KARDIS, M.: *Pojęcie grzechu w Biblii w kontekście nauczania Jana Pawła II.*, w: *Osoba i dzieło Ojca Świętego Jana Pawła II.*, ed. P. Marzec, J. Nikołajew, Tomaszów Lubelski-Lublin, 2009.
- [41] KARDIS, M.: *Religijność alternatywna na tle społeczeństwa konsumpcyjnego*. In: *Roczniki Teologiczno-pastoralne 6/2012*, Tarnów, 2012.
- [42] KARDIS, M.: *Sacrum a profanum v tradičnej spoločnosti*. In: *Náboženstvo a spoločnosť. Fenomén náboženskej skúsenosti v historickom kontexte*. Prešov, 2009.
- [43] KARDIS, M.: *Sekty a dôstojnosť ľudskej osoby*. In: *Nové náboženské hnutia, sekty a alternatívna spiritualita v kontexte postmoderny*. Ed. K. Kardis, M. Kardis, Prešov, 2010.

- [44] KARDIS, M.: Vybrané aspekty sociológie novej religiozity. In: *Zborník religionistických a sociologických štúdií* 1 (2012), Prešov, 2012.
- [45] KELLER, J., *Až na dno blahobytu*, Praha, 2005.
- [46] KELLER, J., *Nedomyšlená společnost*, Brno, 1998.
- [47] KELLER, J., *Sociologie byrokracie a organizace*, Praha, 1996.
- [48] KELLER, J.: *Soumrak sociálního státu*. Praha, 2006.
- [49] KELLER, J.: *Teorie modernizace*. Praha, 2007.
- [50] KOLLÁR, R., *The Ideological Dimension Of Second Demographic Transition*, w: Rodzina wobec wyzwań współczesności, red. J. Mierzwa. Warszawa, 2011.
- [51] KRATOCHVÍLA, M., *Analýza súvislostí medzi hodnotou rodiny a nekresťanskou mimocirkevnou religiozitou*, w: Nové náboženské hnutia, sekty a alternatívna spiritualita v kontexte postmoderny, red. K. Kardis, M. Kardis, Prešov, 2010, s. 285-295.
- [52] KRIŠTOFOVIČ, K.: *Budovanie konzumizmu*.
<http://nezavisli.blogspot.com/konzumizmus.htm/> (20.10.2014).
- [53] KUBY, G.: *Globálna sexuálna revolúcia*. Bratislava, 2013.
- [54] LE BRAS, G., *Badanie żywotności katolicyzmu francuskiego*, w: Socjologia religii, red. F. Adamski, Kraków, 2011, s. 355-374.
- [55] LUCKMANN, T., *Niewidzialna religia: problem religii we współczesnym społeczeństwie*, Kraków, 1996.
- [56] LUŽNÝ, D., VÁCLAVÍK, D., *Individualizace náboženství a identita. Poznámky k současné sociologii náboženství*, Praha, 2010.
- [57] MARIAŃSKI, J., *Kościół w warunkach radykalnych zmian społecznych*, w: Metodologiczne problemy badań nad religijnością, red. J. Mariański, S. Zaręba, Ząbki, 2002, s. 19 – 23.
- [58] MARIAŃSKI, J., *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie*, Lublin, 2006.
- [59] MARTIN, D., *The Religious and the Secular. Studies in Secularization*, London, 1969.
- [60] MATULNÍK, J., *Oslabenie rodiny v súčasnosti na Slovensku*, w:
<http://www.mostykrodine.sk/mosty5.pdf>. 13.01.2014.

- [61]MATULNÍK, J., PASTOR, K., *Pokles pôrodnosti na Slovensku ako deviácia a ako výskumný problem*, „Sociológia“ 1997:29 (5).
- [62]NEŠPOR, Z., LUŽNÝ, D.: *Sociologie nábožensví*. Praha, 2007.
- [63]NEŠPOR, Z., VÁCLAVÍK, D., *Příručka sociologie náboženství*, Praha, 2008.
- [64]PACE, E., *Ruchy odnowy i odrodzenia*, w: *Encyklopedia religii świata*, Warszawa, 2002, s. 2406-2413.
- [65]PFAUTZ, H. W., *The Sociology of Secularization*, w: *American Journal of Sociology*. 1955-1956, č. 61 (2), s. 121-128.
- [66]PFAUTZ, H. W.: *The Sociology of Secularization*. In: *American Journal of Sociology*. 1955-1956, č. 61 (2), s. 121-128.
- [67]PIWOWARSKI, W. *Socjologia religii*. Lublin, 1996.
- [68]RATZINGER, J., *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, Kraków, 1996.
- [69]SCHLEGEL, J. L.: *Nowa dynamika religijności*. In: *Encyklopedia religii świata 2*. Ed. F. Lenoir. Warszawa, 2002, s. 2369-2374.
- [70]SHINER, L., *Pojęcie sekularyzacji w badaniach empirycznych*. In: *Socjologia religii*. Wybór tekstów. Ed. F. Adamski. Kraków, 1987, s. 442-455.
- [71]SKĄPSKA, G.: *Consensus w społeczeństwie pluralistycznym – generalizacja wartości a fundamentalizm*. In: A. Sułek, W. Winclawski, *Przełom i wyzwanie*. Warszawa – Toruń, 1991.
- [72]STARK, R., FINKE, R.: *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*. Berkeley, 2000.
- [73]SZOT, L.: *Pojem a otázka súčasnej religiozity*. In: *Nové náboženské hnutia, sekty a alternatívna spiritualita v kontexte postmoderny*. Ed. K. Kardis, M. Kardis, Prešov, 2010.
- [74]SZOT, L.: *Ruch hospicyjny w rozwoju postaw społecznych*. In: *Wypalenie zawodowe pracowników służb społecznych*. Ed. T. Zbyrad, Stalowa Wola, 2008.
- [75]TÍŽIK, M: *K sociológii novej religiozity*, 2006.
- [76]TSCHANNEN, O.: *The Secularization Paradigm: A Systematization*. In: *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1991, č. 30 (4), s. 395-415.

Kontakt

Doc. PhDr. Kamil Kardis, PhD

PWSTE Jarosław

kkardis@gmail.com

Vývoj Slovenska a Česka po vstupu do EU z pohledu vybraných demografických a makroekonomických ukazatelů

The development of Slovakia and the Czech Republic after entry to EU from the view of chosen demographie and macroeconomic indicators

Zdeněk VAVREČKA

Abstrakt:

V současné době EU zahrnuje 28 států. K jejímu největšímu rozšíření došlo 1.5.2014. K tomuto datu se váže i vstup Slovenska a Česka. Cílem tohoto článku je analyzovat, porovnat a případně predikovat vybrané demografické a makroekonomické ukazatele obou států navzájem a také v porovnání s EU jako celkem. K vybraným ukazatelům patří populační růst, věková hranice pro odchod do důchodu, HDP, nezaměstnanost, mzdy, státní dluh. Uvedené ukazatele přibližují pohled na demografický a ekonomický vývoj obou států v EU.

Klíčové slova:

demografické a makroekonomické ukazatele, populační růst, věková hranice pro odchod do důchodu, HDP, nezaměstnanost, mzdy, státní dluh

Abstract:

EU in present days includes 28 states. The biggest expansion of the EU was on 1. May 2004. This date is connected with the entry of Slovakia and the Czech Republic. The aim of this article is to compare, and possibly predict chosen demographie and macroeconomic indicators of these two states and also to compare them with the EU as a whole. The following chosen indicators involve population growth, age limit for retirement, GDP, unemployment, salaries and national debt. Mentioned indicators were chosen to clarify the view at demographic and economical development of both states in the EU.

Key words:

demographie and macroeconomic indicators, involve population growth, age limit for retirement, GDP, unemployment, salaries and national debt

Demografický vývoj

Populace EU se díky jejímu stálému rozšiřování zvětšuje. V roce 2004, kdy došlo k jejímu největšímu rozšíření, se populace EU zvětšila téměř o 20%. Vstup Slovenska s počtem obyvatel 5,4 mil. představoval zvětšení o 1,1% a vstup Česka s počtem obyvatel 10,2 mil. představoval rozšíření o 2%. Statistické údaje však ukazují, že populační růst EU se

zpomaluje a budoucnost naznačuje demografické stárnutí a pokles. Předpokládaný demografický vývoj našich států a EU jako celku uvádí následující tabulka:

Tab. 1: Vývoj počtu obyvatel 2005-2050

Země	Počet obyvatel v tis. v r. 2005	Počet obyvatel v tis. v r. 2050	Změna mezi roky 2005 – 2050 v %
Slovensko	5 387	4 738	-12,1
Česko	10 236	8 894	-13,1
EU celkem	491 875	472 050	-4

Zdroj: vybrané údaje z [1]

Z uvedené tabulky vyplývá, že populace našich států i v porovnání s EU jako celku prudce klesá. Můžeme konstatovat, že vývoj v této oblasti je nepříznivý. Jednou z hlavních příčin je pokles úrovně plodnosti, která se pohybuje u našich států přibližně okolo 1,3 dětí na jednu ženu. Tento populační pokles bude také doprovázen významným stárnutím populace. Na jedné straně je pozitivní, že dochází k prodlužování délky života, ale toto pozitivum má i odvrácenou stranu v podobě zvyšování podílu ekonomicky neaktivních obyvatel v porovnání s ekonomicky aktivními. Jedním z řešení je i prodlužování věku pro odchod do důchodu. V následující tabulce je uvedena očekávaná průměrná délka života a její porovnání s věkem pro odchod do důchodu. Z rozdílu uvedených údajů nám vychází počet let pobírání penze u mužů a žen.

Tab. 2: Očekávaná délka života a důchodový věk v EU (údaje za rok 2006)

Země	Průměrná délka života (muži)	Důchodový věk pro muže	Počet let pobírání penze muži	Průměrná délka života (ženy)	Důchodový věk pro ženy	Počet let pobírání penze ženy
Česko	72,6	63	9,6	79	63	16
Slovensko	70,3	62	8,3	77,8	62	15,8

Zdroj: vybrané údaje z [2]

Maximální důchodový věk je tedy v SR 62 let. Po roce 2024 už bude pro všechny muže a ženy platit důchodový věk 62 let bez ohledu na počet dětí. Důchodový věk 62 let budou mít muži narození v roce 1946 a později a ženy narozené v roce 1962 a později (u některých žen i dříve, závisí to na počtu dětí, které žena vychovala). Na stránkách sociálních pojišťoven obou států jsou kalkulačky, podle kterých je možné si vypočítat věk odchodu do důchodu. Z uvedeného tedy vyplývá, že na Slovensku budou důchodci a důchodkyně odcházet do penze o 1 rok dříve v porovnání s důchodci v Česku. V porovnání s Evropou, kde se věk odchodu do důchodu dnes pohybuje okolo hranice 65 let, jsou naše státy na tom relativně lépe. Podotýkám relativně, protože pro objektivnější posouzení by se musely zahrnout i jiné údaje jako např.

průměrná délka života. Musíme si dále uvědomit, že tyto údaje platí pro současnost, ale pokud trend stárnutí populace bude pokračovat, bude se i zvyšovat věková hranice pro odchod do důchodu. V ČR se již dnes předpokládá, že narození v r. 1977 budou odcházet do důchodu v 67 letech a narození v r. 2012 až v 73 letech.

Vybrané makroekonomické ukazatele

O tom, jak se daří našim státům po vstupu do EU, vypovídají kromě demografických údajů také údaje makroekonomické. V další části si tedy rozebereme vybrané makroekonomické ukazatele, jako jsou HDP, nezaměstnanost, mzdy a státní dluh.

HDP je ukazatelem, podle kterého se v Evropě posuzuje výkonnost ekonomiky. V přepočtu na 1 obyvatele je jedním z indikátorů přispívajících ke zjištění životní úrovně v dané zemi. V následujících tabulkách jsou uvedeny hodnoty HDP v % a HDP na 1 obyvatele v tisících českých korunách Slovenska, Česka a EU.

Tab. 3: HDP v %

Země	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 (predikce)
SR	5,1	6,7	8,3	10,5	5,8	-4,9	4,4	3,2	2,6	1,5	2,2
ČR	4,7	6,8	7	5,7	3,1	-4,5	2,5	1,8	-1,3	-0,9	2
EU	2,5	2,1	3,3	3,2	0,3	-4,3	2,1	1,5	-0,3	0,1	1,5

Zdroj: vybrané údaje z [3]

Tab. 4: HDP na 1 obyv. v tis. Kč

Země	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
SR	172,9	194,9	227,8	280	329,4	319,5	333,2	348,3	365	365,6
ČR	287	304,5	326,5	354,8	369	358	360,4	364,2	366	362,3

Zdroj: vybrané údaje z [3]

Tabulka 3 nám ukazuje vývoj HDP v % v letech 2004 až 2013 a predikci v roce 2014. Čísla ukazují, že v letech 2004 až 2008 až do nástupu hospodářské krize, vývoj u všech subjektů zaznamenává značný ekonomický růst. Z uvedených subjektů si nejlépe vede Slovensko, ale i Česko v porovnání s EU. Hodnoty HDP v r. 2009 u všech potvrzují existenci ekonomické krize. Povzbuzující je, že pro rok 2014 se pro všechny predikuje růst HDP a to nejvíce u Slovenska 2,2%, v ČR 2% a v EU 1,5%. Uvedená čísla naznačují, že hospodářství znovu ožívá v celé Evropě. Růst HDP v Evropě je vzhledem k charakteru exportních ekonomik našich států do jisté míry podmínkou pro růst ekonomik obou tzn. jak Slovenska, tak i ČR.

Tabulka 4 porovnává vývoj HDP na jednoho obyvatele mezi Slovenskem a Českem v letech 2004 až 2013. V roce vstupu do EU tedy v roce 2004 byl rozdíl mezi ČR a Slovenskem

v HDP na jednoho obyvatele 114 tis. Kč v neprospěch Slovenska. Vývoj v dalších letech však ukazuje snižování rozdílů a v roce 2012 je rozdíl už jen v jednom tis. Kč na jednoho obyvatele v neprospěch Slovenska. Velký obrat nastává v roce 2013, kdy Slovensko předstihlo ČR a jeho HDP s hodnotou 365 600 Kč na jednoho obyvatele je vyšší o 3 300 Kč. V tomto ukazateli tedy Slovensko předstihlo ČR a vývoj naznačuje, že tento trend bude pokračovat.

Objektivnější posouzení poměru ekonomik našich států dává HDP na jednoho obyvatele v paritě kupní síly (PPS) v procentech tak, jak uvádí tabulka 5.

Tab. 5: HDP na 1 obyvatele v paritě kupní síly (PPS) v %

Země	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
SR	57,2	60,5	63,6	68,5	71,9	72	73	73	75
ČR	75,3	76,4	78,1	81,5	80,4	81	80	80	80
EU	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: vybrané údaje z [3]

Tato tabulka uvádí HDP Slovenska, Česka a EU přepočteny na jednoho obyvatele očištěny od vlivu cenové hladiny. V roce 2004 byl výkon ekonomiky Slovenska 57 % a Česka 75 % v porovnání s průměrem EU, který představuje 100 %. Pokud tyto údaje srovnáme s rokem 2012 tzn., že po uplynutí 9 let, Slovensko dosáhlo 75 % a zvýšilo tak výkon své ekonomiky o 18%. Česko dosáhlo 80 % tzn. zvýšilo za toto období výkon ekonomiky jen o 5%. Z posledních třech tabulek jednoznačně vyplývá, že vývoj ekonomiky Slovenska od vstupu do EU v porovnání s ČR zaznamenává podstatně rychlejší růst, který bude i nadále pokračovat. Celkově můžeme tedy konstatovat, že ukazatelé HDP mají u našich států v období 2004 až 2014 v porovnání s EU pozitivní tendenci.

Dalším z makroekonomických ukazatelů je míra nezaměstnanosti. Vývoj obecné míry nezaměstnanosti u našich států a EU ukazuje tabulka 6.

Tab. 6: Obecná míra nezaměstnanosti

Země	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
SR	18,4	16,4	13,5	11,2	9,6	12,1	14,5	13,6	14	14,6
ČR	8,3	7,9	7,2	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7	8,2
EU	9,1	8,9	8,2	7,2	7,1	9,0	9,7	9,7	10,5	10,8

Zdroj: vybrané údaje z [4]

Nezaměstnanost na Slovensku je velmi vysoká a pouze v roce 2008 dosáhla úrovně pod 10 %. V současnosti je nezaměstnanost na Slovensku šestá nejhorší v porovnání se zeměmi EU. Hůře jsou na tom už jen Portugalsko, Kypr, Chorvatsko, Španělsko a Řecko. Podstatně lepší

místo v této oblasti zaujímá ČR, kde v porovnání se Slovenskem má poloviční hodnoty. V porovnání s EU zaujímá ČR čtvrté nejlepší místo. Lépe na tom jsou už jen Rakousko, Německo a Lucembursko. Situace v této oblasti se však v ČR zhoršuje a v současnosti je bez práce přes 600 tis. obyvatel, co představuje přibližně 8,5%. A od vstupu do EU je to druhá nejvyšší míra nezaměstnanosti.

Jedním z dalších makroekonomických indikátorů jsou průměrná hrubá mzda a minimální mzda. Tabulka 7 ukazuje vývoj průměrné hrubé mzdy mezi ČR a Slovenskem.

Tab. 7: Průměrná hrubá mzda v ČR a SR (v Kč.)

Země	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ČR	18 344	19 546	20 957	22 592	23 344	23 864	24 455	25 112	25 128
SR	15 740	17 094	18 356	19 847	20 437	21 109	21 576	22 097	22 619

Zdroj: vybrané údaje z [5],[6] a [7]

Srovnáním můžeme konstatovat, že průměrná hrubá mzda rostla každým rokem u obou států přibližně stejným tempem. Rozdíl v prospěch občanů v ČR se v daném období pohyboval v rozpětí 2 400 Kč – 3 000 Kč. U daného indikátoru je nutné upozornit, že jde o nominální mzdu, která nebere v úvahu pohyb cenové hladiny zboží a služeb.

Dalším z ukazatelů je minimální mzda. Její vývoj je uveden v tabulce 8.

Tab. 8: Minimální mzda (v Kč.)

Země	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ČR	7 185	7 955	8 000	8 000	8 000	8 000	8 000	8 000	8 000
SR	6 287	6 925	7 380	7 380	8 111	8 446	8 702	8 982	9 270

Zdroj: vybrané údaje z [5] a [8]

Při porovnání minimální mzdy z tabulky 8 vidíme, že do roku 2008 byla minimální mzda vyšší v ČR, ale rokem 2009 nastává obrát a až do současnosti je vyšší minimální mzda v SR. Od roku 2014 se v ČR zvýšila minimální mzda na 8 500 Kč. Současná vláda ČR plánuje její další zvyšování.

Poslední vybranou porovnávací kategorií je státní dluh. Podle kritérií EU pro vstup do evropské měnové unie (EMU) je nutné nepřesáhnout státní dluh více jak o 60% HDP a deficit státního rozpočtu nesmí překročit 3% HDP. Vývoj státního dluhu našich států a EU je prezentován v tabulce 9.

Tab. 9: Státní dluh k HDP (v %)

Země	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
SR	41,5	34,2	30,5	29,6	27,9	35,6	41,0	43,4	52,4
ČR	28,9	28,4	28,3	27,9	28,7	34,6	38,4	41,4	46,2
EU	62,4	62,8	61,6	59,0	62,3	74,3	79,8	82,3	85,1

Zdroj: vybrané údaje z [9]

Z vývoje jednotlivých čísel vyplývá, že dluh v procentuálním vyjádření vůči HDP roste v dané časové řadě u všech sledovaných subjektů. Slovensko má v porovnání s ČR vyšší zadlužení. Tempo růstu je také vyšší. Při porovnání roku 2011 a 2012 došlo k nárůstu až o 9 %, ale v ČR jen o 4,8%. V roce 2013 se Slovensko přibližuje k dluhu 57 % HDP, což se kriticky blíží k 60 procentní hranici stanovenou EU jako maximum. Naopak v ČR se v roce 2013 podařilo dluh stabilizovat v porovnání s rokem 2012. V komparaci s EU, která v roce 2012 zaznamenala dluh 85,1% vůči HDP, můžeme konstatovat, že oba naše státy mají v této oblasti relativně dobrou pozici.

Závěr

Závěrem tedy můžeme shrnout, že s pohledu vývoje počtu obyvatel u obou států dochází k populačnímu poklesu, který je rychlejší v porovnání s EU. Pozitivní je, že dochází k prodlužování délky života, ale na druhé straně se již dnes přijímají opatření v podobě prodlužování věku pro odchod do důchodu. Z ekonomického hlediska můžeme konstatovat, že dochází k postupnému přibližování úrovně EU a v současnosti je ČR na 80% a SR na 75% úrovně EU. Tempo růstu HDP na jednoho obyvatele je podstatně rychlejší na Slovensku jak v ČR a je předpoklad, že dojde k brzkému vyrovnání. Velké rozdíly jsou v míře nezaměstnanosti, jak ukazuje tabulka 6. Alarmující je nezaměstnanost na Slovensku, která je přibližně dvojnásobkem úrovně ČR. Situace v ČR v této oblasti se ale zhoršuje a v současnosti je bez práce přes 600 tis. obyvatel. Vývoj mezd roste v obou státech přibližně stejným tempem. V průměru jsou na tom lépe občané ČR, kteří mají mzdy vyšší v rozmezí 2 400 – 3 000 Kč ve sledovaném období. Minimální mzda je však vyšší na Slovensku, jak ukazuje tabulka 8. Poslední hodnocenou oblastí je státní dluh. Pozitivní je, že v porovnání s EU se řadíme mezi nejméně zadlužené země. Nepříznivé je však tempo jeho růstu, jak ukazuje tabulka 9. Z uvedených komparací vyplývají pro oba naše státy určitá zjištění, které jsou jak pozitivní tak i negativní. Na základě těchto informací by měly naše státy přijat patřičná opatření. Zda jsou tyto opatření přijímána správně a v prospěch občanů můžeme zjistit z vládních prohlášení a přijímaných zákonů, ale především v reálném životě.

Literatúra

[1] KOCOURKOVÁ, Jiřina. ŠIDLO, Luděk. Česká republika v Evropské unii: demografický pohled [online]. PŘF UK v Praze [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf](http://web.natur.cuni.cz/~koc/spv/clanky/GR_EU.pdf)

[2] Měšec.cz: Důchody v ČR: Užijte si penze? [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: https://www.google.com/?gws_rd=ssl#q=www.mesec.cz%2Fclanky%2Fduchody-v-cr-uzijete-si-penze](https://www.google.com/?gws_rd=ssl#q=www.mesec.cz%2Fclanky%2Fduchody-v-cr-uzijete-si-penze)

[3] RISY.cz: Srovnání makroekonomických ukazatelů ? [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: http://www.risy.cz/cs/krajske-ris/ustecky-kraj/kraj/hospodarske-prostredi/makroekonomicke-ukazatele/](http://www.risy.cz/cs/krajske-ris/ustecky-kraj/kraj/hospodarske-prostredi/makroekonomicke-ukazatele/)

[4] Finance.cz: Nezaměstnanost v zahraničí [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: http://www.finance.cz/makrodata-eu/eu-svet/svetove-makroukazatele/nezamestnanost/](http://www.finance.cz/makrodata-eu/eu-svet/svetove-makroukazatele/nezamestnanost/)

[5] Finance.cz: Vývoj průměrné a minimální mzdy [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: http://www.finance.cz/makrodata-eu/trh-prace/statistiky/mzda/](http://www.finance.cz/makrodata-eu/trh-prace/statistiky/mzda/)

[6] Štatistický úrad SR: Priemerná mesačná mzda [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: https://www.google.sk/?gws_rd=ssl#q=%C5%A1tatistick%C3%BD+%C3%BArad+s r+priemern%C3%A1+mesa%C4%8Dn%C3%A1+mzda](https://www.google.sk/?gws_rd=ssl#q=%C5%A1tatistick%C3%BD+%C3%BArad+s r+priemern%C3%A1+mesa%C4%8Dn%C3%A1+mzda)

[7] Profesia.sk: Kariera v kocke Priemerná mzda [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: http://www.profesia.sk/kariera-v-kocke/mzdy/priemerna-mzda/](http://www.profesia.sk/kariera-v-kocke/mzdy/priemerna-mzda/)

[8] Profesia.sk: Kariera v kocke Minimálna mzda [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: http://www.profesia.sk/kariera-v-kocke/mzdy/minimalna-mzda/](http://www.profesia.sk/kariera-v-kocke/mzdy/minimalna-mzda/)

[9] Česká spořitelna: Vývoj státních dluhů v EU [online]. [cit. 2014-04-08]. Dostupné z [www: http://www.csas.cz/banka/nav/o-nas/vyvoj-statnich-dluhu-v-eu-d00014488/](http://www.csas.cz/banka/nav/o-nas/vyvoj-statnich-dluhu-v-eu-d00014488/)

Kontakt

Zdeněk Vavrečka, Ing., PhD.

Katedra sociologie, FF OU, Ostrava

Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, Katedra Sociologie

zdenek.vavrecka@osu.cz

Životné podmienky ľudí so zdravotným postihnutím na Slovensku a riešenia po vstupe do EÚ

Living conditions of people with disabilities in Slovakia and solutions Realized after Slovakia's accession to the EU

Jozef MATULNÍK, Mária ORGONÁŠOVÁ

Abstrakt

Štúdia pozostáva z troch častí. V prvej časti je charakterizovaný sociologický prístup v skúmaní životných podmienok ľudí so zdravotným postihnutím a prínos jednotlivých sociologických perspektív. V druhej časti sú poznatky z výskumu životných podmienok mladých ľudí so zdravotným postihnutím na Slovensku. Predmetom skúmania bolo vzdelávanie mladých ľudí so zdravotným postihnutím, miera ich zamestnanosti, podmienky bývania a rodinný život. V poslednej tretej časti sú charakterizované niektoré riešenia zamerané na zlepšenie životných podmienok ľudí so zdravotným postihnutím realizované po vstupe Slovenska do EÚ.

Kľúčové slová:

zdravotné postihnutie, sociologický výskum životných podmienok, opatrenia po vstupe Slovenska do EÚ

Abstract

The study consists of three sections. The first section is dealing with the sociological approach to examination of the living conditions of people with disabilities and the contribution of different sociological perspectives. The research findings regarding living conditions of young people with disabilities in Slovakia are presented in the second section. The education of young people with disabilities, their employment rate, living conditions and family life was the theme of the investigation. The third section describes various solutions aimed to improve the living conditions of people with disabilities carried out after Slovakia's accession to the EU.

Key words:

disability, sociological research of the living conditions, solutions carried out after Slovakia's accession to the EU.

Úvod

Zdravotné postihnutie znamená sociálnu udalosť, ktorá zásadným spôsobom ovplyvňuje život človeka. Život ľudí so zdravotným postihnutím a ich situácia v spoločnosti dnes predstavuje závažný sociálny problém. Vo Svetovej správe o zdravotnom postihnutí, vydané Svetovou zdravotníckou organizáciou a Svetovou bankou, sa uvádza: „V porovnaní s ľuďmi bez zdravotného postihnutia majú ľudia so zdravotným postihnutím na celom svete horší zdravotný stav, nižšie vzdelanie, nižšiu účasť na ekonomike a viac ich žije v chudobe“

(Sedláková, D., 2012, s. 38). Tieto skutočnosti dokumentujú početné analýzy a výskumy. Podľa štúdie OECD, uskutočnenej v 27 krajinách, zamestnanosť osôb so zdravotným postihnutím predstavovala len niečo vyše polovice zamestnanosti osôb bez zdravotného postihnutia (tamtiež, s. 48). Významnú časť bezdomovcov dnes tvoria ľudia s mentálnym postihnutím (pozri Kornblum, W., Julian, J., 2007). Vyspelé spoločnosti a ich dôležité inštitúcie dnes často prijímajú eticky inkohorentné stanoviská k ľuďom so zdravotným postihnutím. Takýto príklad uvádza vo svojej štúdii aj americký profesor sociálnej práce Gerald V. O'Brien. Píše, že ľudia so zdravotným postihnutím dostávajú dve navzájom protikladné metaposolstvá, charakterizujúce podstatu dizability v kultúre spojených štátov. Prvým metaposolstvom je, že osoby so zdravotným postihnutím sú akceptované v spoločnosti ako plnoprávni občania a akúkoľvek formu diskriminácie a predsudky voči nim treba rázne odmietnuť. A druhým metaposolstvom je, že rozhodnutie rodičov zabrániť narodeniu takéhoto dieťaťa je treba považovať za nepochybne správne¹⁸. O'Brien kladie otázku, či môžeme úprimne povedať ľuďom so zdravotným postihnutím, že prijímame ich prítomnosť na svete, keď zároveň skryto alebo explicitne podporujeme rozhodnutia, ktoré zamedzujú narodenie iných kvôli takému istému špecifickému stavu (porovnaj O'Brien, G. V., 2011, s. 351). Upozorňuje tiež, že expanzia a praktická aplikácia genetického výskumu podporuje v spoločnosti „... utopické sny o svete bez zdravotného postihnutia, aj dystopické nočné mory o svete, ktorý je do značnej miery zbavený ľudí so zdravotným postihnutím a pohrda nimi“ (tamtiež s. 347).

V sociologickom skúmaní života ľudí so zdravotným postihnutím a ich životných podmienok sa uplatňujú rozličné teoretické perspektívy, koncepcie a paradigmy. Napríklad Parsonsova koncepcia roly chorého sa týka i chronických ochorení (i keď nie všetkých). Parsons to vysvetlil v odpovedi na kritiku, ktorá mu vyčítala, že sa jeho ponímanie vzťahuje len na akútne ochorenia (Parsons, T., 1975). Iným príkladom môžu byť viaceré aplikácie teórie značkovania v skúmaní sociálnych aspektov zdravotného postihnutia. Od osemdesiatych rokov 20. storočia sa najmä v britskej sociológii čoraz výraznejšie prejavuje vyhranený prístup, ktorý vychádza z tzv. sociálneho modelu dizability. Ide o pojem, ktorý teoreticky rozpracoval najmä britský sociológ Michael Oliver (pozri Oliver, M., 1996, 1998). Sociológovia, ktorí vychádzajú z tohto modelu sa osobitným spôsobom vymedzujú voči ostatným perspektívam. Carol Thomasová (2004) tvrdí, že pri skúmaní zdravotného postihnutia a chronického ochorenia sa vykryštalizovali dve protikladné a navzájom si

¹⁸ O'Brien identifikoval tieto dve metaposolstvá aj v politickom vyhlásení americkej Národnej asociácie sociálnych pracovníkov (pozri tamtiež s.351-352).

konkurujúce paradigmy a sociológovia sa rozdelili do dvoch táborov, pričom jedni vystupujú pod hlavičkou medicínska sociológia, či sociológia zdravia a choroby a druhí pod hlavičkou „disability studies“. Tieto dve paradigmy sa odlišujú podľa ponímania dizability ako sociálneho javu. Thomasová vysvetľuje, že sociológovia patriaci do tábora medicínskej sociológie nazierajú na chronické ochorenie a zdravotné postihnutie optikou sociálnej deviácie. Pre sociológov z tábora disability studies je zase východiskovou kategóriou sociálny útlak. (Thomas, C., 2004, s. 3-6). Každá z týchto paradigiem zdôrazňuje iné príčiny dizability, t.j. neschopnosti, resp. nemožnosti vykonávať určité činnosti ľuďmi so zdravotným postihnutím resp. chronicky chorými ľuďmi. Podľa paradigmy deviácie je to určitý medicínsky overiteľný stav, ktorý bráni človeku vykonávať v plnom rozsahu činnosti, ktoré sú primerané jeho veku, pohlaviu a úrovne vzdelanosti. Zástancovia druhej paradigmy, kritizujú takéto poňatie príčin dizability, lebo problém individualizuje v jeho postate i v dôsledkoch (tamtiež s. 12-13). Michael Oliver takto charakterizuje sociálny model: „Dizabilita sa chápe skôr ako sociálny a politický problém, než ako medicínsky problém a to vedie ku kritickému skúmaniu medicínskych intervencií – pokusov liečiť poruchy zdravia alebo obnoviť „normálne“ telesné fungovanie. Namiesto toho sa hľadajú sociálne a politické riešenia aby sa nimi čelilo diskriminácii ľudí s dizabilitou“ (Oliver, M., 1998, s. 1446). Viacerí autori kritizujú aj sociálny model a vyčítajú mu zjednodušujúce čierno-biele videnie. Lorella Terzi bvysvetľuje, že: „...dizabilita je v ňom jednostranne konceptualizovaná tak, že je zapríčinená len sociálnymi činiteľmi (porovnaj: Terzi, L., 2004, s. 141). Autori Dimitris Anastasiou a James M. Kauffman zdôrazňujú, že tento model predstavuje zrkadlový obraz k úchylke biologického determinizmu a jeho zástancovia nahradzujú biologický determinizmus kultúrnym determinizmom (Anastasiou, D., Kauffman, J. M., 2011, s. 376). Títo autori poukazujú aj na obmedzenú možnosť využitia pojmu dizabilita pre vedecké účely. Podľa nich základný problém s pojmom dizabilita v singulári je ten, že sa vzťahuje na ohromne široký súbor špecifických podmienok. Upozorňujú, že dizabilita je veľmi zložitým pojmom a je ťažké reflektovať množstvo jej dimenzií (biologických, kognitívno-behaviorálnych, sociálnych, environmentálnych) a ich interakcií pre každú z mnohých dizabilit, ktoré sú zahrnuté do tohto pojmu (tamtiež s. 375-376). Napriek týmto a ďalším výhradám voči sociálnemu modelu však viacerí jeho kritici uznávajú aj jeho prínos pre pochopenie dizability v širších spoločenských súvislostiach. Terziová svoju štúdiu uzatvára konštatovaním, že napriek svojim teoretickým obmedzeniam pôsobí sociálny model dizability ako dôležitá korekcia v našom chápaní dizability a jeho základná hodnota spočíva v tom, že

neustále pripomína, aby sa venovala pozornosť otázkam inklúzie ako fundamentálnym morálnym problémom (Terzi, L., 2004, s. 141).

Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) viac ako 10 rokov pripravovala objektívne formulácie vo vzťahu k posudzovaniu zdravotného postihnutia a v r. 2001 vydala „Medzinárodnú klasifikáciu funkčnej schopnosti, disability a zdravia“, založenú na integrácii „medicínskeho“ a „sociálneho“ modelu, týchto dvoch, na prvý pohľad opozičných modelov.

Na úroveň „ľudsko-právneho pohľadu“ bola problematika zdravotného postihnutia posunutá v r. 2006 dokumentom OSN „Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím“. V popredí dokumentu je pohľad jednotlivca a pohľad spoločnosti na možnosti uplatňovať si ľudské práva aj v prípade ťažkého zdravotného postihnutia.

Poznatky z výskumu prechodu do dospelosti mladých ľudí so zdravotným postihnutím na Slovensku.

Z uvedenej diskusie sme čerpali poznatky v našom výskume (2012 – 2013), ktorým sme získali viaceré údaje, charakterizujúce životné podmienky mladých ľudí so zdravotným postihnutím na Slovensku. Dôraz sme položili na otázky začlenenia mladých ľudí do spoločnosti, ale rozdiely v tomto procese sme sledovali aj podľa druhu zdravotného postihnutia. Témou výskumu bol prechod do dospelosti mladých ľudí so zdravotným postihnutím¹⁹. Výskum sa uskutočnil vo všetkých krajoch SR. Primárne empirické dáta sa získali z dvoch súborov respondentov pomocou štandardizovaných rozhovorov. Prvý súbor tvorilo 673 študentov špeciálnych stredných škôl. Boli to študenti posledných a predposledných ročníkov. V prípade praktických škôl len študenti druhých ročníkov. Školy boli vyberané náhodným výberom proporcionálne k počtu študentov v jednotlivých krajoch. Na základe tohto kritéria sa dosiahlo reprezentatívne zastúpenie v teritoriálnom členení podľa NUT 2, t.j. Bratislavský kraj, Západné Slovensko, Stredné Slovensko a Východné Slovensko. Cieľom bolo získať údaje charakterizujúce aspirácie mladých ľudí na vzdelávanie a zamestnanie a ich očakávania, týkajúce sa získania samostatného bývania a založenia si rodiny. Druhý súbor tvorilo 337 mladých ľudí so zdravotným postihnutím vo veku od 19 do 36 rokov. Kontakty na respondentov sme získali prostredníctvom občianskych združení,

¹⁹ Tento výskumný projekt financovala IUVENTA - Slovenský inštitút mládeže v rámci projektu KomPrax – Kompetencie pre prax, ktorý bol podporený Európskym sociálnym fondom. Táto publikácia (dokument) reprezentuje výlučne názor autorov a nemusí reprezentovať názory a stanoviská IUVENTY – Slovenského inštitútu mládeže“.

združujúcich osoby so zdravotným postihnutím, agentúr podporovaného zamestnávania i domovov sociálnych služieb. Cieľom bolo získať údaje charakterizujúce:

- názory mladých so zdravotným postihnutím na podmienky štúdia na stredných školách,
- mieru zamestnanosti mladých ľudí so zdravotným postihnutím.
- mieru zamestnanosti mladých ľudí so zdravotným postihnutím a ich hodnotenie možností nájsť si vhodné zamestnanie,
- podmienky bývania mladých ľudí so zdravotným postihnutím,
- rodinný stav mladých ľudí so zdravotným postihnutím.

V tomto článku uvádzame údaje, ktoré sme získali výskumom, uskutočnenom na súbore mladých ľudí so zdravotným postihnutím vo veku od 19 do 36 rokov²⁰.

Hodnotenie výučby a podmienok štúdia na stredných školách

Výučbu a podmienky štúdia na stredných školách hodnotili respondenti vo veľkej väčšine kladne. Vyjadrili sa k týmto štyrom aspektom štúdia na stredných školách, ktoré absolvovali:

- úroveň výučby a získané poznatky,
- vybavenosť školy (priestory, zariadenia, pomôcky, zabezpečenie bezbariérovosti),
- podnecovanie záujmu žiakov o vysokoškolské štúdium zo strany učiteľov,
- rozvoj talentu študentov (napr. v matematike, cudzích jazykoch, v prednese literatúry, v hudbe, vo výtvarnom umení).

Svoje hodnotenie vyjadrili pri každej položke zvlášť na stupnici od „+5“ po „-5“ bodov. Podiel všetkých záporných odpovedí spolu pri položke „úroveň výučby a získané poznatky“ bol len 4,6%. Pri položke „vybavenosť školy ...“ 14,3%, pri položke „podnecovanie záujmu žiakov o vysokoškolské štúdium zo strany učiteľov“ 27,2% a pri položke „rozvoj talentu študentov“ 16,7%.

Miera zamestnanosti

Podstatne menej priaznivé údaje sme získali z odpovedí na otázku, ktorou sme zisťovali mieru zamestnanosti mladých ľudí so zdravotným postihnutím. Údaje sme spracovali za celý súbor mladých ľudí vo veku od 19 do 36 rokov a tiež osobitne za vekovú skupinu od 25 do 36 rokov a za vekovú skupinu od 30 do 36 rokov. Prehľad o tom uvádzame v tabuľke 1.

²⁰ Poznatzky získané na súbore študentov pozri v správe z výskumu (Matulník, J., Orgonášová, M., 2013).

Z údajov v tabuľke vidíme, že podiel osôb, zamestnaných na plný pracovný úväzok, je podľa údajov za všetky súbory veľmi nízky (17,9%) a aj v skupine najstarších respondentov, v sledovanom súbore vo veku od 30 do 36, je to len približne jedna štvrtina zo všetkých (25,7%). Aj podiel osôb, zamestnaných na čiastočný úväzok je veľmi nízky vo všetkých sledovaných súboroch. Zistili sme tiež, že situácia je osobitne nepriaznivá podľa údajov za skupinu respondentov s mentálnym postihnutím. Z nich bolo nezamestnaných a ani neštudovalo 68,4% a v skupine respondentov s telesným postihnutím, zmyslovým postihnutím a s ochorením vnútorných orgánov to bolo 58,8%.

Tab.1 Zamestnanecký pomer respondentov v %.

Zamestnanecký pomer	Celý súbor n= 336	25 – 36 roční n= 268	30 – 36 roční n= 148
Zamestnaní na plný pracovný úväzok	17,9	20,9	25,7
Zamestnaní na čiastočný pracovný úväzok	11,3	12,3	14,9
Študenti	9,5	6,7	4,1
Nezamestnaní	61,3	60,0	55,4
Spolu	100,0	100,0	100,0

Našou snahou bolo aj zistiť, aký podiel tvorili mladí ľudia, ktorí doposiaľ nikdy neboli zamestnaní. Aj v tomto prípade sme získali veľmi nepriaznivé údaje za celý sledovaný súbor i za podsúbory, vytvorené podľa veku respondentov. Prehľad za celé Slovensko a osobitne za región Bratislavy a Západného Slovenska uvádzame v tabuľke 2.

Tab. 2 Podiel respondentov, ktorí nemali nikdy zamestnanie v %.

	Slovensko	Región Bratislavy a Západného Slovenska
Celý súbor	50,9	39,0
25 roční a starší	44,0	36,3
30 roční a starší	34,3	28,1

Z porovnania údajov za skupiny podľa druhu zdravotného postihnutia vyplýva, že podiel tých, ktorí nemali nikdy zamestnanie je výrazne vyšší v skupine respondentov s mentálnym postihnutím (63,1% zo všetkých a 55,2% vo vekovej skupine 30 ročných a starších) ako v skupine respondentov s telesným postihnutím, zmyslovým postihnutím

a s ochorením vnútorných orgánov (46,6% zo všetkých a 25,8% vo vekovej skupine 30 ročných a starších).

Respondentom sme položili aj takúto otázku: Zamyslite sa, prosím, nad tým, aké možnosti majú u nás ľudia so zdravotným postihnutím nájsť si pre seba vhodné zamestnanie. Svoje odpovede uvádzali na štvorbodovej stupnici. Výsledky podávame v tabuľke 3. Vidíme, že túto skutočnosť respondenti hodnotili ako veľmi nepriaznivú, takmer polovica zo všetkých (48,7%) uviedla variant odpovede „veľmi nevyhovujúce“ a spolu až 83,0% uviedlo jeden z dvoch variantov záporného hodnotenia. Podľa druhu zdravotného postihnutia sme zistili výrazne horšie hodnotenie respondentmi s mentálnym alebo psychickým postihnutím. Rozdiel je štatisticky významný (Cramerovo $V = 0,232$, $p = 0,002$). V skupine s mentálnym a psychickým postihnutím uviedlo variant odpovede „veľmi nevyhovujúce“ 66,2% a spolu až 86,8% respondentov uviedlo jeden z dvoch variantov záporného hodnotenia. V skupine respondentov s telesným postihnutím, zmyslovým postihnutím alebo s ochorením vnútorných orgánov uviedlo variant odpovede „veľmi nevyhovujúce“ 43,1% respondentov a spolu 82,1% respondentov uviedlo jeden z dvoch variantov záporného hodnotenia.

Tab. 3 Hodnotenie možností nájsť si vhodné zamestnanie

Odpoveď	Abs.	%
veľmi vyhovujúce	1	0,3
vcelku vyhovujúce	34	11,1
skôr nevyhovujúce	105	34,3
veľmi nevyhovujúce	149	48,7
neviem posúdiť	17	5,6
Spolu	306	100,0

Príjmy zo zamestnania a z podnikania

Zistili sme tiež, že respondenti, ktorí sú zamestnaní, majú zo svojho zamestnania nízke príjmy. Respondenti zamestnaní na plný pracovný úväzok mali priemerný čistý mesačný príjem 393,80 Euro. Najvyšší príjem bol 700,00 Euro, ktorý mal len jeden respondent. Niekoľkí ďalší mali príjem v rozpätí od 500 do 600 Euro. Z čiastočného pracovného úväzku mali respondenti priemerný čistý mesačný príjem 193,78 Euro. Príjem z podnikania, resp. zo živnosti malo len 7 respondentov a ich priemerný čistý mesačný príjem bol 257,14 Euro.

Podmienky bývania

Zistili sme, že len malá časť mladých ľudí so zdravotným postihnutím má samostatné bývanie. Len necelá jedna štvrtina 23,9% býva vo vlastnom byte/dome alebo v byte/dome,

v ktorom je respondent, resp. jeho manžel/ka alebo druh/žka hlavným užívateľom. Aj v skupine respondentov vo veku 25 rokov a starších býva u rodičov ešte 60,% zo všetkých a spolu s tými, ktorí bývajú v podnájme u iných ľudí je to 64,7%. Prehľad uvádzame v tabuľke 4. Podľa druhu zdravotného postihnutia sme zistili, že v skupine respondentov s mentálnym postihnutím je nižší podiel respondentov, ktorí bývajú vo vlastnom byte/dome alebo v byte/dome, v ktorom je respondent, resp. jeho manžel/ka alebo druh/žka hlavným užívateľom (17,0%), ako v skupine respondentov s telesným postihnutím, zmyslovým postihnutím a s ochorením vnútorných orgánov (25,6%).

Tab. 4 Bývanie mladých ľudí so zdravotným postihnutím

	Abs.	%
bývam v byte/dome/, ktorého som ja alebo môj manžel/ka/, druh/žka/ majiteľom	55	16,4
bývam v prenajatom štátnom, obecnom byte, kde som ja, resp. môj manžel/ka, druh/žka/ hlavným užívateľom	20	6,0
- bývam v družstevnom byte, kde som ja, resp. môj manžel/ka, druh/žka/ hlavným užívateľom	2	0,6
bývam v prenajatom súkromnom byte, kde som ja, resp. môj manžel/ka, druh/žka/ hlavným užívateľom	3	0,9
bývam u rodičov (vašich alebo manželových, manželkiných)	220	65,7
bývam u iných príbuzných	8	2,4
bývam v podnájme u známych	1	0,3
v podnájme u cudzích ľudí (nie dôverne známych)	4	1,2
Bývam v DSS	19	5,7
Bývam v ubytovni	3	0,9
Spolu	335	100,0

Založenie rodiny a narodenie detí

Zisťovali sme rodinný stav respondentov a počet detí, ktoré sa im narodili. Respondentov sme sa tiež pýtali, či chcú mať deti. Skúmali sme ako hodnotia podmienky, ktoré majú ľudia so zdravotným postihnutím, nájsť si manželského partnera/partnerku. Slobodných respondentov sme sa pýtali či s niekým chodia alebo s ním i žijú spolu v jednej domácnosti.

V tabuľke 14 prezentujeme údaje o rodinnom stave respondentov podľa jednotlivých vekových skupín. Vidíme, že vo všetkých týchto skupinách respondentov veľmi výrazne

prevládajú slobodní. Ani podľa pohlavia a ani podľa druhu zdravotného postihnutia sme nezistili štatisticky významné rozdiely.

Zistili sme, že vlastné dieťa/deti má 10,7% zo všetkých respondentov a z respondentov vo veku 30 rokov a starších malo deti 17,6%.

Respondentov, ktorý ešte nemajú deti sme sa pýtali či chcú mať deti. Kladne odpovedalo 70,5%. Z respondentov s mentálnym postihnutím kladne odpovedalo 60,9%. Z respondentov, ktorí majú telesné postihnutie, zmyslové postihnutie alebo ochorenie vnútorných orgánov chce mať dieťa 74,6%. Podľa pohlavia sme pri tejto otázke nezistili významné rozdiely.

Odpovede slobodných respondentov na otázku či s niekým chodia alebo s ním i žijú spolu v jednej domácnosti uvádzame v tabuľke 5. Významné rozdiely v odpovediach na túto otázku sme nezistili podľa pohlavia ani podľa druhu zdravotného postihnutia ani podľa vekových skupín respondentov.

Tab. 5 Odpovede na otázku: *Chodíte s niekým, alebo žijete spolu v jednej domácnosti s tým, s kým chodíte?*

Odpoveď	Abs.	%
nie, s nikým nechodím ani s nikým nežijem spolu v jednej domácnosti	201	69,6
mám priateľa/ku a spolu chodíme	80	27,7
mám priateľa/ku s ktorým /ou spolu žijeme v jednej domácnosti	8	2,8
Spolu	289	100,0

Riešenia po vstupe do EU

Pri Európskej komisii a Európskom parlamente pracuje Európske fórum zdravotného postihnutia (European Disability Forum - EDF), ktoré združuje Národné rady osôb so zdravotným postihnutím všetkých členských krajín EU, ale aj špecifické medzinárodné organizácie zdravotne postihnutých osôb, ako je napr. Európska únia nevidiacich (EBU). Je to nezávislá, demokratická organizácia, ktorá reprezentuje cca 80 miliónov Európanov so zdravotným postihnutím, resp. ich rodičov alebo zástupcov a obhajuje ich záujmy.

Veľmi účinným nástrojom na presadzovanie záujmov osôb so zdravotným postihnutím je Disability Intergroup Európskeho parlamentu, pre ktorú EDF zabezpečuje sekretariát. Je to najstaršie apolitické zoskupenie poslancov Európskeho parlamentu, ktoré sa systematicky venuje príprave návrhov a doplnkov legislatívy v prospech osôb so zdravotným postihnutím.

Jej členmi sú aj dvaja slovenskí poslanci Edit Bauer a Miroslav Mikolášik. Predsedom je nepočujúci maďarský poslanec Ádám Kósa.

Požiadavka intenzívnejšej a pružnejšej podpory inklúzie časti populácie, marginalizovanej z dôvodu zdravotného postihnutia, sa začala efektívnejšie presadzovať aj na Slovensku v horizonte najmä posledných rokov, po vstupe Slovenska do EÚ. Už v období prípravy vstupu Slovenska do Európskej únie, ale najmä po vstupe v roku 2004, získali aj naše občianske aktivity, prostredníctvom národných a medzinárodných reprezentatívnych organizácií osôb so zdravotným postihnutím, ale aj prostredníctvom aktivít jednotlivcov, mimoriadny význam na európskej úrovni. Jazyková bariéra, ktorá bola jednou z najvýznamnejších bariér, síce stále ešte pretrváva, ale situácia sa postupne zlepšuje. Prakticky všetky legislatívne medzinárodné dokumenty, prijaté v čase po našom vstupe do EÚ, ale aj významnejšie staršie, sú už k dispozícii v slovenčine, je možné v slovenskom jazyku komunikovať s inštitúciami EÚ a stále viac oficiálnych webových sídiel má aj slovenskú verziu.

Krátko pred vstupom SR do EÚ bola v r. 2003 na podnet EDF vytvorená Národná rada občanov so zdravotným postihnutím v SR, ktorá sa vstupom SR do EÚ stala jej plnohodnotným členom a podieľa sa na rozhodujúcich procesoch, týkajúcich sa práv osôb so zdravotným postihnutím. V záujme zlepšovania životných podmienok ľudí so zdravotným postihnutím EDF iniciovala v Rade Európy celý rad právnych zmien a usmernení najmä v oblasti transportu, telekomunikácií, informačných technológií, výstavby životného prostredia a zamestnanosti. EDF presadzuje inklúziu osôb so zdravotným postihnutím do spoločnosti ako ich práva.

Najčastejšími problémami, s ktorými sa osoby so zdravotným postihnutím u nás ešte stále stretávajú a ktoré ich priamo alebo nepriamo diskriminujú v každodennom živote, v získavaní vzdelania, alebo zamestnania, sú problémy v mobilite a preprave, v orientácii a komunikácii, ale v značnej miere aj v prekonávaní negatívnych postojov, nedôvery a predsudkov u časti populácie. Sťažený prístup k vzdelaniu, pracovnému, aj spoločenskému uplatneniu vedie k nižším príjmom, pri súčasne výrazne zvýšených nákladoch na živobytie. Dôsledkom je sociálne znevýhodnenie, vyššie riziko závislosti a chudoby ako u zdravej populácie.

Národné legislatívy a ich uplatňovanie sú zásadne ovplyvňované medzinárodnou legislatívou a medzinárodnými dohovormi. Pred 10-mi rokmi sa SR stala členskou krajinou Európskej únie a jednou z významných podmienok prijatia bolo zosúladenie našej legislatívy s právom EÚ. Tým sa legislatíva EÚ, týkajúca sa oblasti ľudských práv stala rozhodujúcou i

pre uplatňovanie ľudských práv v Slovenskej republike. Tak sa naštartovali aj v našich národných zákonoch nevyhnutné zmeny, vychádzajúce z legislatívy EU. Pre prijímanie legislatívy EU na národnej úrovni majú hlavný význam jej nariadenia a smernice.

Mnoho ľudí so zdravotným postihnutím si ešte dostatočne neuvedomuje zásadný význam legislatívy EÚ pre uplatňovanie ich práv. Často nevedia, že uplatňovanie mnohých ľudských práv je v súčasnosti priamo regulované prostredníctvom legislatívy (nariadení) EÚ a ďalšie prostredníctvom národnej legislatívy s povinne zapracovanou (transponovanou) legislatívou EÚ.

Požiadavky EU **v oblasti transportu:**

Pri cestovaní alebo pri snahe cestovať má diskriminácia rôzne formy, od odmietnutia povoliť nástup do dopravného prostriedku alebo odmietnutia rezervácie cestovného lístka z dôvodu zdravotného postihnutia, chýbajúcej alebo nedostatočnej asistencie, alebo nedôstojného zaobchádzania, až po poškodené alebo stratené pomôcky na mobilitu. Vďaka rozvoju podpory a ochrany ľudských práv sa v EU postupne začal presadzovať názor, že je potrebné zabezpečiť rovné príležitosti v doprave aj pre osoby so zdravotným postihnutím a so zníženou mobilitou.

➤ *Smernice EU pre autobusy.* K usmerneniam o autobusoch a vozidlách, ktoré musia členské štáty EU zapracovať do svojej národnej legislatívy patria: *Smernica 2001/EC Európskeho parlamentu a Rady* – podľa tejto smernice po auguste 2003 musia všetky EU členské štáty zabezpečiť, aby novo nakúpené autobusy MHD boli prístupné aj pre osoby so zdravotným postihnutím; *Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) 181/2011 o právach cestujúcich v autobusovej a autokarovej doprave a o zmene a doplnení nariadenia (ES) č. 2006/2004* - cestujúci so zdravotným postihnutím a cestujúci so zníženou pohyblivosťou majú právo na poskytovanie pomoci v autobusoch a na určených staniciach. Tieto požiadavky EU sa až v posledných rokoch realizujú v mnohých mestách SR, pri obnove vozového parku MHD. Slovenská republika už určila stanice, na ktorých sa poskytuje, resp. bude poskytovať pomoc osobám so zdravotným postihnutím pre medzinárodnú pravidelnú autobusovú dopravu nad 250 km od 1. marca 2013, ale vo vnútroštátnej diaľkovej doprave s dĺžkou trasy autobusovej linky nad 250 km až od 1. marca 2017. Zoznam staníc zverejňuje na svojom webovom sídle Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR).

➤ *Smernice EU o vlakoch: expresné a bežné vlaky* - vyžadujú, aby všetky trate a stanice boli pri ich rekonštrukcii a pri výstavbe nových budov alebo štruktúr, sprístupnené aj pre ľudí so zdravotným postihnutím (*Smernica Rady 2001/16/EC; Smernica Rady 96/48/EC* –

rýchlovlaky; *Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) 1371/2007 o právach a povinnostiach cestujúcich v železničnej preprave*).

Na Slovensku v súčasnosti existujú tri režimy uplatňovania nariadenia v závislosti od kategórie osobnej železničnej prepravy:

- Pre medzinárodnú prepravu už platí celé nariadenie
- Vo vnútroštátnej diaľkovej železničnej preprave musí byť dodržiavané celé nariadenie, ale s výnimkou niektorých článkov, ktorých postupné dodržiavanie sa očakáva do termínov platnosti výnimiek (t.j. do r. 2017, pokiaľ termíny nebudú predĺžené).

➤ *Nariadenia EU7 pre cestovanie lietadlom*. Existujú viaceré EÚ zákony, ktoré významne zlepšujú práva ľudí so zdravotným postihnutím, cestujúcich lietadlami: EÚ zákon, stanovujúci všeobecné pravidlá na kompenzáciu a asistenciu pre cestujúcich lietadlom, ktorý zahŕňa špecifické články, zabráňujúce diskriminácii a znemožneniu cestovania lietadlom pre zdravotne postihnutých cestujúcich (*Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady ES č. 1107/2006 o právach zdravotne postihnutých osôb a osôb so zníženou pohyblivosťou v leteckej doprave*). Ďalšie nariadenie zabezpečuje, že ľudia so zdravotným postihnutím majú pri cestovaní lietadlom zaručenú asistenciu a nemusia za ňu platiť. (*Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady ES261/2004, ktorým sa ustanovujú spoločné pravidlá systému náhrad a pomoci cestujúcim pri odmietnutí nástupu do lietadla, v prípade zrušenia alebo veľkého meškania letov a ktorým sa zrušuje nariadenie (EHS) č. 295/91*).

➤ Európska komisia, v spolupráci s EDF, iniciovala *Týždeň európskej mobility*, ktorý sa koná vždy v septembri a má za cieľ zvýšiť povedomie verejnosti (informovanosť) o udržateľných prostriedkoch dopravy a vývoji politiky, ktorá prináša osoh všetkým občanom v oblasti dopravy a mobility.

Požiadavky EU v **oblasti výstavby životného prostredia:**

Smernica EU 95/16/EC z r. 1995 o výťahoch vyžaduje, aby všetky nové výťahy boli plne dostupné aj pre ľudí so zdravotným postihnutím. Európsky normalizačný úrad, CEN, vypracoval technické detaily, aby definoval normu pre prístupné výťahy.

➤ Európska komisia v r. 2000 vyhlásila program *“Do bezbariérovej Európy”* (COM(2000)). Tu je vhodné pripomenúť, že ešte v r. 1999 sa na Slovensku začal realizovať projekt *„Slovensko bez bariér“* a následne boli vyhlasované opakované súťaže *„Samospráva a Slovensko bez bariér“*. V decembri 2013 bola vyhodnotená VII. etapa tejto súťaže.

Požiadavky EU v **oblasti zabezpečenia rovnakého zaobchádzania v zamestnaní:**

➤ *Smernica Rady 2000/78/EC* zavádza všeobecný rámec pre rovnaké zaobchádzanie v zamestnaní a pri výbere povolania, obsahuje povinnosť zamestnávateľov upraviť ich budovy tak, aby boli prispôsobené aj potrebám zdravotne postihnutých zamestnancov. V súčasnosti sa mimoriadna dôležitosť legislatívy EÚ pre tvorbu pracovných miest pre osoby so zdravotným postihnutím v SR, prejavila napr. pri riešení problémov financovania chránených pracovísk. Ide o *Nariadenie komisie (ES) č. 800/2008 o vyhlásení určitých kategórií pomoci za zlučiteľné so spoločným trhom*. Uplatnenie tohto nariadenia umožňuje finančnú pomoc chráneným pracoviskám z viacerých verejných zdrojov (umožňuje kumuláciu zdrojov)

Oba uvedené predpisy majú rozhodujúci vplyv na legislatívu SR, podporujúcu zamestnávanie občanov so zdravotným postihnutím.

Požiadavky EÚ v oblasti ICT a telekomunikácie:

➤ Zákony EÚ v oblasti prístupnosti k telekomunikačným službám ukladajú telekomunikačným operátorom povinnosť poskytovať služby prístupné aj pre zdravotne postihnutých užívateľov. Zákon zahrňuje napr. prístupnosť k verejným telefónom (rovnakú dostupnosť vo vzťahu k cene, kvalite a k výberu); zahrňuje tiež, že užívateľom textového telefónu nebude penalizovaný a viac spoplatnený dodatočný čas, potrebný na použitie telefónu; že Národný regulačný úrad, ktorý monitoruje implementáciu tohto EÚ zákona, musí konzultovať s organizáciami ľudí so zdravotným postihnutím o tom, ako čo najlepšie zefektívniť jeho implementáciu (*Smernica 2002/21/EC pre osnovu všeobecného predpisu pre elektronické komunikačné siete a služby, Smernica 2002/22/EC pre univerzálne služby a práva užívateľov vo vzťahu k elektronickej komunikačnej sieti a službám*)

Po r. 2006 sa EÚ stala zmluvnou stranou dohovoru OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím, ktorý v r. 2010 ratifikovala aj Slovenská republika a tak došlo k ďalšiemu zvýšeniu podpory ľudských práv osôb so zdravotným postihnutím v európskej i našej národnej legislatíve.

Významným dokumentom EÚ pre všetky členské štáty bolo prijatie „*Európskej stratégie pre oblasť ZP na roky 2010 - 2020*“ (ďalej ESZP), ktorá zaväzuje členské štáty EÚ posilňovať plné využívanie práv ľudí so zdravotným postihnutím, vytvárať bezbariérovú Európu pre všetkých, ako aj zabezpečiť účinné vykonávanie Dohovoru OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím a z neho vyplývajúce záväzky.

V SR bol v januári 2014 vládou schválený „*Národný program rozvoja životných podmienok osôb so zdravotným postihnutím na roky 2014 – 2020*“, ktorý už vychádza z požiadaviek dokumentu OSN „*Dohovor...*“. V súčasnosti sa aj v SR intenzívne pracuje na

príprave dokumentu „Celoštátna stratégia na ochranu a podporu ľudských práv v SR“, v rámci ktorej sa spracováva aj materiál za oblasť osôb so zdravotným postihnutím.

Záver

V úvode tohto príspevku sme objasnili, že život ľudí so zdravotným postihnutím a ich situácia v spoločnosti dnes predstavuje závažný sociálny a etický problém i zložitý výskumný problém. Naš výskum poukázal na závažné nedostatky v procese prechodu mladých ľudí so zdravotným postihnutím do dospelosti v oblasti zamestnania, bývania a podmienok pre rodinný život. Problémy sú aj v iných oblastiach, napríklad na mnohých vysokých školách nie sú u nás vytvorené primerané podmienky pre štúdium mladých ľudí so zdravotným postihnutím (pozri Matulník J., Orgonášová, M., Ritomský, A., 2010), rodiny so ZP členom sú v nepriaznivej finančnej situácii (Repková, s.18), nedostatky sú v dostupnosti zdravotnej starostlivosti (tamtiež. s. 22). Po vstupe do EU a vytvorili mnohé nové možnosti riešenia problémov. Je teraz dôležité aby sa tieto možnosti využili v čím väčšej miere.

Literatúra

- [1] ANASTTASIOU, D., KAUFFMAN, J. M., 2011: A social constructionist approach to disability: Implications for special education. *Exceptional Children*, Vol. 77. No. 3, 367-384.
- [2] DOKUMENT WHO: *Internationale Classification of Functioning, Disability and Health - ICF*, 2001, (slov. preklad: *Medzinárodná klasifikácia funkčnej schopnosti, dizability a zdravia* - MKF, AOZPO SR, Bratislava 2003, ISBN 80-968689-1-8, s.198).
- [3] KORNBLUM, W., JULIAN, J., 2007: *Social problems*. Pearson Prentice Hall Upper Saddle River.
- [4] MATULNÍK, J., ORGONÁŠOVÁ, M., RITOMSKÝ, A., 2010. Podmienky štúdia študentov so zdravotným postihnutím na vysokých školách v SR. In Bednárik, R., Jeřábek, H., Smékalová, L.: *Aktuální otázky české a slovenské společnosti: Sborník k 45 výročí založení Československé sociologické společnosti: Sociologie zdravotnictví a medicíny*, Tribun EU, Brno s. 143-157.
- [5] MATULNÍK, J., ORGONÁŠOVÁ, M., 2013: *Prechod do dospelosti mladých ľudí so zdravotným postihnutím a ovplyvňujúce sociálne faktory*. Iuventa, Bratislava, dostupné na internete 8.1.2015,
- [6] http://www.iuventa.sk/files/vyskumna_sprava_prof_matulnik_def.pdf
- [7] O'BRIEN, G., 2011: *Eugenics, Genetics, and the Minority Group Model of Disabilities: Implication for Social Work Advocacy*. *Social Work*, 56, 4, 347- 354.

- [8] OLIVER, M., 1998: *Theories in health care and research: theories of disability in health practice and research*. British Medical Journal, 317, 71, 1446-1449.
- [9] OLIVER, M., 1996: *Understanding disability: From theory to practice*. Macmillan, London.
- [10] PARSONS, T., 1975: The sick role and the role of the physician reconsidered. The Milbank Memorial Fund Quarterly. Health and Society, Vol. 53, No. 3, pp. 257-278
- [11] REPKOVÁ, K., 2012: *Zdravotné postihnutie na Slovensku: vybrané fakty, čísla a výskumné zistenia*. In: Repková, K., Sedláková, D. "Zdravotné postihnutie . vybrané fakty, čísla a výskumné zistenia v medzinárodnom a národnom kontexte. Kancelária SZO na Slovensku, Bratislava, 11- 34.
- [12] SEDLÁKOVÁ, D., 2012: *Svetová správa o zdravotnom postihnutí - sumár*. In: Repková, K., Sedláková, D. "Zdravotné postihnutie . vybrané fakty, čísla a výskumné zistenia v medzinárodnom a národnom kontexte. Kancelária SZO na Slovensku, Bratislava, 37-74.
- [13] TERZI, L., 2004: The social model of disability: A philosophical critique. Journal of Applied Philosophy, 21, 2, 141-157.
- [14] THOMAS, C., 2007: *Sociologies of disability and illness: Contested ideas in disability studies and medical sociology*. Palgrave Macmillan, Houndmills.

Kontakt

prof. PhDr. Jozef Matulník, PhD.

Katedra sociológie, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

matulnik@vssvalzbety.sk

Zamýšľaná plodnosť mladých ľudí na Slovensku.

Poznatky zo sociologického výskumu

Intended Fertility of Young People in Slovakia.

Knowledge from Sociological Research

Roman KOLLÁR a Margita KOLLÁROVÁ

Abstrakt

Príspevok pojednáva o zamýšľanej plodnosti mladých ľudí na Slovensku. Prostredníctvom štatistickej analýzy dát zo sociologického výskumu (n=973) prezentujeme zistenia, že zamýšľaná plodnosť mladých ľudí je pod záchovnou úrovňou a vyššia zamýšľaná plodnosť sa spája s religiozitou a vysokou hodnotou manželstva.

Kľúčové slová

Zamýšľaná plodnosť, mladí ľudia, religiozita, manželstvo

Abstract

The paper deals with intended fertility of young people in Slovakia. By the means of statistical data analysis from sociological research (n=973) we present findings, that intended fertility of young people is below replacement level and higher intended fertility is connected with religiosity and high value of marriage.

Key words

Intended fertility, young people, religiosity, marriage

Úvod

Slovenský štatistik a demograf Karol Pastor v jednej zo svojich štúdií poznamenáva, že kľúčovým problémom populačných prognóz je predpoveď plodnosti, ktorá okrem objektívnych daností závisí aj od subjektívneho správania jednotlivcov. Najlepším prediktorom budúcej konečnej fertility je pritom zamýšľaná plodnosť. Tá sa v sociologických prieskumoch zisťuje otázkami typu *Koľko detí by ste chceli mať?* (Pastor, 2006, s. 32).

Zamýšľaná plodnosť bola predmetom viacerých zahraničných i slovenských výskumov. Sarah R. Hayfordová a S. Philip Morgan použili dáta z amerického výskumu National Survey of Family Growth (NSFG), pričom analyzovali zamýšľanú a realizovanú plodnosť u žien vo veku od 15 do 44 rokov. Zistili, že vyššia zamýšľaná i realizovaná

plodnosť respondentiek pozitívne koreluje s dôležitosťou náboženstva v každodennom živote a tradičnými rodinnými hodnotami (Hayford, Morgan, 2008, s. 1165-1174).

Dáta z NSFG použil i Li Zhang, ktorý analyzoval realizovanú plodnosť u 26-ročných a starších obyvateľov USA. Zistil, že vyššia realizovaná plodnosť sa spája s deklarovanou religiozitou, väčšou dôležitosťou náboženstva v každodennom živote a vyššou frekvenciou navštevovania bohoslužieb. (Zhang, 2008, s. 238-253). Autor v tejto súvislosti konštatuje, že „náboženstvo je mimoriadne dôležitou inštitúciou, ktorá šíri normy správania a poskytuje ľuďom sociálnu podporu“ (Zhang, 2008, s. 256).

Tomas Frejka a Charles F. Westoff porovnávali religiozitu a realizovanú plodnosť v USA a Európe na dátach z EVS (European Value Survey) a NSFG u žien vo veku od 18 do 44 rokov. Zistili, že vyššia pôrodnosť respondentiek v USA sa spája s deklarovanou religiozitou a pozitívne koreluje s dôležitosťou náboženstva v každodennom živote a frekvenciou navštevovania bohoslužieb (Frejka, Westoff, 2006, s. 13-22).

Na Slovensku sa zamýšľanou plodnosťou dlhodobo zaoberá Jozef Matulník. Tento autor vo svojich početných výskumoch opakovane presvedčivo preukázal, že vyššia zamýšľaná plodnosť sa spája predovšetkým s religiozitou a vyššou hodnotou pripisovanou inštitúcii manželstva (Matulník, Ritomský, Pastor, 2003, s. 42-44; Matulník, Ritomský, 2006, s. 69-72; Matulník, Kratochvíla, Kyselica, 2008, s. 199-212).

Dáta a metódy

Prezentovaná štúdia je založená na štatistickej analýze dát z kvantitatívneho sociologického výskumu, ktorý sme vykonali v rokoch 2012-2013 v spolupráci s IUVETOU (Slovenským inštitútom mládeže).²¹ Predmetom tohto výskumu bola identifikácia potrieb mladých ľudí pri zakladaní si rodiny a potrieb mladých rodín. Objektom výskumu boli mladí ľudia vo veku od 18 do 29 rokov v Bratislavskom, Žilinskom, Banskobystrickom a Prešovskom kraji. Výskum sa uskutočnil prostredníctvom metódy štandardizovaných rozhovorov. Pri výbere respondentov (n=973) zo základného do výberového súboru bol použitý kvótny výber. Výsledky výskumu sú reprezentatívne vzhľadom na vek, stupeň dosiahnutého vzdelania, rodinný stav, veľkosť sídla, kraj, pohlavie a národnosť. Získané dáta sme vyhodnocovali prostredníctvom štatistického programu SPSS, 20.0 verzie a programu

²¹ „Tento výskumný projekt financovala IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže v rámci projektu KomPrax – Kompetencie pre prax, ktorý bol podporený Európskym sociálnym fondom. Táto publikácia (dokument) reprezentuje výlučne názory autora a nemusí reprezentovať názory a stanoviská IUVENTY – Slovenského inštitútu mládeže“.

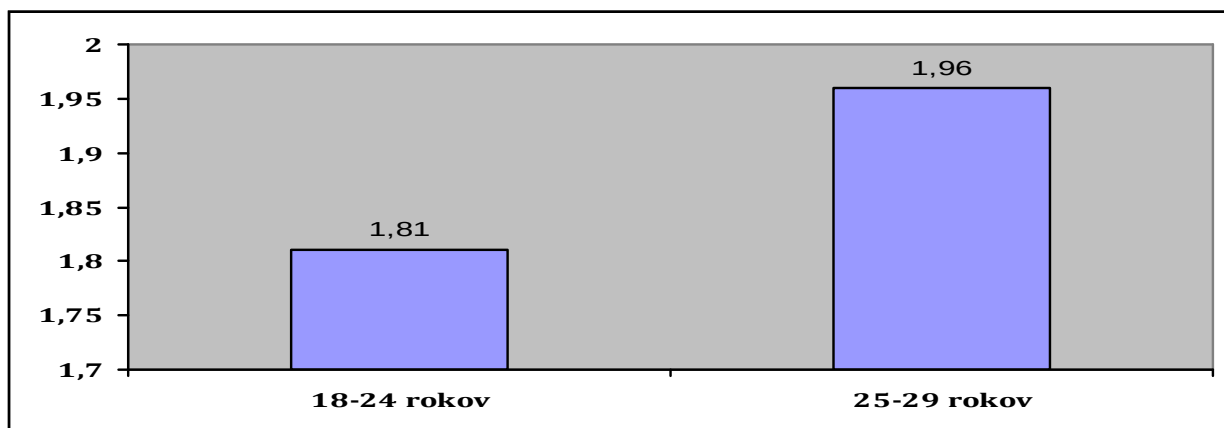
Microsoft Excel. Počítali sme Cramerovo V, Spearmanovo rho, Pearsonovo r a F-test (analýzu rozptylu). Na prezentáciu výsledkov výskumu sme použili grafy.

Výsledky

Zamýšľanú plodnosť mladých ľudí na Slovensku sme vypočítali ako súčet už realizovanej a ďalšej zamýšľanej plodnosti. Tá má za celý súbor hodnotu 1,87 a je pod záchovnou úrovňou.

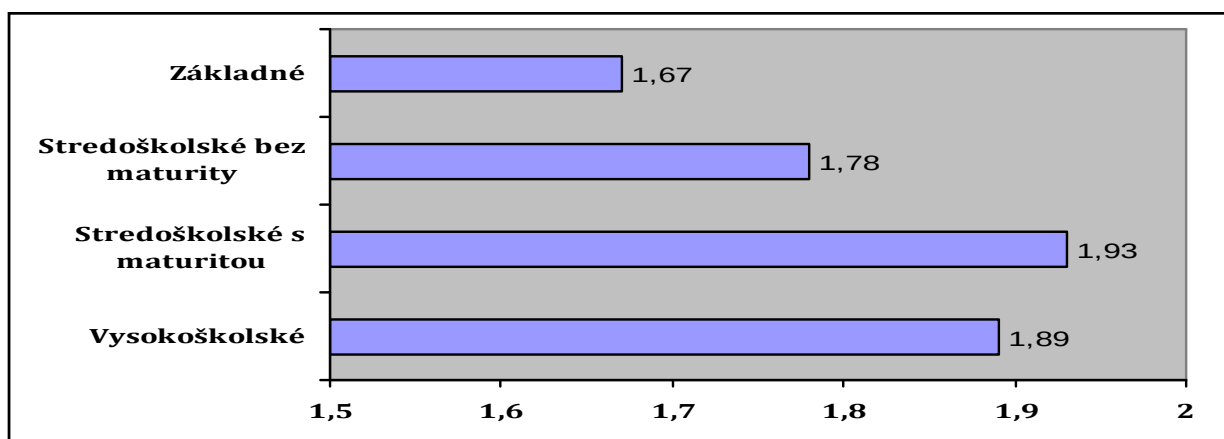
Z hľadiska socio-demografických znakov respondentov sme zistili, že viac detí chcú mať starší (Pearson $r=0,066$; $p=0,040$) a vzdelanejší (Spearman $\rho=0,094$; $p=0,004$) mladí ľudia, ktorí sú ženatí/vydaté (Cramer $V=0,265$; $p<0,001$) a žijú v menších obciach (Spearman $\rho=-0,074$; $p=0,022$) Žilinského kraja (Cramer $V=0,173$; $p<0,001$). Výsledky uvádzame v grafoch 1, 2, 3, 4 a 5. Štatisticky významné rozdiely sme nezaznamenali podľa pohlavia a národnosti respondentov.

Graf 1 Zamýšľaná plodnosť podľa vekových kategórií

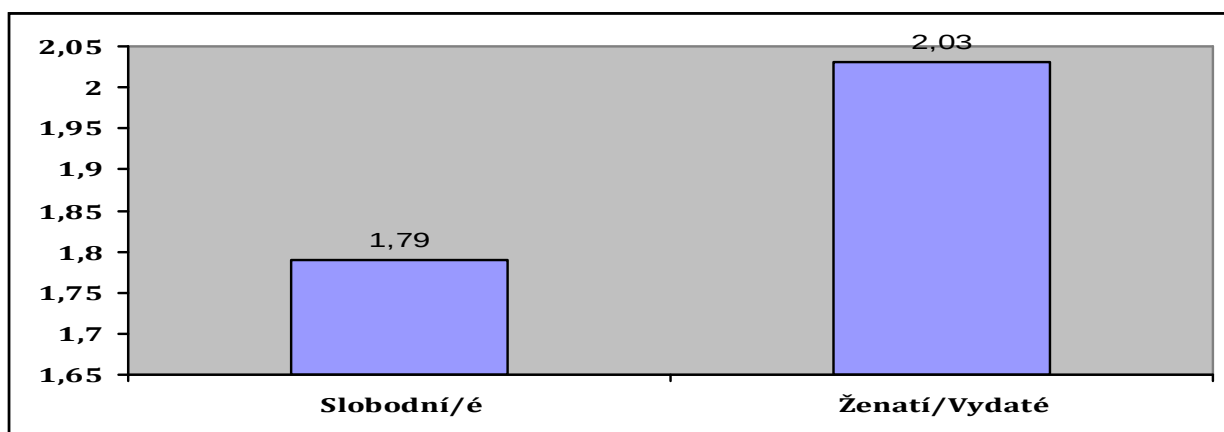
$F(1, 951)=7,066$; $p=0,008$

Graf 2 Zamýšľaná plodnosť podľa stupňa dosiahnutého vzdelania

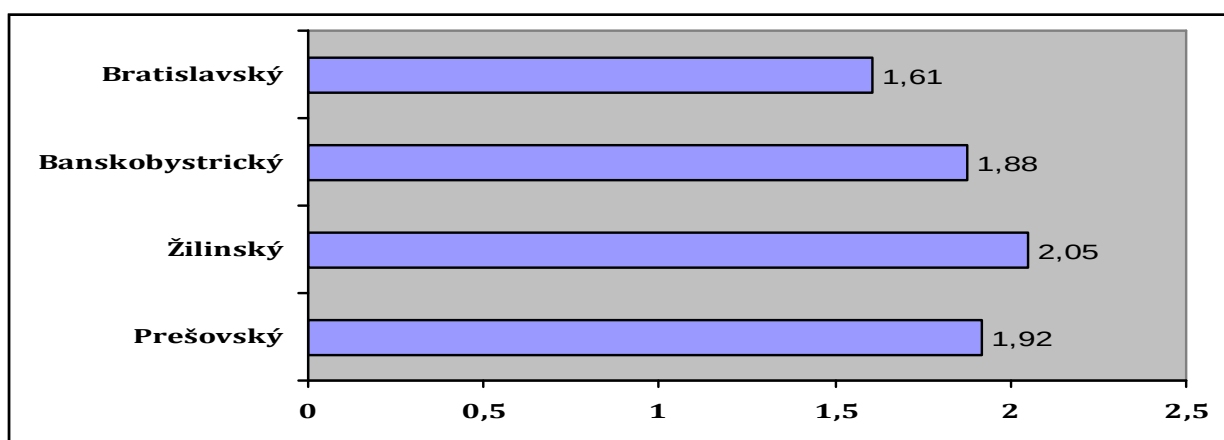
$F(3, 949)=3,588$; $p=0,013$

Graf 3 Zamýšľaná plodnosť podľa rodinného stavu

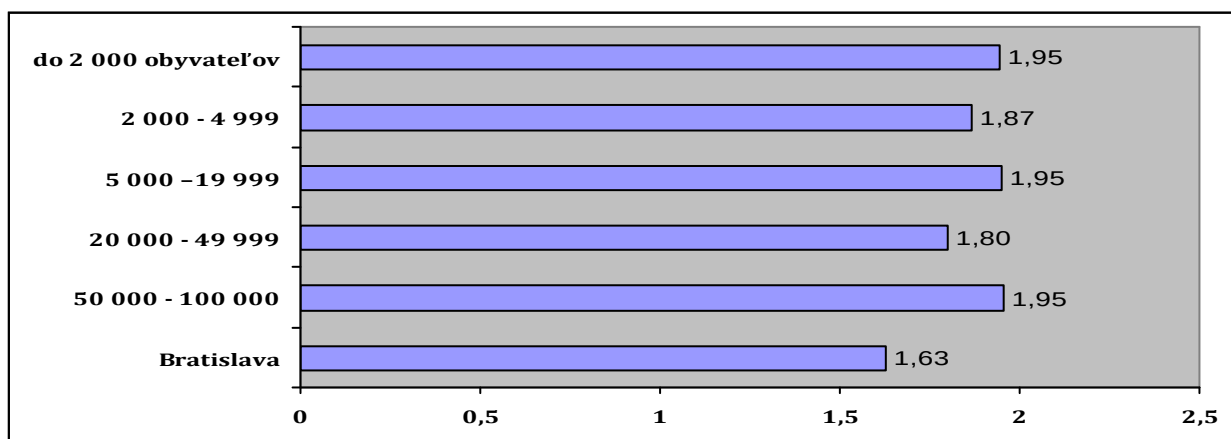
$F(1, 944)=15,798$; $p<0,001$

Graf 4 Zamýšľaná plodnosť podľa krajov

$F(3, 949)=12,128$; $p<0,001$

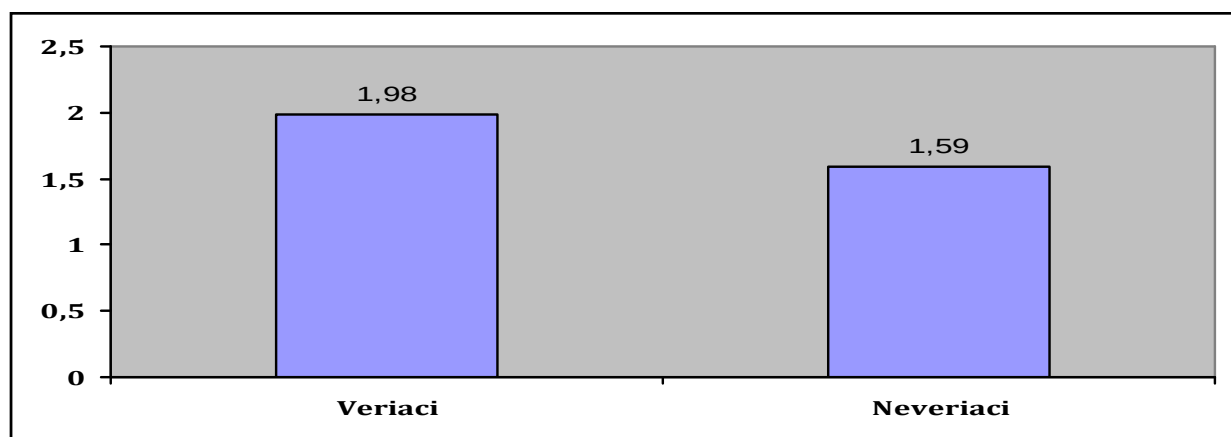
Graf 5 Zamýšľaná plodnosť podľa veľkosti sídla

$F(5, 947)=3,569$; $p=0,003$

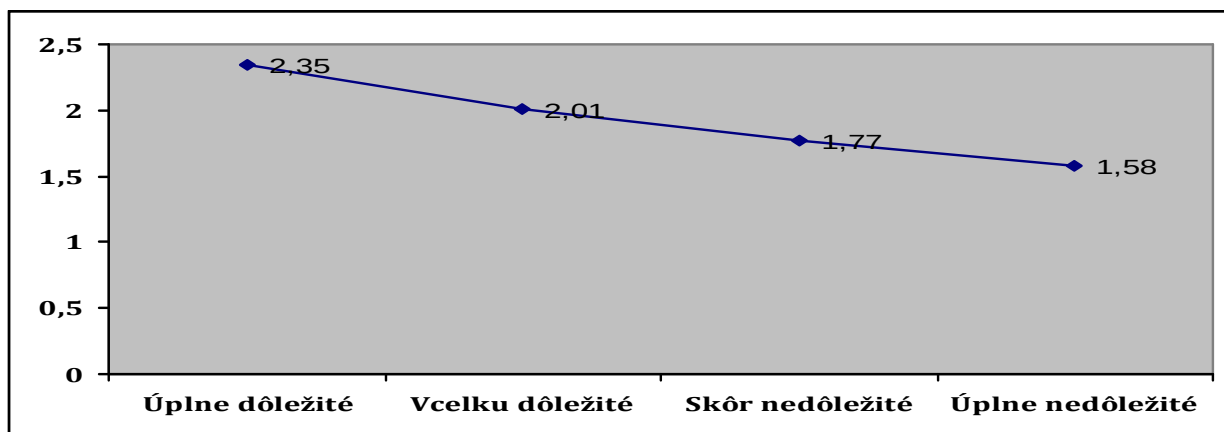
Významnými činiteľmi diferencujúcimi zamýšľanú plodnosť mladých ľudí sú ukazovatele religiozity. Viac detí chcú mať respondenti, ktorí sú veriaci (Cramer $V=0,238$; $p<0,001$), považujú náboženstvo za dôležitejšie pre svoj život (Spearman $\rho=-0,298$; $p<0,001$), častejšie sa modlia (Spearman $\rho=-0,317$; $p<0,001$), navštevujú bohoslužby (Spearman $\rho=-0,289$; $p<0,001$) a chodia na sv. spoveď (Spearman $\rho=-0,271$; $p<0,001$). Výsledky uvádzame v grafoch 6, 7, 8, 9 a 10. Ako vidno, je to práve religiozita, ktorá má tendenciu byť faktorom zvyšujúcim pôrodnosť (McQuillan, 2004, s. 50).

Graf 6 Zamýšľaná plodnosť podľa deklarovanej religiozity

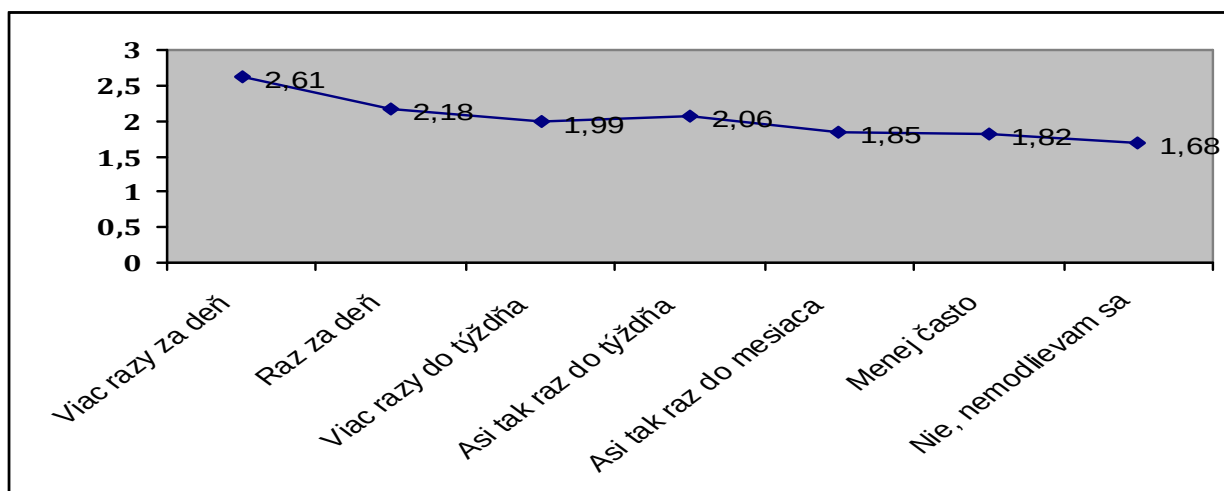
$F(1, 939)=47,250$; $p<0,001$

Graf 7 Zamýšľaná plodnosť podľa dôležitosti náboženstva v živote

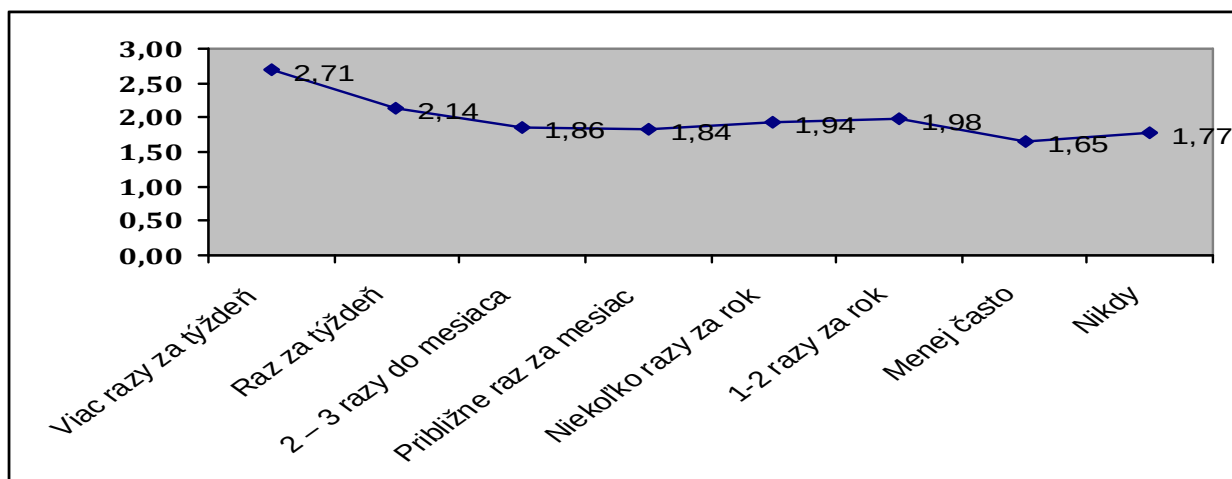
$F(3, 856)=32,336; p<0,001$

Graf 8 Zamýšľaná plodnosť podľa frekvencie modlitby

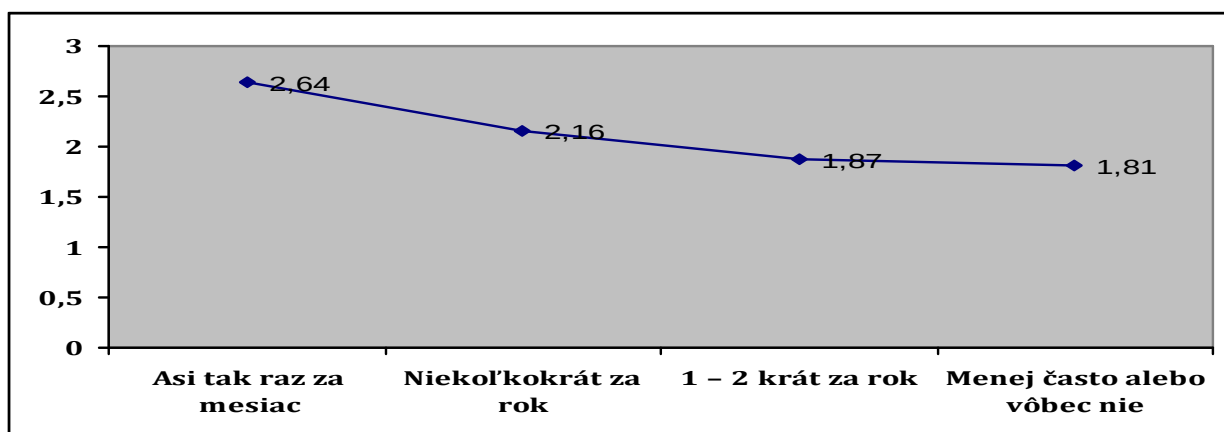
$F(6, 639)=13,509; p<0,001$

Graf 9 Zamýšľaná plodnosť podľa frekvencie navštevovania bohoslužieb

$F(7, 636)=12,083; p<0,001$

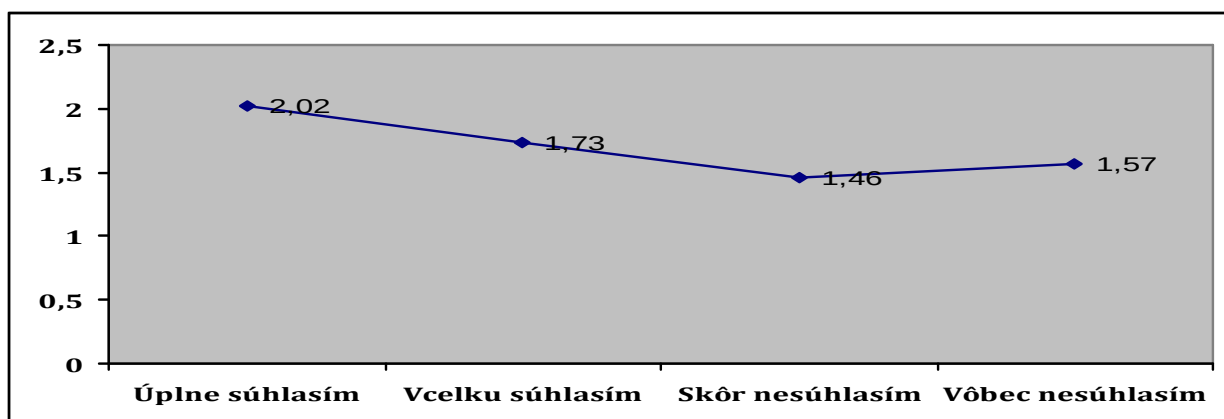
Graf 10 Zamýšľaná plodnosť podľa frekvencie chodievania na sv. spoveď

$F(3, 608)=24,834; p<0,001$

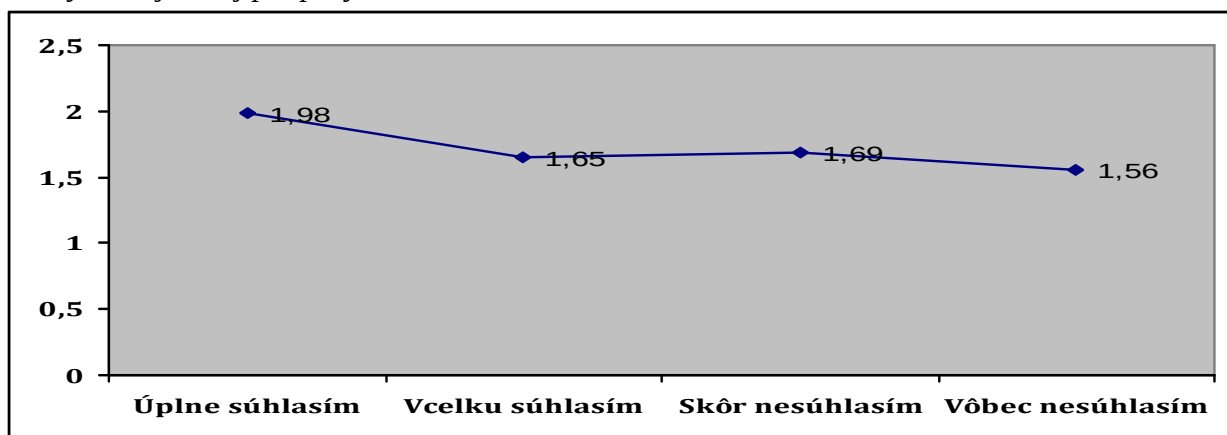
Zamýšľaná plodnosť mladých ľudí úzko súvisí i s názormi na manželstvo. Viac detí chcú mať respondenti, ktorí vo vyššej miere súhlasia s tým, že manželstvo je zväzok muža a ženy, ktorý by sa mal uzatvárať na celý život (Spearman $\rho=0,224; p<0,001$) a manželstvo je sľubom vernosti, dôvery a vzájomnej podpory v dobrom i zlom (Spearman $\rho=-0,167; p<0,001$) a nesúhlasia s tým, že manželstvo je dnes už zastarané (Spearman $\rho=0,229; p<0,001$), manželstvo je iba kus papiera (Spearman $\rho=0,253; p<0,001$), je jedno, či partneri žijú v manželstve alebo nie, hlavne, ak im to „klape“ (Spearman $\rho=0,302; p<0,001$) a je správne, keď muž a žena pred vstupom do manželstva najprv spolu určitý čas žijú „na skúšku“ (Spearman $\rho=0,252; p<0,001$). Výsledky uvádzame v grafoch 11, 12, 13, 14, 15 a 16.

Graf 11 Zamýšľaná plodnosť podľa miery súhlasu s výrokom *Manželstvo je zväzok muža a ženy, ktorý by sa mal uzatvárať na celý život*

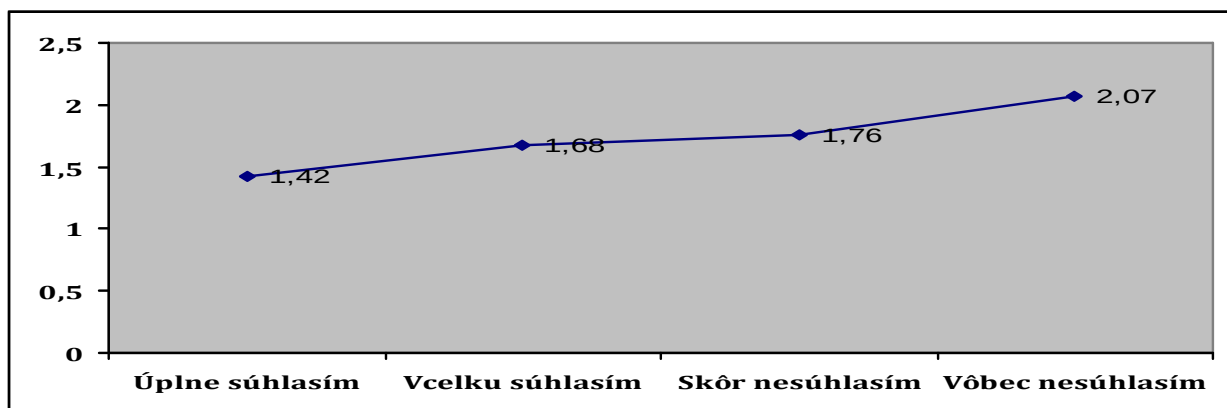
$F(3, 894)=16,826; p<0,001$

Graf 12 Zamýšľaná plodnosť podľa miery súhlasu s výrokom *Manželstvo je sľubom vernosti, dôvery a vzájomnej podpory v dobrom i zlom*

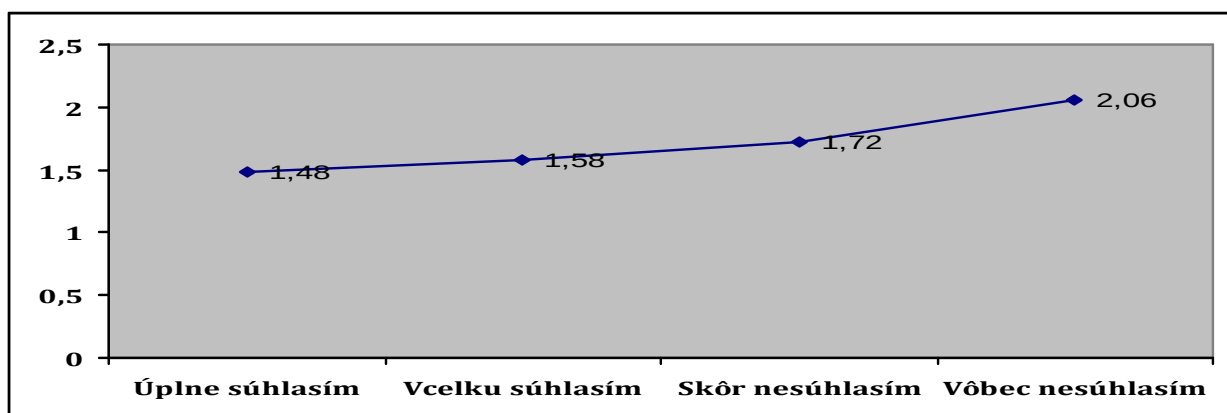
$F(3, 895)=10,525; p<0,001$

Graf 13 Zamýšľaná plodnosť podľa miery súhlasu s výrokom *Manželstvo je dnes už zastarané*

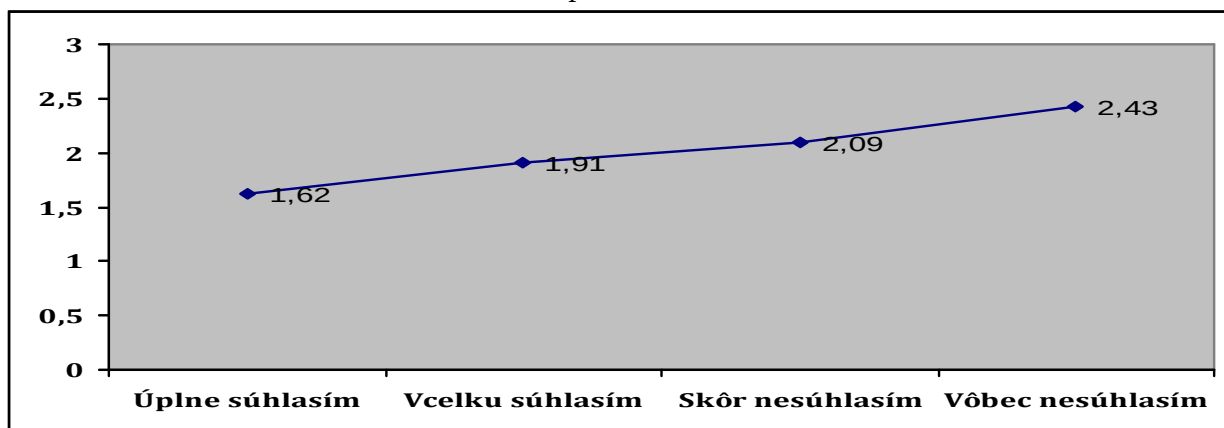
$F(3, 909)=20,529; p<0,001$

Graf 14 Zamýšľaná plodnosť podľa miery súhlasu s výrokom *Manželstvo je iba kus papiera*

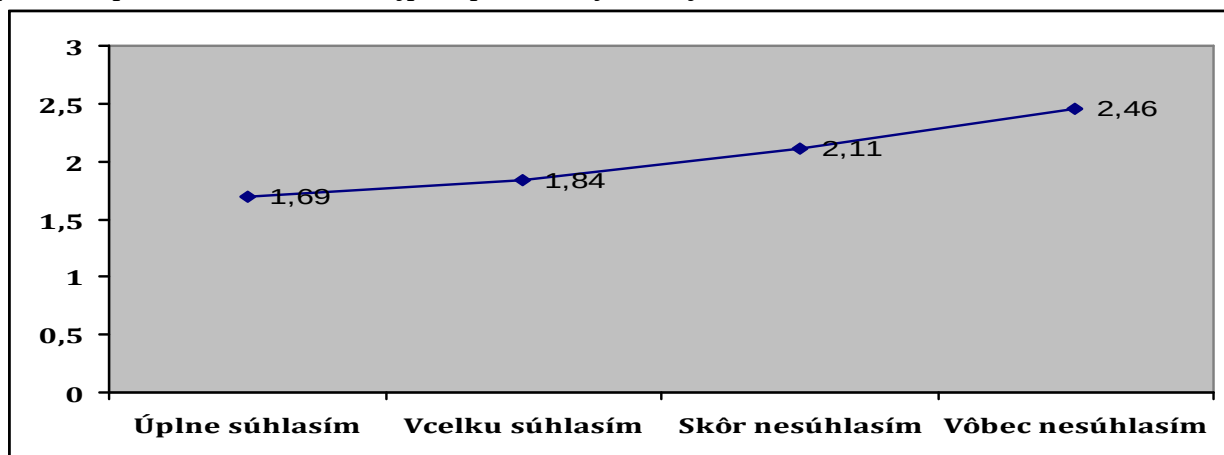
$F(3, 909)=21,779; p<0,001$

Graf 15 Zamýšľaná plodnosť podľa miery súhlasu s výrokom *Je jedno, či partneri žijú v manželstve alebo nie, hlavne, ak im to „klape“*

$F(3, 870)=31,910; p<0,001$

Graf 16 Zamýšľaná plodnosť podľa miery súhlasu s výrokom *Je správne, keď muž a žena pred vstupom do manželstva najprv spolu určité čas žijú „na skúšku“*

$F(3, 841)=22,392; p<0,001$

Diskusia

Na tomto mieste si zhrnieme poznatky, ku ktorým sme v našej štúdii dospeli. Zamýšľaná plodnosť mladých ľudí na Slovensku je pod zachovnou úrovňou. Viac detí chcú mať respondenti, ktorí sú starší, vzdelanejší, ženatí/vydaté a žijú v menších obciach Žilinského kraja, sú veriaci, považujú náboženstvo za dôležité pre svoj život a svoju vieru praktizujú i v každodennom živote – pravidelnou modlitbou, navštevovaním bohoslužieb a chodením na sv. spoveď a pripisujú inštitúcii manželstva vysokú hodnotu.

Tieto poznatky plne korešpondujú so závermi z viacerých sociologických (zahraničných i slovenských) výskumov a analýz (Hayford, Morgan, 2008; Zhang 2008; Frejka, Westoff, 2006; Matulník, Ritomský, Pastor, 2003; Matulník, Ritomský, 2006;

Matulník, Kratochvíla, Kyselica, 2008) a možno ich vyjadriť v konštatovaní, že kľúčovým predpokladom pre zabezpečenie reprodukcie slovenskej sú mladé veriace rodiny.

Literatúra

- [1] FREJKA, T., WESTOFF, C. F., 2006: *Religion, Religiousness and Fertility in the U.S. and in Europe*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 25 p.
- [2] HAYFORD, S. R., MORGAN, S. P., 2008: *Religiosity and Fertility in the United States: The Role of Fertility Intentions*. In: *Social Forces*, Vol. 86, No. 3, pp. 1163-1188.
- [3] MATULNÍK, J., KRATOCHVÍLA, M., KYSELICA, J., 2008: *Religiozita, rodina a reprodukčné správanie obyvateľov Slovenska*. In: MATULNÍK, J. (Ed.): *Analýza religiozity katolíkov na Slovensku*. Bratislava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, s. 163-224.
- [4] MATULNÍK, J., RITOMSKÝ, A., 2006: *Hodnota manželstva a postoje k mimomanželskému spoluzitiu*. In: MATULNÍK, J. (Ed.): *Analýza sociálnych a zdravotných dôsledkov zmien demografického správania na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, s. 67-90.
- [5] MATULNÍK, J., RITOMSKÝ, A., PASTOR, K., 2003: *Analýza makrospoločenských faktorov súčasného vývoja pôrodnosti na Slovensku*. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, 230 s.
- [6] MCQUILLAN, K., 2004: *When Does Religion Influence Fertility?* In: *Population and Development Review*, Vol. 30, No. 1, pp. 25-56.
- [7] PASTOR, K., 2006: *Zamýšľaná plodnosť v SR ako predmet výskumov populačnej klímy*. In: MATULNÍK, J. (Ed.): *Analýza sociálnych a zdravotných dôsledkov zmien demografického správania na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, s. 32-39.
- [8] ZHANG, L., 2008: *Religious Affiliation, Religiosity and Male and Female Fertility*. In: *Demographic Research*, Vol. 18, No. 8, pp. 233-262.

Kontakt

PhDr. et Mgr. Roman Kollár, PhD a PhDr. Margita Kollárová, PhD.
Katedra sociológie
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
Pod Brehmi č. 4/A Polianky
841 01 Bratislava
kollar@vssvalzbety.sk, minichova@vssvalzbety.sk

**Rozvoj účastníkov mládežníckych programov podporovaných EÚ a ich
záujem o sociálne problémy a európske témy
(výsledky výskumu)**

**Development of participants in youth programs supported by the EU, and
their interest in social problems and European issues
(research results)**

Martin FERO

Abstrakt:

Táto analýza sa zaoberá finálnymi pozorovaniami a výsledkami medzinárodnej kvantitatívnej výskumnej analýzy programu EÚ Mládež v akcii, vychádzajúcich z odpovedí účastníkov projektov (N=327) na slovenskej národnej úrovni. Výsledky výskumu ukazujú, že účasť na projektoch prispieva k rozvoju ich medziľudských, sociálnych a medzikultúrnych kompetencií. Vrátane vnímaného rozvoja zručností, postojov, hodnôt a vedomostí.

Kľúčové slova:

Analýza kvantitatívneho výskumu, Európske mládežnícke programy, rozvoj zručností a vedomostí, záujem o sociálne problémy a európske témy

Abstract:

This analysis deals with the final observations and results of the international quantitative research-based analysis and monitoring of the EU Youth in Action Program relative to project participants (N=327) on Slovak national level. The outcomes of the survey suggest that involvement in projects contributes to the development of interpersonal, social and intercultural competences. This includes the development of receptive skills, but also attitudes, values and knowledge.

Key words:

Quantitative research-based analysis, European youth programs, development of skills and knowledge, interest in social problems and European issues

Ambíciu zaznamenať dopad mládežníckych programov na rozvoj účastníkov a ich záujem o sociálne problémy a európske témy iniciovala skupina akademických pracovníkov vedená Helmutom Fennesom z Innsbruckej univerzity spolu s pôvodne šiestimi národnými mládežníckymi organizáciami (za Slovenskú republiku – Iuventa – Slovenský inštitút mládeže). Postupne sa do tohto medzinárodného projektu „Research based monitoring of Youth in Action Program“ zapojilo 20 krajín takmer výlučne (okrem Turecka) z krajín EÚ (Fennes H., Gadinger S., Hagleitner W., 2014). Pre parciálnu analýzu (slovenských rezidentov) je použitý dátový súbor obsahujúci odpovede 327 participantov, zozbieraný pomocou

elektronických dotazníkov, pričom výzva vyplniť dotazník bola rozposielaná elektronicky na e-mailové kontakty účastníkov mládežníckych programov do 6 mesiacov od ukončenia projektu. Z celkového počtu 327 odpovedí účastníkov bolo 127 zozbieraných v novembri 2010, 90 v máji 2011 a 110 v máji 2013. Priemerný vek účastníkov projektu bol 23,6 roka (Md=23, Mod=18, SD=6,72). Najvýznamnejšou vekovou kategóriou boli účastníci vo veku 18-25 rokov, ktorí tvorili viac než 3/5 všetkých účastníkov. Ženy tvorili takmer 2/3 z celého počtu účastníkov. V kategóriách rozdelených podľa vzdelania dominujú účastníci s ukončenou vysokou školou alebo nadstavbou (41,1%), približne 1/4 tvoria gymnazisti a 1/5 žiaci základných škôl. Účastníci projektov žili väčšinou v mestách (15 -100 tisíc) – 34,3% alebo vo väčších mestách (Košice a Bratislava (26,6%). Len približne 18% účastníkov žilo v obciach menších než 3000 obyvateľov. Takmer 2/3 všetkých účastníkov hodnotí svoju životnú úroveň ako porovnateľnú s ostatnými obyvateľmi Slovenska. O niečo negatívnejšie vyznievajú odpovede viac než štvrtiny respondentov, ktorí uvádzajú, že musia čeliť prekážkam, ktoré im bránia v prístupe k mobilite alebo k práci. O niečo menej sa cítia obmedzovaní v oblasti prístupu k vzdelaniu (16,4%) a aktívnej účasti v rámci politiky a života v spoločnosti (12,8%). O programe Mládež v akcii alebo predchádzajúcich mládežníckych programoch EÚ sa účastníci dozvedeli najčastejšie prostredníctvom mládežníckej skupiny alebo mládežníckej organizácie (40,4%), prostredníctvom kamarátov/príbuzných (39,8%), prostredníctvom školy alebo univerzity (17,7%), prostredníctvom Národnej agentúry Mládež v akcii (9,8%), prostredníctvom informácií v novinách/časopisoch, v rádiu, TV, na internete (4,0%).

Získané poznatky účastníkov (oblasti a hlavné témy)

Pri analýze odpovedí účastníkov na otázku, o ktorých témach sa počas projektu naučili niečo nové, môžeme pozorovať dominanciu tém spojených s umením a kultúrou (40,4%), následne aj tém súvisiacich s Európou (28,7%) a mládežou, či mládežníckou politikou (25,4%). Na druhej strane, medzi témy, o ktorých sa naučili účastníci najmenej patria: boj proti diskriminácii na základe sexuálnej orientácie (2,4%), rovnosť mužov a žien (7,0%) a menšiny (8,9%).

Tabuľka č. 1: Odpoveď na otázku, v ktorej oblasti sa naučili počas projektu niečo nové?

	účastníci
Umenie a kultúra	40,4%
Európa	28,7%
Mládež a mládežnícka politika	25,4%
Začlenenie znevýhodnených ľudí do spoločnosti	20,8%
Šport a iné outdoorové aktivity	15,0%
Životné prostredie	14,7%
Rozvoj miest/ vidieka	13,5%
Médiá a komunikácia	13,1%
Rómski spoluobčania	12,2%
Diskriminácia	10,1%
Zdravie	10,1%
Porozumenie medzi náboženstvami	9,5%
Ľudia so znevýhodnením	9,2%
Menšiny	8,9%
Rovnosť mužov a žien	7,0%
Boj proti diskriminácii na základe sexuálnej orientácie	2,4%
Ďalšie oblasti, o ktorých som sa dozvedel/a niečo nové	8,3%
Úprimne, žiadne nové poznatky som nezískal/a.	2,1%

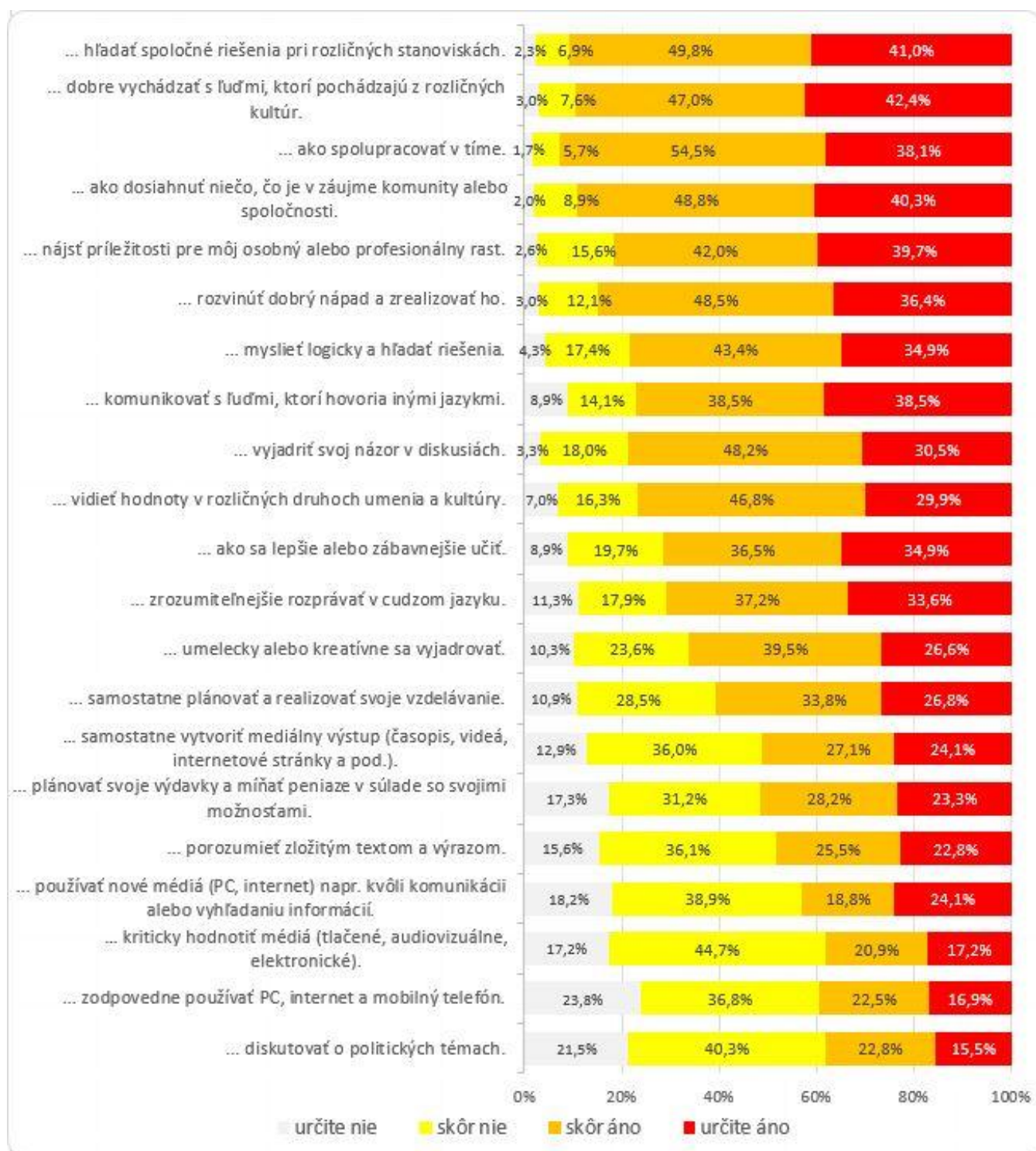
Pri analýze odpovedí účastníkov na otázku, či sa naučili lepšie vďaka účasti na projekte..., dominujú podľa grafu č.1 oblasti zamerané na sledovanie spoločných záujmov a riešení (ako dosiahnuť niečo, čo je v záujme komunity alebo spoločnosti, hľadať spoločné riešenia pri rozličných stanoviskách, ako spolupracovať v tíme). Sledujeme, že na tieto otázky uvádzalo súhlasné stanovisko približne 90% zo všetkých účastníkov. Projekty podľa odpovedí účastníkov tiež vo veľmi výraznej miere podporujú akceptovanie multikulturalizmu, pretože na otázku, či sa naučili vďaka účasti na projekte dobre vychádzať s ľuďmi, ktorí pochádzajú z iných kultúr, celkovo najviac respondentov (42,4%) uviedlo odpoveď určite áno. Podobne pozitívne avšak v menšej miere (súhlasná odpoveď u približne 4/5 respondentov) nasledujú oblasti, ktoré by bolo možno zaradiť medzi individuálne schopnosti (ako napr: nájsť príležitosti pre môj osobný alebo profesionálny rast, rozvinúť dobrý nápad a zrealizovať ho, myslieť logicky a hľadať riešenia). Naopak, účastníci sa naučili najmenej v oblastiach, ktoré súvisia so zodpovedným a kritickým využívaním počítačov a súčasných technológií alebo s rozvojom schopnosti viesť politické diskusie, kde viac než polovica respondentov uvádzala odpoveď skôr nie, či dokonca vôbec nič sa nenaučil (v oblasti zodpovednej práce s PC a internetom takmer 1/4 respondentov).

Najväčšie rozdiely sme zaznamenali v odpovedi do akej miery sa vďaka účasti na projekte naučili lepšie spolupracovať v tíme, keď účastníci s najvyšším dosiahnutým stredoškolským vzdelaním uvádzali najviac súhlasné (určite áno 49,1%) a účastníci s ukončenou vysokou

školou menej (určite áno 24,8%). Medzi uvedenými skupinami sa objavuje podobný rozdiel aj v rozvoji schopnosti myslieť logicky a hľadať riešenia. Stredoškolsky vzdelaní účastníci sa vyjadrovali tiež výrazne pozitívnejšie než ostatní, v tom či sa naučili kriticky hodnotiť médiá.

Naopak, účastníci s najvyšším dosiahnutým stredoškolským vzdelaním sa výrazne menej než ostatné skupiny stotožňovali s vyjadrením, že vďaka účasti na projekte sa naučili lepšie hľadať príležitosti pre ich osobný alebo profesionálny rast. Ukončení vysokoškoláci sa zas výrazne menej než ostatní vyjadrovali, že by sa vďaka účasti na projekte naučili lepšie porozumieť zložitým textom a výrazom.

Graf č.1: Odpoveď účastníkov na otázku: Vďaka účasti na projekte som sa naučil/a lepšie ...

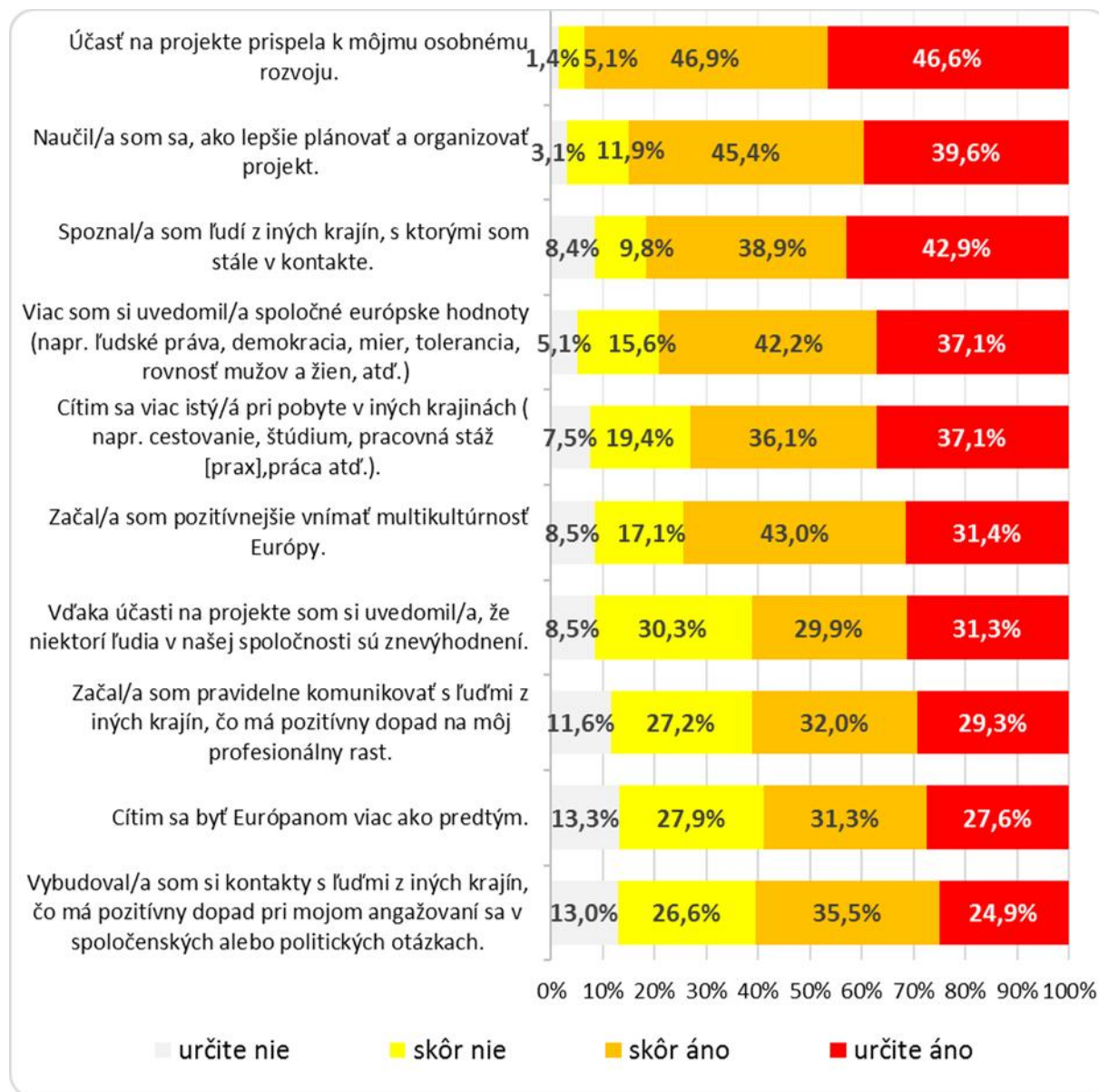

Ďalšie vplyvy, ktoré účastníci zaznamenali

Respondenti celkom jednoznačne hodnotia účasť na projekte ako prospešnú pre ich osobnostný rozvoj (90% z nich). Tiež sú presvedčení, že sa vo väčšej miere naučili plánovať

a organizovať projekty. Iba približne polovica z nich sa cíti byť Európanom viac ako predtým alebo si vytvorila kontakty, vďaka ktorým sa môže viac angažovať v spoločenských otázkach.

Graf č. 2: Odpoveď na otázku: Mala na vás účasť na projekte vplyv aj v iných smeroch?

Najmladší účastníci projektov (do 18 rokov) výrazne pozitívnejšie než starší odpovedali, že si viac uvedomili spoločné európske hodnoty a naučili sa lepšie plánovať a organizovať projekt. Navyše sa preukázalo, že čím boli účastníci starší, tým vo všeobecnosti odpovedali negatívnejšie ($r=0,251$, $p<0,001$).

Účastníci s najvyšším dosiahnutým základným vzdelaním uvádzali pozitívnejšie odpovede v porovnaní s ostatnými. Najviac sa tento rozdiel objavuje v odpovediach: začal som pravidelne komunikovať s ľuďmi z iných krajín, čo má pozitívny dopad na môj profesionálny

rast, vďaka účasti na projekte som si uvedomil, že niektorí ľudia v našej spoločnosti sú znevýhodnení, viac som si uvedomil spoločné európske hodnoty a naučil som sa, ako lepšie plánovať a organizovať projekt. Odpovede mužov boli v porovnaní so ženami o niečo pozitívnejšie, a to najmä v odpovedi: vybudoval som si kontakty s ľuďmi z iných krajín, čo má pozitívny dopad pri mojom angažovaní sa.

Nárast dôležitosti tém ako dôsledok účasti na projekte

Určitú mieru vplyvu projektu na účastníkoch môžeme sledovať aj na základe toho, či po ukončení projektu považujú niektoré hodnoty za dôležitejšie než predtým. Za týmto účelom kladená otázka odкрýva nárast dôležitosti viacerých hodnôt. Najvýraznejšie sa zmenil postoj respondentov k hodnotám akými sú rešpektovanie iných kultúr (65,3%), sebarealizácia (63,9%) a tolerancia (61,2%), pričom postupne nasledujú ďalšie tak ako môžeme sledovať v tabuľke č.10. Po realizácii projektu vzrástla u účastníkov najmenej dôležitosť právnych princípov (19,4%) a náboženstva (29,3%).

Tabuľka č.2: odpoveď účastníkov projektu na otázku: V dôsledku účasti na projekte sa pre mňa nasledujúce hodnoty stali ...(menej dôležité, žiadna zmena, dôležitejšie)

	menej dôležité	žiadna zmena	dôležitejšie
Rešpektovanie iných kultúr	0,0%	34,7%	65,3%
Sebarealizácia	0,0%	36,1%	63,9%
Tolerancia	0,0%	38,8%	61,2%
Solidarita, podpora iných	0,0%	44,8%	55,2%
Osobná sloboda	0,7%	43,9%	55,4%
Ľudské práva	0,3%	48,8%	50,9%
Rovnosť	0,3%	49,3%	50,3%
Rešpektovanie ľudského života	0,0%	51,7%	48,3%
Demokracia	0,7%	59,1%	40,2%
Mier	0,0%	60,1%	39,9%
Náboženstvo	4,2%	66,6%	29,3%
Právne princípy	0,3%	80,2%	19,4%

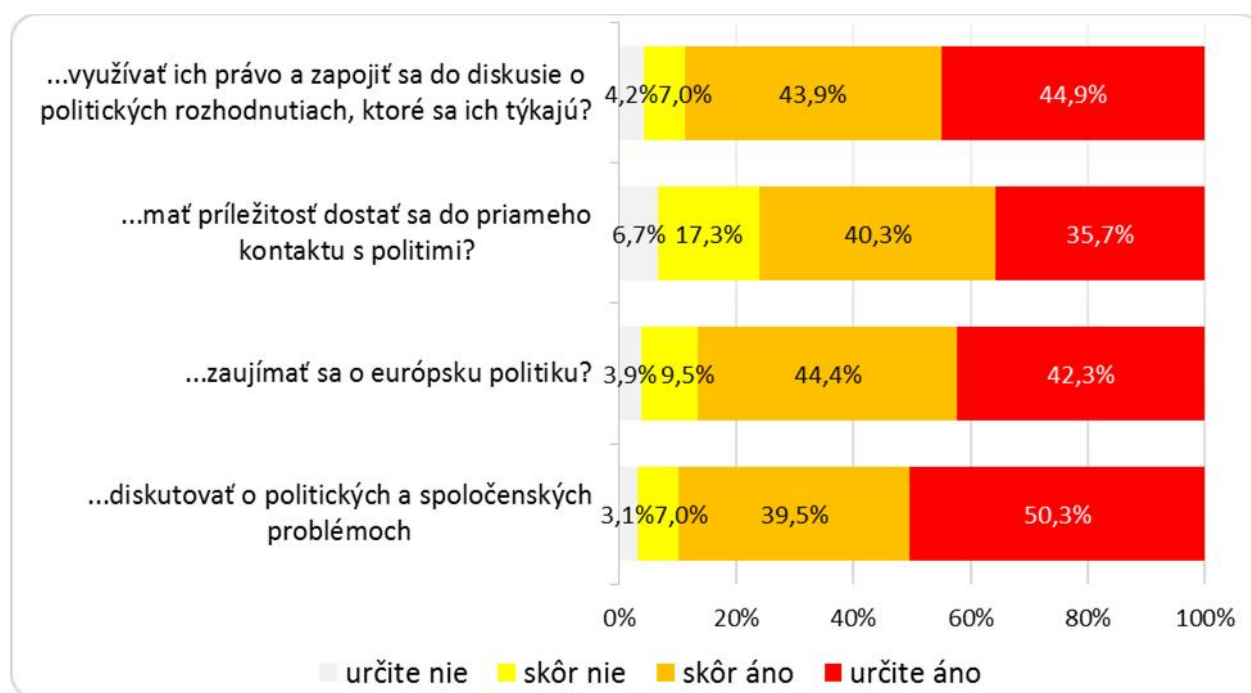
Účastníci z najmladšej vekovej kategórie (do 18 rokov) uvádzajú významnejší nárast dôležitosti uvádzaných hodnôt než u starší účastníci, pričom najvýraznejší rozdiel sme zaznamenali v rešpektovaní iných kultúr, rešpektovaní ľudského života, v ľudských právach

a tolerancii. Pre ženy boli v dôsledku účasti na projekte vo výrazne vyššej miere dôležitejšie hodnoty rešpektovanie ľudského života.

Dôležitosť politickej participácie pre mladých

Pri pohľade na graf č.3 môžeme sledovať aj nakoľko považujú účastníci nasledovné témy za dôležité pre mladých. Účastníci z najstaršej vekovej kategórie (26+) sú výrazne viac než ostatní presvedčení, že je pre mladých ľudí dôležité využívať ich právo a možnosť zúčastniť sa diskusie o politických rozhodnutiach, ktoré sa ich týkajú. Súčasne, účastníci s najvyšším dosiahnutým základným vzdelaním sú presvedčení viac než ostatní, že pre mladých je dôležité mať príležitosť dostať sa do priameho kontaktu s politikmi a využívať ich právo a možnosť zúčastniť sa diskusie o politických rozhodnutiach, ktoré sa ich týkajú. Nepreukázali sa žiadne štatisticky významné rozdiely v odpovediach respondentov rozdelených podľa pohlavia, typu akcie, predchádzajúcej účasti, či veľkosti obce.

Graf č.3: Odpoveď na otázku: Ste presvedčený, že je pre mladých ľudí dôležité?

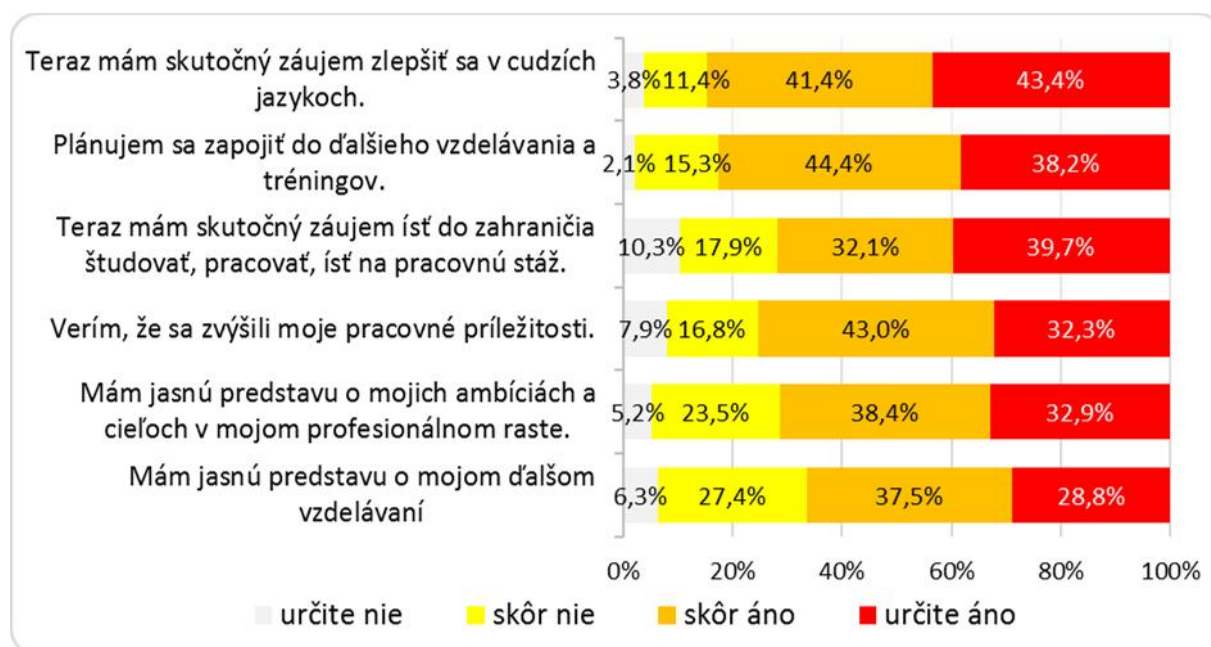

Aktivita a plány do budúcnosti

Významný efekt môžeme sledovať aj v zmene postojov a v skutočnom angažovaní sa účastníkov projektov. Takmer polovica z nich uvádza, že po účasti na projekte majú znevýhodnení ľudia ich podporu vo väčšej miere než v minulosti. Približne 1/3 uvádza, že sa zaujíma o európske témy a zúčastňuje sa na spoločenskom a politickom živote viac ako pred

tým. 27% z nich sa dokonca angažuje v čnostiach súvisiacich s bojom proti diskriminácii, intolerancii, xenofóbii alebo rasizmu. Pri pohľade na graf č.4 sledujeme, že po účasti na projektoch má takmer 6/7 respondentov v pláne zapojiť sa ďalšieho vzdelávania a zlepšiť sa v cudzích jazykoch. Napriek tomu, pomerne veľká časť respondentov (1/3) nemá jasnú predstavu ohľadne ďalšieho vzdelávania. Súčasne tiež, viac ako 3/4 z nich veria, že sa vďaka účasti na projekte ich pracovné príležitosti zlepšili a majú jasnú predstavu o svojich ambíciách a cieľoch v profesionálnom raste.

Graf č.4: Odpoveď na otázku.: Majú získané skúsenosti z projektu vplyv na Vašu budúcnosť?

Najstaršia veková kategória účastníkov (26+) prejavuje po ukončení projektu výrazne menší záujem než ostatné, mladšie vekové kategórie, ísť do zahraničia študovať, pracovať alebo žiť. Muži sú viac presvedčení než ženy, že vďaka ich účasti na projekte sa zvýšili ich možnosti zamestnať sa a tiež že po účasti na projekte majú jasnejšiu predstavu svojich profesionálnych aspiráciách a cieľoch.

Názor účastníkov na Európsku úniu

Z prechádzajúcich výpovedí účastníkov projektov sme mohli sledovať narastajúci záujem o témy spojené s Európskou Úniou a jej politikou. Taktiež sme mohli pozorovať, že na otázku, či sa cítia byť po účasti na projekte viac Európanmi ako pred tým, odpovedali

negatívne len 2/5 respondentov. Ak sme sa však priamo spýtali účastníkov, či sa vďaka účasti na projekte ich názor na Európsku Úniu zlepšil alebo zhoršil, získavame skôr pozitívnu (28,9%), no prevažne neutrálnu odpoveď (69,8%). Názor na Európsku úniu sa po účasti na projekte zhoršil len u 4 respondentov (1,4%).

Záver

Reakcie účastníkov po realizácii projektu boli veľmi pozitívne - celkovo vnímajú účasť na projekte ako obohacujúci zážitok a účasť na podobnom projekte odporúčili ďalším ľuďom. Niečo nové sa naučili hlavne v oblasti umenia a kultúry, ale aj o témach spojených s Európou a mládežou, či mládežníckou politikou, najmenej nového sa naučili v oblasti zdravia a boja proti diskriminácii na základe sexuálnej orientácie. Rozvoj kompetencií zameraných hlavne na spoločné ciele a tímovosť, za nimi nasleduje rozvoj individuálnych schopností, najmenej v kritickom a zodpovednom používaní počítačov a súčasných technológií alebo v schopnosti viesť politické diskusie. Zmena postojov sa najvýraznejšie prejavila v náraste dôležitosti hodnôt ako rešpektovanie iných kultúr, sebarealizácia a tolerancia, najmenej vrástla dôležitosť hodnôt právne princípy a náboženstvo. Približne 1/3 uvádza, že sa zaujíma o európske témy a zúčastňuje sa na spoločenskom a politickom živote viac ako pred tým. Dopad projektov na účastníkov - viac ako 1/3 pociťuje viac sebadôvery a schopnosť zvládať lepšie nové situácie, viac ako 2/3 z nich veria, že sa vďaka účasti na projekte ich pracovné príležitosti zlepšili a majú jasnú predstavu o svojich ambíciách a cieľoch v profesionálnom raste. Do budúcnosti sa plánujú viac angažovať v činnostiach súvisiacich s bojom proti diskriminácii, intolerancii, xenofóbii alebo rasizmu. Viac ako 4/5 má v pláne sa zapojiť do ďalšieho vzdelávania a zlepšiť sa v cudzích jazykoch.

Zoznam bibliografických odkazov

[1] FENNES Helmut, GADINGER Susanne, HAGLEITNER Wolfgang. *Research-based Analysis of Youth in Action. Results from the surveys with project participants and project leaders in November 2010 and May 2011. Transnational Analysis*. Innsbruck: Genesis, 2014, 218 s, ISBN 978-3-902863-02-7

Kontakt

Mgr. Martin Fero, PhD.,
Katedra sociológie VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave, n.o.,
Polianky, Pod brehmi 4/A, 841 03 Bratislava,
feromartin@gmail.com